
SIGILL: COLL: HARVARD: CANTAB: NOV: ANGL: 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE
The Gift of
Cornelius Conway Felton,
Pres. of Harv. Univ.
(Class of 1827.)
14 Oct., 1861.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

LIBRI TRES.

EMENDAVIT

ET ADNOTATIONE BREVI CRITICA AC PHILOLOGICA INSTRUXIT

HENRICUS ALANUS.

DUBLINII: APUD HODGES ET SMITH.

LONDINII: APUD SIMPKIN, MARSHALL, ET SOCIOS.

MDCCCXLII.

Price Half-a-Crown, *Sewed.*

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

LIBRI TRES.

OPERA HENRICI ALANI *LITERARIA*

JAM EDITA SUNT.

I.

DOCTRINA COPULARUM LINGUAE LATINAE; sive de vi at usu elegantiori Particularum *AC*, *ATQUE*, *ET*, -*QUE*, deque earum form Commentarius. 12. *Londini*, 1830.

II.

C. SALLUSTII CRISPI de Catilinae Conjuratione deque Bello Jug thino libri. Codd. scriptis simul impressisque quadraginta amplius coll recensuit etc. 12. *Ibid.* 1832.

III.

M. TULLII CICERONIS de Natura Deorum libri tres. Codicibus Mu Britannici collatis sex recensuit atque animadversionibus criticis instruxit 12. *Ibid.* 1836.

IV.

M. TULLII CICERONIS de Divinatione libri duo; ejusdem liber Fato. Cum Codicibus Harleianis contulit atque emendavit —. 12. *Ibid.* 18

V.

CONJECTURAE Animadversionesque Criticae in M. Cornelii Fronto et M. Aurelii Imperatoris Reliquias, a V. C. Angelo Maio anno MDCCCXXI Romae editas auctiores. 8. *Dublinii*, 1841.

AB EODEM PARANTUR

I.

CURAE IN SALLUSTIUM SECUNDAE.

II.

DE USIBUS ALIQUOT CASUS GENITIVI apud Latinos, in prim apud Ciceronem, Commentatio.

III.

CICERONIANUS; sive Liber Veteris Philologi cujusdam anonymi a quemdam Andream: e Codice MS. Saeculi XV edendus.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

LIBRI TRES.

EMENDAVIT

ET ADNOTATIONE BREVI CRITICA AC PHILOLOGICA INSTRUXIT

HENRICUS ALANUS, A. B.

ACCEDIT INDEX LATINITATIS ATQUE AUCTORUM.

DUBLINII:

APUD HODGES ET SMITH.

LONDINII: APUD LONGMAN ET SOCIOS.

MDCCCXLII.

DUBLINII:
TYPIS GRAISBERRY ET GILL.

PRAEFATIO.

Si verum est illud, quod M. Fabius statuit, ita demum licere alicui pro certo habere aliquantum se in Latinis literis profecisse, si valde ipsi Cicero placuerit, nae mihi haudquaquam est studiorum poenitendum. Sed, quo magis mihi placet ille, eo magis utique cupio libris ipsius emendandis atque exornandis efficere, ut possit idem magis aliquanto opera mea etiam aliis placere: id quod spero jam me aliquot in libris ejus effecisse. Itaque nunc etiam *Officiorum* libros sum aggressus recensere. Sed aliam quamdam viam atque rationem in his sequutus sum, atque in aliis Auctoris operibus, quae jam a me restituta prodierunt. Quippe magis in illis doctorum habenda erat ratio; in his libris, qui quasi populo lectorum sunt tradendi, populariter quodammodo fuit agendum. Itaque etsi, quum breve tempus anno 1839. Londini commorarer, occasionem arripui ad codices tres Regios (15 A VI., VIII., XX.; eosdem scilicet, quos olim adhibuerat Pearcius) magna ex parte conferendos et nuper ipse etiam codicis saec. XIV. nitidissime calamo exarati emtione sum dominus factus, tamen nec vestigiis antiquae scripturae sive orthographiae, quam dicunt, insisten-

dum putavi et varietātibus lectionis decrevi qu maxime esse parcendum. Sed, quoniam in iis lil elaboravi, in quibus penitus omnes doctos atque ind tos opinio occupaverit nihil posse Criticum hodie, p tot ac tantorum virorum curas in ipsis collocatas, hab quod agat, jamque diu emendandi locum atque ma riam deesse, facile sentio opinioni huic statim in lim mihi obviam esse eundum planeque cum ea debell dum, si modo intra meaemet vitae spatium labo mei aestimationem aliquam fieri velim. Id vero u ratione posse me assequi mihi persuadeo, si (qu nolim quemquam arrogantia magis mea quam nec sario arbitrari factum) ex emendationibus meis del tas potiores uno in conspectu hic ante oculos lecto posuero: quae sunt hae:—

LIB. I.

3. 9., " afferan*t*que *ea* ancipitem curam cogitandi Vulg. *afferatque anc. c. c.* (De neutro plurali duo feminina relato vide ad 25. 85. ifr.)

6. 19., "a qua tamen fit intermissio saepe *justiq* dantur ad studia reditus." Vulg. *multique.*

13. 40., " *Senatûs-ex-C.* Fabricius perfugam Py rho dedidit." Vulg. *senatus et C. Fabricius.*

16. 51., "e quibus ipsis *certa* sic observentur, ut— Vulg. *cetera.*

18. 61., "hinc *Maximus*, Marcellus, innumer biles alii." Vulg. *hinc M. Marcellus.*

20. 70., " His idem propositum fuit, quod *re gerentibus.*" Vulg. *regibus.*

28. 99., " Adhibenda est igitur quaedam reverent adversus *opiniones* et optimi cujusque et reliquorum. Vulg. *homines.*

29. 104., " Alter est . . . *honesto homine* dignu

alter ne *libero* quidem." Vulg. *Alter est . . . libero d., alter ne homine q.*

33. 119., "multo est *rationi* cura major adhibenda." Vulg. *ei rei.*

36. 130., " histrionum nonnulli gestus *ineptissimi* non vacant *offensione.*" Vulg. *ineptiis non vacant*, omisso *offensione.* (In nostra vero lectione ne quis dicat abundare adjectivum *ineptissimi*, quia, qui gestus maximam habent offensionem (quippe tantum declarat μείωσις, *non vacant*), non possint non esse ineptissimi, vide de istius modi quasi-abundantia Wopkens. *Misc. Obss. Nov.* tom. x. p. 272. et 306., nos ad *de Nat. Deor.* i. 2. 3. Cujus generis est Euripideum illud ἐναλίαν πλάτην (*Hec.* 39.), ubi legendum censet *Crusius Probab. Crit.* p. 259. πλάνην, quia videlicet "*terrestrem* quidem remum ignoremus!" At quale tandem oxymoron esset εὐθύνειν πλάνην ?)

LIB. II.

11. 39., "eam si non habebunt, *injuste* habebuntur." Vulg. *injusti.*

14. 48., " Quae autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea saepe universam excitat *coronam.*" Codd. *gloriam.*

16. 56., " Quum praesertim . . . ipsa illa delectatio multitudinis *non capiatur nisi* ad breve exiguumque tempus, eaque a levissimo quoque." Vulg. *sit.*

18. 61., " qui res meliores quaerit, nullis *usus* rebus adversis. Vulg. *suis.*

LIB. III.

6. 28., " omnia incommoda subire . . ., quae *volet* justitia." Vulg. " quae *vacent* justitia."

6. 31., "modo hoc ita faciat, ut ne . . . hanc *ansam* habeat ad injuriam." Vulg. *causam.*

6. 32., " Nulla enim *bonis* societas cum tyrannis." Vulg. *nobis.*

7. 34., " negatque ullam pestem majorem . . .,

quam eorum, *opinione* qui ista distraxerint." Vu "quam eorum *opinionem*, qui —."

9. 39., " Quamquam [*ambigi*] potest id quiden Nimirum reposito verbo, quod excidisse videtur.

12. 51., "venditorem . . . dicere vitia oportei cetera sine *indiciis* agere." Vulg. *insidiis*.

18. 74., " qui non defendit injuriam neque prop sat a *quovis*, quum potest." Vulg. *a suis*.

32. 114., " non . . . qui periculo mortis *defuissen* Vulg. *diffugissent*.

Igitur hae fere, lector, emendationes meae (ut leviores omittam et eas, quibus non tantum ip tribui, in contextum ut immittere auderem) ju cium tuum exspectant. Atque hae quidem ita evei ut (nisi quod semel atque iterum significationem a quam codicis sum sequutus) sint omnes e conjectu profectae: cui eo plus in his libris fuit tribuendu quo longe plures MSti codices, quam in ullo alio Au toris opere, jam sunt excussi atque collati, quoq minus utique auxilii a codicibus licet exspectare. Ja vero in philologica parte quomodo sim versatus, indice potest cognosci. Ceterum, adnotationi quu decrevissem quam arctissimum modum statuere, posset quam minimo opus et mihi et lectori constai simul id curavi ut saltem quasi semina quaedam hai exigui commentarii critici ac philologici in ea con nerentur; vere ut liceat mihi, opinor, hoc quide praedicare, numquam antehac tantum in tantu editum esse.

Dublinii, Ipsis Cal. Januariis, MDCCCXLII.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS*

AD M. FILIUM LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

I. 1. QUAMQUAM te, Marce fili, annum jam[1] audientem[2] Cratippum, idque Athenis, abundare oportet[3] praeceptis[4] institutisque[5] philosophiae propter summam et doctoris auctoritatem et urbis, quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis; tamen, ut ipse ad meam utilitatem[6] semper cum Graecis Latina conjunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem[7] tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem[8] nos, ut videmur[9], magnum attulimus

* Cf. *ad Att.* xvi. 11. 4., "Non dubito, quin *καθῆκον officium* sit ; sed inscriptio plenior *de officiis.*"

I. (1) I. e. etiam nunc audientem, quum annum jam audieris : cf. *de F.* v. 3. 8., "Complures *jam* menses Athenis haec ipsa te ex Antiocho videmus *exquirere.*" (2) I. e. discipuli modo praecepta illius accipientem : cf. *de F.* v. 2. 6., *de N. D.* i. 14. 37. Ad rem autem adhibe ii. 2. 8., iii. 2. 5. ifr. (3) I. e. non potes non abundare, fieri non potest quin abundes. (4) Np. quae ille tibi tradit. (5) Sc. in vita eorum, quibuscum versaris. (6) Saepe pron. *ipse* declarationes hujusmodi adsciscit ; cf. *de F.* ii. 13. 43., iii. 11. 38., *Tusc.* v. 33. 95. (7) Pron. *idem* ad id retulit, quod medium interposuit, *neque id.. feci,* neglecta quam supra posuit particula *ut :* cf. simile quiddam ifr. c. 7. § 22. (8) I. e. opinor,

adjumentum hominibus nostris; ut non modo Gr carum literarum rudes, sed etiam docti aliquantu se arbitrentur adeptos et ad dicendum et ad judica dum. 2. Quamobrem disces tu quidem a princi hujus aetatis philosophorum, et disces, quamdiu vo (tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum p ficias, non poenitebit): sed tamen nostra legens n multum a Peripateticis[11] dissidentia, quoniam ut que[12] Socratici et Platonici volumus esse, de reb ipsis utêre[13] tuo judicio; nihil enim impedio: orati nem autem Latinam efficies profecto legendis[14] nc tris pleniorem. Nec vero arroganter hoc dictu existimari velim. Nam philosophandi scientia concedens[15] multis, quod est oratoris proprium, apt distincte, ornate dicere, quoniam in eo studio aetate consumsi, si id mihi assumo, videor id meo jure qu dam modo vindicare[16]. 3. Quamobrem magno ope te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes mea sed hos etiam de philosophia libros, qui jam illis fe aequarunt[17], studiose legas. Vis enim major in ill dicendi: sed hoc quoque colendum est aequabile temperatum orationis genus. Et id quidem nemi video Graecorum adhuc contigisse, ut idem utroqu in genere elaboraret[18] sequereturque[19] et illud forens dicendi et hoc quietum disputandi genus; nisi fort Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest disputator subtilis, orator parum vehemens; dulci tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorun

ut habeant etiam Latina, quae possint cum Graecis conjungere: cf. *de N. D.* i. 4. 7, 8., *de D.* ii. 2. 4, 5. (9) Sc. *nobis*: cf. *de F.* ii. 5. 15., *de N. D.* i. 4. 8.; adde plura apud Henrichsen. ad *de Or.* ii. 10. 40. (10) I. e. multum, magnum quiddam, non parum: cf. *Tusc.* v. 6. 15., *de D.* ii. 1. 3. (11) I. e. a scriptis Peripateticorum: vide ad 22. 76. infra. (12) Sc. et nos et illi. (13) D futuro indicativi pro imperativ v. *Ruddiman. Inst.* i. pag. 205 (14) Cf. *de S.* 7. 21., *legens*.. *legendis*. (15) I. e. etsi concedo cf. *de Fa.* 19. 44. (16) Cf. 7. 22 ifr., *de Or.* i. 10. 42. (17) Absolute; sc. *se*. (18) Sic Lamb et e Gu. 2. Heus.: al. *laboraret* (19) Sic mox iterum, "utrumqu certe *secuti* sumus." (20) Cf. ii

sit judicium: utrumque certe secuti sumus. 4. Equidem et Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime et copiosissime potuisse dicere, et Demosthenem, si illa, quae a Platone didicerat, tenuisset et pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere[20] potuisse. Eodemque modo de Aristotele et Isocrate judico; quorum uterque suo studio delectatus contemsit alterum[21].

II. Sed, quum statuissem scribere ad te aliquid hoc tempore, multa posthac, ab eo ordiri volui[1], quod et aetati tuae esset aptissimum, et auctoritati meae. Nam, quum multa sint in philosophia et gravia et utilia accurate copioseque a philosophis disputata, latissime patere videntur ea, quae de officiis tradita ab illis et praecepta sunt. Nulla enim vitae pars neque publicis neque privatis neque forensibus neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque et colendo sita vitae est honestas omnis et negligendo[2] turpitudo. 5. Atque haec quidem quaestio communis est omnium philosophorum. Quis est enim, qui nullis officii praeceptis tradendis[3] philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullae disciplinae, quae propositis bonorum et malorum finibus officium omne pervertunt[4]. Nam, qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat[5] cum virtute conjunctum, idque suis commodis, non honestate metitur, hic si sibi ipse consentiat et non interdum[6] naturae[7] bonitate[8] vinca-

6. 21. ifr., *tribuunt..faciunt*, et *de Or.* ii. 8. 32.; vid. Hand. ad *Wopkens. Lect. Tull.* p. 2. ([21]) Np. studium.

II. ([1]) Delevi adv. *maxime* varie in codd. locatum: cf. 4. 13., 13. 41., 31. 113. ifr., *de N. D.* ii. 56. 140., ubi plura: adde *Sallust. J.* 31., "Ita, quam quisque *pessume* fecit, *tam tutus est.*" ([2]) Sic, omisso altero *in*, codd. satis multi; v. ad 31. 112. ifr. ([3]) I. e. dum nulla tradit: v. Matth. ad or. *pro Mur.* 8. 17. ([4]) Al. *pervertant*: at cf. 14. 43., 20. 69. ifr., *de A.* 16. 57., 20. 72., *de Inv.* i. 2. 2., *de Or.* i. 12. 52., *pro Rosc. Am.* 33. 94. ([5]) I. e. ut dicat, id nihil habere; cf. *de Or.* i. 25. 115., "Neque haec ita dico, ut ars aliquid limare non *possit*:" vid. Matth. ad or. *pro Sulla* 14. 40. ([6]) Nota hoc additum *interdum*: ergo dixeris in priore membro omissum esse *semper*; v. ad 10. 33. ifr. ([7]) Cf. *de F.* ii. 9. 28., "Vis est enim permagna naturae." ([8]) Ifr. 32. 118., "sive

tur, neque amicitiam colere possit nec justitiam ı
liberalitatem. Fortis vero dolorem summum mal
judicans, aut temperans voluptatem summum bon
statuens[9] esse certe nullo modo potest. 6. Q
quamquam ita sunt in promtu, ut res[10] disputati
non egeat, tamen sunt a nobis alio loco[11] disputa
Hae disciplinae igitur si sibi consentaneae velint es
de officio nihil queant dicere: neque ulla officii pr
cepta firma, stabilia, conjuncta naturae tradi possu
nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxi
honestatem propter se dicant expetendam. Ita p
pria est ea praeceptio Stoicorum, Academicoru
Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, H
rilli jampridem explosa sententia est; qui tam
haberent jus suum disputandi de officio, si reru
aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventi
nem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem te
pore et hac in quaestione potissimum Stoicos, non
interpretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum judic
arbitrioque nostro, quantum quoque modo videbitu
hauriemus[12]. 7. Placet igitur, quoniam omnis disp
tatio de officio futura est, ante definire quid sit officiun
quod a Panaetio praetermissum esse miror: omn
enim, quae a ratione[13] suscipitur de aliqua re inst
tutio, debet a definitione proficisci; ut intelligatu
quid sit id, de quo disputetur.

III. Omnis de officio duplex est quaestio. Unu
genus est, quod pertinet ad finem bonorum; alterun
quod positum est in praeceptis, quibus in omnes pa
tes usus vitae conformari[1] possit. Superioris generi

bonitate naturae." (9) Nota variatum participium: v. ad 38. 136. ifr. (10) Nota enallagen numeri: v. *Wopkens. Lect. Tull.* p. 93. [129. *H.*], idem in *Misc. Obss. Nov.* tom. x. p. 161. (11) Np. in illis quinque libris studiose de hac ipsa re conscriptis; sed etiam alibi. (12) Quasi ἀνακολούθως, pro participio: cf. *de D.* ii. 68. 141., "Ille draconem *loquentem*. est visus audire; et quidem. quum radicem ore teneret, *l*
cutus est;" ifr. ii. 6. 21., 1
68. (13) Ad rem cf. *de Or.*
48. 209., *Orat.* 33. 116., *de F*
i. 9. 29., ii. 1. 3., 6. 18., iv. 4. 1
Additam autem praepositionen ad prosopopoeian refero.

III. (1) Al. *confirmari*, male

hujusmodi exempla sunt: omniane officia perfecta sint; numquid[2] officium aliud alio majus sit; et quae sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum praecepta traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen minus id apparet, quia magis ad institutionem vitae communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. 8. Atque etiam alia divisio[3] est officii: nam et medium quoddam officium dicitur et perfectum. Perfectum officium rectum, opinor, vocemus[4], quod Graeci κατόρθωμα: hoc autem commune[5] officium καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id officium perfectum esse definiant[6]: medium autem officium id esse dicunt[7], quod[8] cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. 9. Triplex igitur est, ut Panaetio videtur, consilii capiendi deliberatio: nam aut[9] honestumne factu sit an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo considerando saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut anquirunt aut consultant, ad vitae commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint juvare et suos, conducat id necne, de quo deliberant: quae de-

cf. *de F.* iv. 2. 5., ubi vid. Madvig. (2) Contulit Orell. ii. 22. 76. ifr., *numquid copiosior* et *de L.* ii. 2. 5., "*numquid* duas habetis patrias ?" al. *num quod.* (3) Vox dialecticorum: cf. ifr. § 10. et iii. 2. 9. (4) De syllepsi qua mox subaudiendum *vocant*, indicativus ex conjunctivo, vid. Cl. Madvig. ad *de F.* p. 378. (5) Madvig. V. C., ad *de F.* p. 450., "In divisione ponit *medium*, non *commune;* sed, quod ante dixerat, hujusmodi officia ad institutionem vitae communis spectare et de iis se acturum, pro propria appellatione substituit *hoc commune*, ad superiora illa respiciens." Haec ille: cf. iii. 3. 14. ifr. (6) De macrologia hujusmodi v. *Wopkens. L. T.* p. 112. [155. *H.*] Madvig. ad *de F.* p. 87; adde ifr. 27. 96., *de Fa.* 11. 24. (7) Nota anacoluthon: cf. 19. 64., ii. 9. 34. ifr., *de Or.* i. 3. 12., 35. 161., ii. 1. 4. (ubi vid. Henrichsen.), 72. 293.; adde Madvig. excurs. ad *de F.* p. 811., *Rhode de Anacoluthis*, p. 39. (8) I. e. *cujus*, cur f. s., ratio prob. reddi possit: vide Kritz. ad *Sallust. C.* p. 56., nos ad *N. D.* iii. 6. 15., *Dietrich. Quaest. Gramm.* p. 10. (9) Recte particulam *aut* tuetur Madvig. excurs. ad *de F.* p. 808. sq.: quippe altera disjunctionis membra in illis exstant, "*Tum autem*....*Ter*-

liberatio omnis in rationem utilitatis cadit. T tium dubitandi genus est, quum[10] pugnare vide cum honesto id, quod videtur esse utile. Quum en utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad videtur, fit, ut distrahatur in deliberando anim afferantque[11] ea ancipitem curam cogitandi. 10. H divisione, quum praeterire aliquid maximum vitiu in dividendo sit, duo praetermissa sunt. Nec en solum, utrum honestum an turpe sit, deliberari sol sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honesti itemque, duobus propositis utilibus, utrum utili Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, quinque partes distribui debere reperitur. Primu igitur est de honesto, sed dupliciter, tum pari ratio de utili, post de comparatione eorum disserendum.

IV. 11. Principio generi animantium omni est natura tributum, ut se, vitam corpusque tueatur, c clinetque ea, quae nocitura videantur, omniaque, qu sint ad vivendum necessaria, anquirat et paret, ut p tum, ut latibula, ut alia generis ejusdem. Commu autem animantium omnium est conjunctionis appetit procreandi causa et cura quaedam eorum, quae p creata sunt. Sed inter hominem et beluam h maxime interest, quod haec tantum, quantum sen movetur, ad id solum, quod adest quodque praese est, se accommodat, paulum admodum sentiens pra teritum aut futurum. Homo autem (quod rationis[1] e particeps, per quam consequentia cernit, causas reru videt earumque progressus et quasi antecessiones n ignorat, similitudines comparat, rebusque praesent bus adjungit atque adnectit futuras;) facile totius vit cursum videt ad eamque degendam praeparat res n cessarias. 12. Eademque natura vi rationis hom

tium—." (10) I. e. est id, quod tum est, quum—: cf. 17. 55., ii. 10. 35., iii. 2. 7. ifr., *de Fa.* 10. 22., ubi plura. (11) Ita conjeci: nimirum quasi scriptum fuisset AFFERĀTQVEANCIPITEM. Vulg. *af-feratque anc. c. c.*: at ista a ceps cura potius in ipsa de beratione, opinor, oritur atq animo imponitur. (12) Cf. *Or.* ii. 19. 83., 25. 108.

IV. (1) Cf. *de F.* ii. 14. 4

nem conciliat homini et ad orationis et ad vitae societatem: ingeneratque in primis praecipuum quemdam amorem in eos, qui procreati sunt; impellitque, ut hominum coetus et celebrationes et esse et a se obiri velit; ob easque causas studeat parare ea, quae suppeditent[2] et ad cultum et ad victum; nec sibi soli, sed conjugi, liberis ceterisque, quos caros habeat tuerique debeat. Quae cura exsuscitat etiam animos et majores ad rem gerendam[3] facit. 13. In primisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque, quum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere; cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus: ex quo intelligitur, quod verum, simplex sincerumque sit, id esse naturae hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quaedam principatus, ut nemini parere animus[4] bene informatus a natura velit, nisi praecipienti aut docenti aut utilitatis causa juste et legitime imperanti: ex quo magnitudo animi exsistit humanarumque rerum contemtio. 14. Nec vero illa parva vis naturae est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat, in factis dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quae adspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem[5] natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavetque, ne quid indecore effeminateve faciat; tum[6] in omnibus et opinionibus et factis ne quid libidinose aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur et efficitur id,

(2) I. e. suppetant: cf. *Lucret.* i. 547. (3) Volebat J. F. Gronov. *quaerendam;* frustra: cf. ii. 11. 40. ifr. (4) I. e. qui habet animum bene inf.: v. ad *N. D.* ii. 38. 96., *de D.* i. 57. 129; adde 22. 74., 23. 80. ifr. (5) I. e. cui sensui similem quemdam: v. Madvig. ad *de F.* p. 672. (6) Cf. 6. 19., 21. 71., 31. 111., ii. 4, 15., 13. 46. ifr.: vid. etiam Madvig. ad *de F.* p. 60.

quod quaerimus, honestum: quod, etiam si nobilitat non sit, tamen honestum est, quodque vere dicim etiam si a nullo laudetur, natura esse laudabile.

V. Formam quidem ipsam, Marce fili, et tamqu faciem honesti vides; quae si oculis cerneretur, mi biles amores, ut ait Plato, excitaret sapientiae[1]. S omne, quod est honestum, id quatuor partium ori ex aliqua: aut enim in perspicientia veri solertiaq versatur, aut in hominum societate tuenda tribuend que suum cuique et rerum contractarum fide, aut animi excelsi atque invicti magnitudine ac robo aut in omnium, quae fiunt quaeque dicuntur, c dine et modo, in quo inest modestia et temperanti 15. Quae quatuor quamquam inter se colligata atq implicata sunt, tamen ex singulis certa officioru genera nascuntur: velut ex ea parte, quae prima d scripta est, in qua sapientiam et prudentiam ponimu inest[2] indagatio atque inventio veri; ejusque virtut hoc munus est proprium. 16. Ut enim quisq maxime perspicit, quid in re quaque verissimum si quique[3] acutissime et celerrime potest et videre explicare rationem, is prudentissimus et sapientissimu rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, qua tractet et in qua versetur, subjecta est veritas. 17. Re liquis autem tribus virtutibus necessitates proposi tae sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus acti vitae continetur: ut et societas hominum conjunctio que servetur et animi excellentia magnitudoque quun in augendis opibus utilitatibusque et sibi et suis com parandis, tum multo magis in his ipsis despiciendi eluceat. Ordo autem et constantia et moderatio e ea, quae sunt his similia, versantur in eo genere, a

V. (1) Addidit hoc nomen ex abundanti; de quo more v. *Wopkens. L. T.* p. 165. [232. *H.*]: nisi forte rectius Madvig. ad *de F.* p. 233., "Paullo negligentius ab honesti verbo et notione orditur, quam ipse tractabat, in sapientiae, quam Plato nominarat, desinit."

(2) Est sane anacoluthon: id autem eo facilius Ciceronem admisisse arbitror propter significationem illorum, *in qua....ponimus*, cui propius accedit *inesse* quam *nasci*. (3) Negligenter, quasi supra posuisset *Qui enim*. Vid. *Rhode*, p. 36.

quod est adhibenda actio quaedam, non solum mentis agitatio. 18. Iis enim rebus, quae tractantur in vita, modum quemdam et ordinem adhibentes honestatem et decus conservabimus.

VI. Ex quatuor autem locis[1], in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur[2] et ducimur[2] ad cognitionis et scientiae cupiditatem; in qua excellere pulchrum putamus; labi autem, errare, nescire, decipi et malum et turpe ducimus. In hoc genere et naturali et honesto duo vitia vitanda sunt; unum, ne incognita pro cognitis habeamus iisque temere assentiamur; quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res et tempus et diligentiam. 19. Alterum est[3] vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque[4] operam in res obscuras atque difficiles conferunt easdemque non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis et cognitione dignis operae[5] curaeque ponetur, id jure laudabitur; ut in astrologia C. Sulpicium audimus[6], in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quae omnes artes in veri investigatione versantur; cujus studio a rebus gerendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen fit intermissio saepe justique[7] dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quae numquam adquiescit, potest nos in studiis

VI. (1) I. e. partibus sive generibus: cf. iii. 2. 7—9. ifr. (2) Np. alius alio facilius: vid. Matth. ad or. *pro L. M.* 9. 23. (3) Nota dissolutam appositionem: vid. Henrichsen. ad *de Or.* ii. 27. 116., Madvig. ad *de F.* p. 808. sq. (4) Sc. nimis. (5) Cf. pron. *quod* cum genitivo etiam ifr. 38. 137., iii. 16. 67., *ad F.* ix. 9. 2., xiii. 1. 1.: id autem tenendum, genitivum esse quasi ex demonstrativo membro trajectum; v. ad. iii. 25. 95. ifr. Porro etiam longius remotum genitivum notat Matth. ad or. *in Catil.* iv. 8. 16. (6) Sc. operam posuisse; cf. 10. 33. ifr., *peccantur ut ille;* ii. 14. 50., *faciendum, ut ii;* iii. 11. 46., *peccatur, ut..nostri;* adde *de F.* ii. 6. 17. (ubi plura Madvig. p. 170.), iv. 4. 9. De tempore autem praesenti in v. *audimus* vide *Dietrich. Qu. Gr.* p. 22. et Henrichsen. ad *de Or.* ii. 22. 93. (7) Ita

cogitationis[8] etiam sine opera nostra continere. Or autem cogitatio motusque animi aut in consiliis piendis de rebus honestis et pertinentibus ad b beateque vivendum aut in studiis scientiae cogni nisque versabitur[9]. Ac de primo quidem officii fo diximus[10].

VII. 20. De tribus autem reliquis latissime pa ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et v quasi communitas continetur: cujus partes duae; titia, in qua virtutis splendor est maximus, ex c boni viri nominantur[2]; et huic conjuncta beneficen quam eamdem vel benignitatem vel liberalitatem pellari[3] licet. Sed justitiae primum munus est, ne cui quis noceat, nisi lacessitus[4] injuria; deinde communibus pro communibus[5] utatur, privatis ut su 21. Sunt autem privata nulla natura, sed aut vet occupatione, ut qui[6] quondam in vacua venerunt; victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactio conditione, sorte: ex quo fit, ut ager Arpinas[7] Ar natium dicatur, Tusculanus[8] Tusculanorum; simi que est privatarum possessionum descriptio. Ex q quia suum cujusque fit, eorum, quae natura fuer communia, quod cuique obtigit, id quisque[9] tene eo si qui sibi plus appetet, violabit jus humanae cietatis. 22. Sed quoniam, ut praeclare scriptum

scripsi: nam R. 1. *justisque;* vulg. *multique:* cf. *de Or.* i. 1. 1., "Ac fuit, quum mihi quoque initium requiescendi atque animum ad utriusque nostrum praeclara studia referendi fore *justum* et prope ab omnibus concessum arbitrarer." (8) Np. ea actioni opponit; itaque pergit, "omnis autem *cogitatio*.. versabitur." Frustra ergo Lamb. et alii *in studiis cognitionis;* ad quae ipsa infra paulo pervenit Cicero. (9) I. e. versari debet. (10) Hic R. 1. in ipso contextu: *Quasi jam tractatis officiis prudentiae, ad reliquarum virtutum officia tractanda accedit.*

VII. (1) Nota asyndeton in relativo geminato: cf. 9. 28., ii. 40., 13. 44. ifr., *de Or.* i. 34. 1 *de F.* iii. 8. 29., *de N. D.* ii. 147., iii. 4. 9.; vide etiam W *kens. L. T.* p. 214. [292. *H.*] (2) ii. 11. 38. ifr. (3) Inf. passiv cum verbo *licet* exemplis instru Wopk. p. 278. [372.] (4) At tu v infra 11. 33. (5) I. e. ut non s magis quam aliorum omnium. I. e. ut quae sunt eorum qui—; sic mox iterum. (7) Np. exem gratia; sc. ubi ipse fundum pat num avitumque possidebat: cf. *Rull.* iii. 2. 8. (8) Sc. ubi quoq Noster villam ac fundum habeb (9) Sic solet pron. *quisque* gemina

a Platone[10], non nobis solum nati sumus ortusque[11] nostri partem patria vindicat, partem amici; atque, ut placet Stoicis, quae in terris gignantur[12], ad usum hominum omnia creari[12], homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent; in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione[13] officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem. 23. Fundamentum autem justitiae est fides, id est dictorum conventorumque constantia et veritas. Ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint[14] ducta, credamusque, quia *fiat*, quod dictum est, appellatam fidem. Sed injustitiae genera duo sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possunt, non propulsant injuriam. Nam, qui injuste impetum in quempiam facit, aut ira aut aliqua[15] perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur socio: qui autem non defendit[16] nec obsistit, si potest, injuriae, tam est in[17] vitio, quam si parentes aut amicos aut patriam deserat. 24. Atque illae quidem injuriae, quae nocendi causa de industria inferuntur, saepe a metu proficiscuntur, quum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo.

v. ad *de Fa.* 1. 1. (10) Cf. *de F.* ii. 14. 45. (11) Cf. copulae *que* post negativum exempla *de Or.* i. 10. 41., 28. 126., ii. 52. 210., *de F.* i. 8. 28., 12. 41., ii. 5. 17., 7. 21., 14. 44., 22. 73., iii. 4. 14., *de D.* ii. 28. 61., ifr. 19. 64., 34. 122.; vide *Wopkens. L. T.* i. 13. et ibi Hand. p. 103. (12) Ἀνακολούθως verbo *placet* structuram orationis aptavit, particula *quoniam* omissa; cf. *Varr. de L. L.* v. 4. 23., *ut putant:* qualem fere in tempore quidem verbi attractionem illustrat *Dietrich. Qu. Gr.* p. 34. seqq. (13) Cf. ii. 4. 15. extr. ifr.; adde *Sallust. J.* 18., *mutare res.* (14) Al. *sunt:* vid. Hand. ad *Wopkens.* p. 204. (15) I. e. *alia qua:* cf. 21. 71. ifr., *de Or.* ii. 42. 178., ubi vid. Pearc. (16) I. e. propulsat; cf. iii. 18. 74. ifr., *pro Rosc. Am.* 1. 1., ubi plura Matth.: nempe *injuriam;* cf. 26. 91., 28. 98. ifr.; vid. Matth. ad or. *in Catil.* ii. 9. 19. (17) Cf. 16. 62. ifr., "Sed ea animi elatio.. *in vitio est;*" adde *de F.* v. 11. 31., *Tusc.* iii. 9. 19. (18) I. e. ad maximam

Maximam autem partem[18] ad injuriam faciendam grediuntur, ut adipiscantur ea, quae concupiveri in quo vitio latissime patet avaritia.

VIII. Expetuntur autem divitiae quum ad vitae necessarios, tum ad perfruendas volupt: 25. In quibus autem major est animus, in iis pecu cupiditas spectat ad opes et ad gratificandi facultat ut nuper M. Crassus[1] negabat, ullam satis mag pecuniam esse ei, qui in re publica princeps v esse, cujus fructibus[2] exercitum alere non po: Delectant etiam magnifici apparatus vitaeque cu cum elegantia et copia: quibus rebus effectum ut infinita pecuniae cupiditas esset. Nec vero re miliaris amplificatio nemini nocens[3] vituperanda sed fugienda semper injuria est. 26. Maxime au adducuntur plerique, ut eos justitiae capiat obli quum in imperiorum, honorum, gloriae cupidita inciderunt[4]. Quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas
Nec fides regni est:

id latius patet: nam, quidquid ejusmodi est, in non possint plures excellere, in eo fit plerumque ta contentio, ut difficillimum sit servare sanctam so tatem. Declaravit id modo temeritas C. Caesa qui omnia jura divina et humana pervertit, prop eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, princi tum. Est autem in hoc genere molestum, quod maximis animis[5] splendidissimisque ingeniis[5] pleri que exsistunt honoris, imperii, potentiae, gloriae piditates: quo magis cavendum est, ne quid in genere peccetur. 27. Sed in omni injustitia perm

hominum partem quod attinet; plerumque.

VIII. (1) I. e. ut *in* M. Crasso, *qui* nuper negabat—: vide clariss. Madvig. ad *de F.* p. 603., nos ad *N. D.* i. 36. 101.; adde 20. 69. ifr., ubi vide, et 32. 116., 42. 150.

(2) I. e. annuo proventu s. re((3) I. e. modo nemini noceat ad ii. 14. 51. ifr. (4) Al. *inc rint*, male; vide Madvig. ad *d.* p. 691. (5) Cf. *Tusc.* i. 15. "Idque in maximis *ingeniis* a simisque *animis* exsistit maxin

tum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque brevis est et ad tempus, an consulto et cogitata[6] fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae meditata et praeparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

IX. 28. Praetermittendae autem defensionis deserendique officii plures solent esse causae. Nam aut inimicitias aut laborem aut sumtus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant[1], desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in[2] philosophos dictum: quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quae plerique vehementer expetant, de quibus[3] inter se digladiari soleant, contemnant et pro nihilo putent, propterea justos esse. Nam alterum, justitiae genus, assequuntur, in[4] inferenda ne cui noceant injuria; in alterum[5] incidunt. Discendi enim[6] studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ne ad rem publicam quidem accessuros putat[7], nisi coactos. Aequius autem erat id voluntate[8] fieri: nam hoc ipsum ita[9] justum est, quod recte fit, si est voluntarium. 29. Sunt etiam, qui aut studio rei

(6) Cf. 38. 136. ifr., *raro invitique.*

IX. (1) I. e. quos debent quumque eos debeant: vid. Matth. ad or. *pro Rosc. A.* 1. 4. (2) Cf. apud Heus. *Cic. Brut.* 44. 164., "Illa *in legem* Caepionis oratio;" quae utique oratio erat *pro* ista lege: addasque ibid. 43. 160. (3) Lamb. *de quibusque,* frustra: v. ad. 7. 20. spr. (4) Heusingeri exemplis praepositionis adde *de A.* 8. 26., *in Catil.* iii. 3. 6., ubi vid. Matth. (5) I. e. alterum assequuntur, idque justitiae genus; in alterum incidunt: hoc autem posterius "alterum" quid sit, statim particula *enim* declarat: q. d., nempe in hoc incidunt, ut..deserant: cf. § 29. Nihil ergo necesse *injustitiae* addere. At in priore membro declarationem *justitiae genus* cur addiderit auctor, jam causa in illo exstat, "quod.., propterea *justos* esse." Cf. plane geminum locum *pro L. Manil.* 4. 10., "*Alterius* partis periculum, *Sertorianae atque Hispaniensis,*..depulsum est; in *altera* parte ita res..est administrata, ut—." (6) Vide ad ii. 16. 56. ifr. (7) Np. Plato. (8) Vid. Heumann. ad or. *pro Lig.* 3. 7. (9) Cf. iii. 3. 13. ifr., *de D.* i. 6. 10., ubi plura collegi; adde *de Or.* ii. 1. 4., *Brut.* 52. 195.

familiaris tuendae aut odio quodam hominum suum
negotium agere dicant, ne facere cuiquam videant
injuriam: qui altero genere injustitiae vacant, in
terum incurrunt. Deserunt enim vitae societate
quia nihil conferunt in eam studii, nihil operae, nil
facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus inju
titiae propositis, adjunximus causas utriusque gener
easque res ante constituimus, quibus justitia contin
retur; facile, quod cujusque temporis officium s
poterimus, nisi nosmet ipsos valde amabimus, juc
care. 30. Est enim difficilis cura rerum alienarun
quamquam Terentianus ille Chremes humani nihil
se alienum putat. Sed tamen, quia magis ea perc
pimus atque sentimus, quae nobis ipsis aut prospe
aut adversa eveniunt, quam illa, quae ceteris (qua
quasi longo intervallo interjecto videmus), aliter d
illis ac de nobis judicamus. Quocirca bene praec
piunt, qui vetant quidquam agere, quod, dubites
aequum sit an iniquum. Aequitas enim lucet ips
per se: dubitatio cogitationem significat injuriae.

X. 31. Sed incidunt saepe tempora, quum ea, qua
maxime videntur digna esse justo homine eoque, quen
virum bonum dicimus, commutantur fiuntque contra
ria, ut reddere depositum, facere promissum; quae
que pertinent ad veritatem et ad fidem, ea migrare
interdum et non servare fit justum. Referri enin
decet ad ea, quae posui principio fundamenta justitiae
primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut commun
utilitati serviatur. Ea quum tempore[2] commutantur
commutatur officium et non semper est idem. 32. Po-
test enim accidere promissum aliquod et conventum[3]
ut id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei
qui promiserit. Nam si, ut in fabulis est, Neptunus
quod Theseo[4] promiserat, non fecisset, Theseus Hip-

X. (1) I. e, omittere ea, ab iis discedere: cf. *de F.* iii. 20. 67., *de L.* iii. 4. 11., *de D.* i. 5. 8. (2) Cf. *Ambros. de Off.* i. 50. apud Pearc., "Sed interdum commutatio fit aut *tempore* aut necessitate, ut—." (3) Sc. tale: cf. 45. 159. ifr., *ad F.* iv. 4. 4. (4) Cf. iii. 25. 94. ifr., *de*

polyto filio non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quae sint iis, quibus promiseris, inutilia; nec, si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui promiseris, contra officium est, majus anteponi minori. Ut, si constitueris cuipiam te advocatum in rem praesentem[5] esse venturum, atque interim graviter aegrotare filius coeperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris[6]; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis[7] promissis standum non esse, quis non videt, quae coactus quis metu, quae deceptus dolo promiserit? 33. Quae quidem pleraque jure praetorio liberantur, nonnulla legibus. Exsistunt etiam saepe injuriae calumnia[8] quadam et nimis callida, sed malitiosa juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus summa injuria*[9], factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in re publica multa peccantur: ut ille[10], qui, quum triginta dierum essent cum hoste indutiae factae, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactae, non noctium indutiae. Ne noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem[11] seu quem alium, (nihil enim habeo praeter auditum, arbitrum Nolanis et Neapolitanis de finibus a senatu datum, quum ad

N. D. iii. 31. 76. (5) I. e. in ipsum locum, de quo est controversia: cf. *de Or.* i. 58. 250. (6) Sc. te facturum. (7) I. e. *in* illis: cf. *ad A.* ii. 4. 1., "Si *in eo*, quod ostenderat, non *stat.*" (8) Cf. *de Fa.* 14. 31.; etsi continuo ipse interpretatur. (9) Cf. *Terent. H. T.* iv. 5. 47. (10) Cleomenes. At enim, dixerit quis, cur non etiam hoc loco addidit *Lacedaemonius* ut infra *noster?* Tu vero Wopkensium adi *Misc. Obss. Nov.* tom. ii. p. 48.; adde *Varr. de R. R.* p. 13. ed. Durdr., "De primis quatuor partibus prius dicam, deinde *subtilius* de octo secundis:" cf. etiam illa ifr. 29. 102., "neque praecurrant nec *propter pigritiam*..deserant;" ii. 15. 52., "Facilior est haec *posterior*.., sed illa lautior ac splendidior;" spr. 2. 5., *interdum.* Ceterum quod intelligendum est *peccavit* ex illo *peccantnr*, ex passivo activum, ex praesenti perfectum, v. ad. 6. 19. spr. (11) Nota structuram ad parentheticum illud, *si verum est*, accommodatam: cf. 7. 22. spr.

locum venisset, cum utrisque separatim locutum, cupide quid agerent, ne appetenter, atque ut regr quam progredi mallent. Id quum utrique fecisse aliquantum agri in medio relictum est. Itaque il rum fines sic, ut ipsi dixerant[12], terminavit: in me relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. I cipere hoc[13] quidem est, non judicare. Quocirca omni est re fugienda talis solertia.

XI. Sunt autem quaedam officia etiam advers eos servanda, a quibus injuriam acceperis. Est en ulciscendi et puniendi modus. Atque haud scio[2] satis sit, eum, qui lacessierit, injuriae suae poeniter ut et ipse ne quid tale posthac[3] et ceteri sint ad i juriam[3] tardiores. 34. Atque in re publica maxin conservanda sunt jura belli. Nam, quum sint d genera decertandi, unum per disceptationem, alteru per vim; quumque illud proprium sit hominis, h beluarum; confugiendum est ad posterius, si uti n licet superiore. 35. Quare suscipienda quidem bel sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur parta autem victoria conservandi[4] ii, qui non crudel in bello, non immanes fuerunt; ut majores nost Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos i civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem et Nu mantiam funditus sustulerunt: nollem Corinthum

(12) Sc. esse terminandos; nimirum Labeoni obtemperantes. (13) Cf. *de Fa.* 20. 46., "Optare *hoc quidem* est, non disputare.

XI. (1) I. e. erga: cf. 13. 41., 28. 98. et 99. ifr. (2) I. e. dixerim ego quidem: cf. 21. 72., iii. 2. 6. ifr.: vid. de hac formula excurs. Aug. Matthiae, V. C., ad *Cic. Epist.* 96. 3. (3) Puta admittat: vid. Matth. ad or. *pro Lig.* 10. 30. Mox *ad injuriam*, sc. faciendam. (4) Nota praegnantem orationem: nam ex eo quod dicit, conservandos esse eos hostes, qui non crudeles in bello neque immanes fuerint, simul et illud intelligendum relin quit, posse in crudelibus atque im manibus sine reprehensione sae viri jusque extremum belli exer ceri: itaque pergit infra utriusqu rei exempla afferre. Et sic etian ifr. 28. 97., quid sit decorum apu poëtas, quum affirmative, tum etian negative declarat. Cf. et illud *pr Rosc. Am.* 45. 131., "Etenim, s Juppiter .. saepe .. hominibus nocuit, .. (quorum nihil perniciei causa... factum putamus: *at contra commoda, quibus utimur, .. ab e nobis dari atque impertiri videmus*) quid miramur, L. Sullam.. aliqua

sed credo aliquid secutos[5], opportunitatem[6] loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia paci, quae nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum, si non optimam, at aliquam rem publicam, quae nunc nulla est, haberemus. Et, quum iis, quos vi deviceris, consulendum est, tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugient, quamvis[7] murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tanto opere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more majorum. 36. Ac belli quidem aequitas sanctissime fetiali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur aut denuntiatum ante sit et indictum. Popilius[8] imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Quum autem Popilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed, quum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Popilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obliget[9] militiae sacramento; quia, priore[10] amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. 37. Adeo[11] summa erat observatio in bello movendo[12]. M.[13] quidem Catonis senis est[14] epistola ad M. filium, in qua scribit, se audisse, eum missum factum esse a consule, quum in Macedonia bello Persico[15] miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne proelium ineat: ne-

animadvertere non potuisse?" ([5]) Cf. *ad A.* viii. 11. *D.* 5., "Quid tu sis *secutus*, non perspicio:" adde *pro Rosc. Am.* 3. 8., *de D.* ii. 7. 18. ([6]) Cf. *Sallust. J.* 37. et 47., *Hirt. de B. A.* 26. ([7]) Ergo contra ac more Romanae militiae fieri solebat: cf. *Caes. de B. G.* ii. 32. ([8]) M. Popilius Laenas, qui Cos. a. U. 579. Liguriam obtinebat. ([9]) Nota tempus praesens post imperfectum: vid. Kritz. ad *Sallust. C.* p. 157. ([10]) Sc. jure. ([11]) Puta ut nefas haberetur injuratum aliquem pugnare atque hostem occidere. ([12]) I. e. admovendo, inferendo. ([13]) Additum h. l. praenomen opinor ipsam inscriptionem epistolae respicere. ([14]) I. e. exstat: cf. ii. 5. 16. ifr., *de D.* ii. 51. 105. ([15]) I. e.

gat[16] enim jus esse, qui miles non sit, cum ho pugnare[17].

XII. Equidem etiam illud animadverto, quod[1], q proprio nomine perduellis esset, is hostis vocareti lenitate verbi rei tristitiam mitigatam. Hostis en apud majores nostros is dicebatur, quem nunc pe grinum dicimus. Indicant Duodecim Tabulae[2]: STATVS DIES CVM HOSTE; itemque, ADVORSVS HO TEM AETERNA AVCTORITAS. Quid ad hanc ma suetudinem addi potest, eum, quicum bella[3] gera tam molli nomine appellare? Quamquam id nom durius effecit jam vetustas: a peregrino enim recess et proprie in eo, qui arma contra ferret, remansi 38. Quum vero de imperio[4] decertatur belloque qua ritur gloria, causas omnino subesse tamen oport easdem, quas dixi paulo ante justas causas esse be lorum. Sed ea bella, quibus imperii proposita glor est, minus acerbe gerenda sunt. Ut enim, quu civiliter[5] contendimus, aliter[6], si est inimicus, alite si competitor; cum altero[7] certamen honoris et dig nitatis est, cum altero capitis[8] et famae: sic cum Ce tiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gere batur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis Sabinis, Samnitibus, Poenis, Pyrrho de imperio di micabatur. Poeni foedifragi, crudelis Hannibal; re liqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendi illa praeclara:

quod cum Perse rege est gestum. (16) Cf. *de Or.* i. 40. 181. (17) Sc. *eum.*

XII. (1) Junge *l. v. r. tristitiam mitigatam, quod*—. (2) Del. *Tabulae* Heus. cum cod. Goth.; cf. (apud Orell.) *de L.* ii. 23. 58. (3) Frustra Pearcius numerum singularem reponit, quia "cum singulis non *bella*, sed *bellum* gerat miles." Quippe recte Cic. numerum pluralem ad usum moremque accommodavit: v. ad *de D.* ii. 63. 129. (4) Cf. ii. 8. 26., iii. 22. 86. ifr. (5) I. e. jure et iis modis, quibu licet civibus cum civibus: cf. illu Caelii apud Cic. *ad F.* viii. 14. 3. "quamdiu *civiliter* sine armis cer tetur." Bern. duo, unus Manuti *cum civi aliter;* frustra, si quiden iidem nihilo minus post verbun *contendimus* duplex *aliter* inculcant (6) Refer etiam haec ad verbum *contendimus.* (7) Np. competitore erga nota χιασμόν· cf. exempla in hoc eodem pronomine *ad F.* i. 7. 1., vii. 26. 1.; adde 37. 132. ifr. (8) Vid. Manut. ad or. *pro Sext.*

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis ;
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes
Ferro, non auro vitam cernamus[9] *utrique.*
Vosne velit, an me regnare, hera quidve ferat Fors,
Virtute experiamur. Et hoc simul accipe[10] *dictum :*
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum est.
Dono, ducite, doque, volentibu' cum magnis diis.

Regalis sane et digna Aeacidarum genere sententia.

XIII. 39. Atque etiam, si quid singuli temporibus adducti hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda: ut primo Punico bello Regulus captus a Poenis, quum de captivis commutandis Romam missus esset jurassetque se rediturum, primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non[1] censuit; deinde, quum retineretur a propinquis et ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere. 40. Secundo autem Punico[2] bello post Cannensem pugnam quos decem Hannibal Romam adstrictos misit jurejurando se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent, eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerassent, in aerariis reliquerunt; nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat[3]. Quum enim Hannibalis permissu exisset de castris, rediit paulo post, quod se oblitum nescio quid diceret[4]. Deinde egressus e castris jurejurando se solutum putabat; et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid

1. l. (9) Idem Ennius in Medea, "Ter sub armis malim vitam *cernere.*" (10) Al. *accipite;* frustra: v. *Wopkens. L. T.* p. 28. [39. *H.*]

XIII. (1) Nota negandi particulam more Graeco positam: cf. ii. 19. 67., iii. 22. 88., 32. 114. ifr.; adde *de D.* ii. 45. 94. (2) Haec, quae omnia usque ad § 41. solent libris deesse; servat in margine quidem R. 1., at in contextu vetustiss. cod. Harl. 2716., saec. IX., qui idem fuit cod. optimus Graevii; item Harl. 4810.; et videtur aliquando in margine habuisse ejusdem bibl. cod. 5135. (3) Elegans est verbum *invenire* etiam in iis rebus, quas nemo temere invenire cupit: v. nos ad *Sallust. C.* 55. (4) Est quaedam βραχυλογία· q. d. quod esset nescio quid oblitus, ut dicebat: etsi etiam pleonasmi genus dicere maluit Matth. ad or. *pro Sext.* 55. 117. Cf. *de F.* i. 7. 24.,

senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maxim autem[5] exemplum est justitiae in hostem a majori nostris constitutum. Quum a Pyrrho perfuga natui est pollicitus, se venenum regi daturum eum necaturum, Senatûs-ex[6]-C. Fabricius perfug Pyrrho dedidit[7]. Ita ne hostis quidem et poter et bellum ultro inferentis interitum cum[8] scelere probavit. 41. Ac de bellicis quidem officiis s dictum est. Meminerimus autem, etiam adver infimos justitiam esse servandam. Est autem infi conditio et fortuna servorum: quibus, non m praecipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis; o ram exigendam, justa praebenda. Quum autem obus modis, id est, aut vi aut fraude, fiat injur fraus quasi vulpeculae, vis leonis videtur: utrumq homine alienissimum; sed fraus odio digna majo Totius autem injustitiae nulla[9] capitalior, quam rum, qui, quum maxime fallunt, id agunt ut v boni esse videantur. De justitia satis dictum.

XIV. 42. Deinceps, ut erat propositum, de ben ficentia ac de liberalitate dicatur: qua quidem ni est naturae hominis accommodatius; sed habet[1] mu tas cautiones. Videndum est enim primum, ne ob benignitas et iis ipsis, quibus benigne videbitur fie et ceteris; deinde, ne major benignitas sit, qua facultates[2]; tum, ut pro dignitate cuique tribuatu Id enim est justitiae fundamentum, ad quam ha

cepisse arguerent, et v. 10. 29., consuluisse dicerent; adde *Sallust. C.* 49., ubi vid. Kritz. p. 230., et *Aurel. Vict. de V. Ill.* 28. (5) Nota particulam *autem* iteratam; sic etiam ifr. 40. 142., ii. 1. 2.: v. *Wopkens. L. T.* p. 37. [53. *H.*] (6) Ita conjeci; vulg. *senatus et C. Fabricius:* cf. *de Or.* i. 40. 181., "C. Mancinum..quum..pater patratus *ex S. C.* Numantinis dedidisset." Ceterum accuratius rem tradit Cic. ifr. iii. 22. 86. (7) Sic Lamb. recte pro *dedit.* (8) I. qui non poterat non aliquid sc leris habere conjunctum: cf. *Sallust. J.* 86., "Cui..omnia ci pretio honesta;" et Nostrum i iii. 22. 87. (9) Sc. injustitia; h. injustitiae pars: v. Madvig. ad *F.* p. 574.

XIV. (1) Cf. *ad F.* x. 28. "ut vestrum illud divinum in rem beneficium nonnullam *habeat* qu relam." (2) I. e. quam pro facu tatibus: cf. 25. 89. ifr., "ne maj

referenda sunt omnia. Nam et qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle[3] videantur, non benefici neque liberales, sed perniciosi assentatores judicandi sunt: et, qui aliis nocent, ut in alios[4] liberales sint, in[5] eadem sunt injustitia, ut si in suam rem aliena[6] convertant. 43. Sunt autem multi et quidem cupidi splendoris et gloriae, qui eripiunt[7] aliis, quod aliis largiantur: hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quae prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullae et C. Caesaris pecuniarum translatio[8] a justis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem justum. 44. Alter locus erat cautionis, ne benignitas major esset, quam facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum[9] in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos: quas enim copias his et suppeditari aequius est et relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi et auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiae. Videre etiam licet plerosque, non tam natura liberales quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quae proficisci ab ostentatione magis quam a voluntate videantur[10]. Talis au-

poena, quam *culpa* sit." (3) Male Heus. delet *velle*. (4) Codd. nonnulli *in aliis*, probante Kritzio ad *Sallust. C.* p. 47. (5) Cf. *pro Sulla* 13. 38., "Si hic esset *in* eodem scelere;" adde spr. 7. 23. (6) Al. *alienam*; frustra: v. *Wopkens. L. T.* p. 93. [129. *H.*] (7) Vide ad 2. 5. spr. (8) Nota numerum hunc singularem: cf. *de D.* ii. 38. 80., "At aliquot annis *antiquior* Romulus et Remus, ambo augures;" (ubi vid. Cl. Moser.) *de A.* '27. 101., "Equidem etiam admodum *adolescentis* P. Rutilii, A. Virginii familiaritate delector;" *de N. D.* iii. 17. 43., "Age porro Jovem et Neptunum *deum* numeras." (9) Nota *primum*, non sequente *deinde*: respondet tamen illud, "Inest autem—." Sic iterum ifr. 28. 100.: vide quos laudant Hand. ad *Wopkens. L. T.* p. 73. 74., Moser. ad *Cic. Tusc.* i. 24. 57., Madvig. ad *de F.* i. 6. 17.; adde Wopkens. in *Misc. Obss. Nov.* tom. x. p. 21., *Rhode de Anacol.* p. 20. (10) Nota verbum iteratum, *videre* . . *videan-*

tem simulatio vanitati[11] est conjunctior, quam au beralitati aut honestati. 45. Tertium est proposit ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in qu mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium c feretur, et animus erga nos et communitas ac soci vitae et ad nostras utilitates officia ante collata: q ut concurrant omnia, optabile est; si minus, pl causae[12] majoresque ponderis plus habebunt.

XV. 46. Quoniam autem vivitur, non cum p fectis hominibus planeque sapientibus, sed cum in[1] quibus, praeclare agitur, si sunt simulacra vi tis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omn esse negligendum, in quo aliqua significatio virt appareat: colendum autem esse ita quemque maxi ut quisque maxime virtutibus his lenioribus erit or tus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua mu jam d cta sunt, justitia. Nam fortis animus et m nus in homine non perfecto nec sapiente fervent plerumque est: illae virtutes bonum virum viden potius attingere. Atque haec in moribus. 47. I benevolentia autem, quam quisque habeat erga n primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuam a quo plurimum diligimur: sed benevolentiam n adolescentulorum more ardore quodam amoris, s stabilitate potius et constantia judicemus. Sin eru merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, maj quaedam cura adhibenda est: nullum enim offici referenda gratia magis necessarium est. 48. Quod ea, quae utenda acceperis, majore mensura, si mo possis, jubet reddere Hesiodus[3]; quidnam benefic provocati facere debemus? an[4] imitari agros fertil

tur: cf. 21. 71. ifr., *concedendum*.. *concederent*; et 37. 133., *vicit*..*vinceret*; adde *de Or.* ii. 50. 203., *arbitrarer*..*arbitrarentur*. (11) Vide ad 42. 150. ifr. (12) I.e. necessitudines: vid. Cort. ad *epist. ad F.* xiii. 19. 1.

XV. (1) I. e. in quibus si sunt s. v., praeclare cum iis agitur. (2) e. ad benevolentiam quod attin v. *Cort.* ad *Sallust. C.* 51. 19. *Sciopp. Suspect. Lect.* v. 24. (Ἔργ. v. 349. seqq. Cf. etiam C *Brut.* 4. 15. (4) I. e. an non: *de F.* v. 14. 40. (ubi v. Madv

qui multo plus efferunt[5], quam acceperunt? Etenim, si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam, quum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi; demus necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine injuria. 49. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi; nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio, vel morbo[6] in omnes vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quae beneficia aeque magna non sunt habenda, atque ea, quae judicio, considerate constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio et in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari: quod contra fit a plerisque; a quo enim plurimum sperant, etiam si ille his[7] non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

XVI. 50. Optime autem societas hominum conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quae naturae[1] principia sint communitatis et societatis humanae repetendum videtur altius. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate: ejus autem vinculum est ratio et oratio; quae docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines conjungitque naturali quadam societate. Neque ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem saepe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam,

p. 685.), *de L.* ii. 2. 5., *de D.* ii. 57. 117., *de S.* 7. 23. (5) I. e. efferendo reddunt. (6) Sic Grut. et Graev.; cf. *in Verr.* i. 36. 91., "Ille..erat in hoc *morbo* et cupiditate;" adde iv. 1. 1.: al. *sine j. vel modo, in o. r.* (7) I. e. horum opera.

XVI. (1) I. e. quae in natura exstent; vid. *Perizon.* ad *Sanctii*

aequitatem, bonitatem, non dicimus[2]: sunt enin
tionis et orationis expertes. 51. Ac latissime qui
patens hominibus inter ipsos, omnibus inter om
societas haec est; in qua omnium rerum, qua
communem hominum usum natura genuit, est
vanda communitas; ut, quae descripta sunt leg
et jure civili, haec ita teneantur, ut sit constitut
e quibus ipsis certa[3] sic observentur, ut in Gra
rum proverbio est, *Amicorum esse communia om*
Omnia autem communia hominum videntur ea, c
sunt generis ejus, quod, ab Ennio positum in una
transferri in multas potest:

> *Homo qui erranti comiter monstrat viam,*
> *Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:*
> *Nihilominus ipsi lucet, quum illi accenderit.*

Una ex re satis praecipitur, ut, quidquid sine
trimento commodari possit, id tribuatur vel ign
52. Ex quo sunt illa communia, non prohib
aquam[4] profluentem; pati ab igne ignem capere
qui velit; consilium fidele deliberanti dare: q
sunt iis utilia, qui accipiunt, danti[5] non mole
Quare et his utendum[6] est et semper aliquid ad c
munem utilitatem afferendum. Sed, quoniam co
parvae singulorum sunt, eorum autem, qui iis egea
infinita est multitudo; vulgaris liberalitas refere
est ad illum Ennii finem, *Nihilominus ipsi lucet,*
facultas sit, qua in nostros simus liberales.

M. ii. 3. 15. (2) Vid. de hoc more geminandi verbi cum negatione Matth. ad or. *pro Mil.* 9. 26., nos ad *de Fa.* 20. 46.: cf. ifr. 24. 84., 31. 112., iii. 4. 18., 23. 91. (3) Scripsi *certa* pro vulg. *cetera* quae voces passim in libris permutantur. Cf. *de Or.* iii. 11. 41., "Sunt *certa* vitia, quae—;" et *Tusc.* iii. 34. 81., "Sunt enim *certa*, quae—." Locum autem antehac viri docti non ibi, ubi oportebat, conjecturis sunt aggressi; etsi quod conjecit Gulie
constitutum legibus ipsis, pr
etiam Cl. Madvig. ad *de F.* p.
(4) Cf. *Ovid. Metam.* vi. 349. a
Pearc., "Quid *prohibetis aqua*
Al. *aqua profluente.* (5) Nota
merum singularem: v. *Wopk*
L. T. p. 78. [107. *H.*] (6)
Tusc. ii. 18. 43., "*Utendum*
igitur his;" et *Hor.*, "His utere
cum."

XVII. 53. Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa infinita discedatur, propior est ejusdem gentis, nationis, linguae, qua maxime homines conjunguntur: interius etiam est ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia: forum, fana, porticus, viae, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines praeterea et familiaritates multisque cum multis res rationesque contractae. Arctior vero colligatio est societatis propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. 54. Nam, quum sit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est; proxima in liberis; deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis et quasi seminarium rei publicae. Sequuntur fratrum conjunctiones, post consobrinorum sobrinorumque; qui quum una domo jam[1] capi non possint, in alias domos, tamquam in colonias[2], exeunt. Sequuntur connubia et affinitates; ex quibus etiam plures propinqui: quae propagatio et suboles origo est rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio et[3] benevolentia devincit homines caritate. 55. Magnum est enim eadem habere monumenta majorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmior, quam quum[4] viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod saepe dicimus, etiam si in alio cernimus, tamen nos movet atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. 56. Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit facitque, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur, tamen justitia et liberalitas id maxime efficit.

XVII. (1) De particulis *jam non* v. Hottinger. ad *de D.* i. 31. 67., *Wopkens. Misc. Obss. Nov.* tom. x. p. 244. (2) I. e. tamquam *cives* in colonias. Et sic saepe fit ab altera parte manca comparatio: cf. iii. 1. 2. ifr., "*tamquam in portum:*" adde *de Or.* ii. 17, 73., 37. 154., *in Catil.* i. 2. 4., ubi vid. Matth. (3) Sic codd.; cf. *ad A.* xvi. 16. A. 6., "Hoc pro *conjunctione et benevolentia* nostra mihi sumsi." At Gronov. *conjunctio benevolentiâ dev. h. et caritate.* Potest etiam leviore mutatione scribi *ex benev. dev. h. c.* (4) I. e. ea quae tum

Nihil autem est amabilius nec copulatius, quam rum similitudo bonorum. In quibus enim ea studia sunt, eaedem voluntates, in his fit, ut ae quisque altero delectetur ac seipso; efficiturque quod Pythagoras vult[5] in amicitia, ut unus fia pluribus. Magna etiam illa communitas est, q conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis: q et mutua et grata dum sunt, inter quos ea sunt, fi devinciuntur[6] societate. 57. Sed, quum omnia rati animoque lustraris, omnium societatum nulla est g vior, nulla carior, quam ea, quae cum republica unicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari lib propinqui, familiares; sed omnes omnium carit patria una complexa est: pro qua quis bonus dub mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est de tabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scel patriam et in ea funditus delenda occupati et sun fuerunt. 58. Sed, si contentio[7] quaedam et com ratio fiat, quibus plurimum tribuendum sit offi principes sint patria et parentes, quorum benefi maximis obligati sumus; proximi liberi totaque dom quae spectat in nos solos neque aliud ullum pot habere perfugium; deinceps bene convenientes[8] p pinqui, quibuscum communis etiam fortuna plerumc est. Quamobrem necessaria praesidia vitae deben iis maxime, quos ante dixi; vita autem victusque co munis, consilia, sermones, cohortationes, consolat nes, interdum etiam objurgationes in amicitiis vig maxime: estque ea jucundissima amicitia, quam militudo morum conjugavit.

XVIII. 59. Sed in his omnibus officiis tribuend videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, et qu quisque vel sine nobis aut possit consequi aut n possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradu qui et[1] temporum; suntque officia, quae aliis magi

est; quum—: v. ad. 3. 9. spr. (5) Nonius *q. P. ultimum in a. putavit.* An *q. P. vult unum?* (6) Frustra Perizon. tentabat *devinciunt;* v. *Wopkens. L. T.* p. 218. [298. *H.*] De pronomine autem *hi* omisso vid. Matth. ad *pro Rosc. Am.* 4 117. (7) Cf. 43. 152., ii. 2. 8. i (8) Cf. *pro Rosc. A.* 34. 97., "t propinqui cognatique *optime co venientes.*"

XVIII. (1) Cf. exempla formul

quam aliis, debeantur: ut vicinum citius[2] adjuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem aut familiarem; at, si lis in judicio sit, propinquum potius et amicum, quam vicinum, defenderis. Haec igitur et talia circumspicienda sunt in omni officio, et consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, et addendo deducendoque videre, quae reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. 60. Sed, ut nec medici nec imperatores nec oratores, quamvis artis praecepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu et exercitatione consequi possunt, sic officii conservandi praecepta traduntur illa[3] quidem, ut facimus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque, ab iis rebus, quae sunt in jure societatis humanae, quemadmodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus. 61. Intelligendum est autem, quum proposita sint genera quatuor, e quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno elatoque humanasque res despiciente factum sit. Itaque in probris maxime in promtu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem,
Illa virago viri:

et si quid ejusmodi:

Salmaci[4], *da spolia sine sudore et sanguine.*

Contraque in laudibus, quae magno animo et fortiter excellenterque gesta sunt, ea, nescio quomodo, quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus[5] de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris; hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cn. et P.

apud nos *Doctr. Copular.* ii. 34.: alii autem delent *et.* (2) I. e. potius: vid. Manut. ad or. *pro Lig.* 5. 16. (3) Cf. 20. 66., 27. 95., 29. 103., ii. 6. 21., iii. 1. 3., 33. 117. ifr.; v. ad *de D.* i. 20. 39. (4) I. e. mollis, effeminate: cf. *Ovid. Metam.* iv. 285. (5) I. e. locus ille, in quo gaudet rhetorum exsultare oratio: et est translatio

Scipiones, hinc Maximus[6], Marcellus, innumera alii: maximeque ipse populus Romanus animi r nitudine excellit. Declaratur autem studium bell gloriae, quod statuas quoque videmus ornatu militari.

XIX. 62. Sed ea animi elatio, quae cernitur in riculis et laboribus, si justitia vacat pugnatque pro salute communi, sed pro suis commodis, in v est. Non modo enim id virtutis non est, sed po immanitatis omnem humanitatem repellentis. Ita probe definitur a Stoicis fortitudo, quum eam vi tem esse dicunt propugnantem pro aequitate. Q circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est sidiis et malitia, laudem est adeptus. Nihil[1] honest esse potest, quod justitia vacat. 63. Praeclarum tur illud Platonis: "Non," inquit, "solum scien quae est remota a justitia, calliditas potius quam pientia est appellanda; verum etiam animus para ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate comm impellitur, audaciae potius nomen habeat, quam fo tudinis." Itaque viros fortes, magnanimos, eosd bonos et simplices, veritatis amicos minimeque fal ces esse volumus: quae sunt ex media[2] laude justiti 64. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione magnitudine animi facillime pertinacia et nimia cu ditas principatus innascitur. Ut enim apud Platon est[3], omnem morem Lacedaemoniorum inflammatu

Ciceroni usitata. (6) Ita notam *M.* in codicibus legendam esse et Q. Fabii cognomen potius quam praenomen Marcelli reponendum, statim intellexi, quum in R. 1. reperissem *hinc Marcellus M. et inn. alii;* in quo librarium arbitror ultro ordinem mutasse, id ipsum utique caventem, ne nota M. pro praenomine acciperetur: cf. geminum Nostri locum, ubi in hunc ipsum rhetorum campum excurrit, *Tusc.* i. 46. 110., "Multo autem tardius fama deseret Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo A canos, *Maximum*, Marcellum, Pa lum, Catonem, Laelium, innun rabiles alios." adde *de Or.* i. 210., *pro L. Manil.* 16. 47., *Planc.* 25. 60., *de N. D.* ii. 165., iii. 32. 80.

XIX. (1) Sic plures libri, omi *enim:* cf. ifr. 29. 102., *Licet-* 30. 105., *Illae—*: v. *Wopkens. T.* p. 43. [62. *H.*] seqq., eumde in *Misc. Obss. Nov.* tom. x. p. (2) I. e. intima. (3) Vide ad 87. ifr. (4) Cf. *Vellei.* ii. 33. ap

esse cupiditate vincendi, sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium vel potius solus[4] esse. Difficile autem est, quum praestare omnibus concupieris, servare aequitatem, quae est justitiae maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se nec ullo publico ac legitimo jure patiantur; exsistuntque[5] in re publica plerumque largitores et factiosi, ut opes quam maximas consequantur et sint vi potius superiores, quam justitia pares. Sed, quo difficilius, hoc praeclarius: nullum enim est tempus, quod justitia vacare debeat. 65. Fortes igitur et magnanimi sunt habendi non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria judicat: principemque se esse mavult, quam videri[6]. Etenim, qui ex errore imperitae multitudinis pendet[7], hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque altissimo animo est, gloriae cupiditate[8]: qui locus[9] est sane lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus susceptis periculisque aditis non, quasi mercedem[10] rerum gestarum, desideret gloriam.

XX. 66. Omnino fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur; quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, quum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari aut optare aut expetere oportere, nullique neque homini neque perturbationi animi nec fortunae succumbere. Altera est res, ut, quum ita sis affectus[1]

J. F. Heus., "In quibus rebus primus esse debebat, *solus* esse cupiebat." (5) Facc. *exsistantque*, frustra: v. ad 3. 8. spr. Copulam autem adversative intelligendam monet *Krarup. Obss.* p. 18.: v. ad 7. 22. spr. (6) Cf. ii. 12. 43. ifr. et *de A.* 26. 98.; adde *Sallust. C.* 54. extr., *Hor. Epist.* i. 16. 17., *Martial.* viii. 38. (7) Cf. *de F.* ii. 15. 50., "ex insipientium sermone *pendere.*" (8) Ita Gu. 1., sicut etiam conjecerat Pearc.: al. varie *et gl. cupiditate, cupido, cupidus.* (9) *Cic. Topic.* 2. 8., "Licet definire, *locum* esse argumenti sedem:" cf. *N. D.* i. 28. 78., "Difficili in *loco* versor." (10) Cf. *pro Arch.* 11. 28., ubi vid. Matth.

XX. (1) Cf. 23. 79., iii. 5. 21,

animo, ut supra dixi, res geras magnas illas qui et maxime utiles, sed et[2] vehementer arduas plena: laborum et periculorum tum vitae, tum multarum rer quae ad vitam pertinent. 67. Harum rerum dua splendor omnis et[3] amplitudo, addo[4] etiam utilitat in posteriore est: causa autem et ratio efficiens mag viros est in priore: in eo est enim illud, quod ex lentes animos et humana contemnentes facit. Id tem ipsum cernitur in duobus, si et solum id, q honestum sit, bonum judices et ab omni animi per batione liber sis. Nam et ea, quae eximia pleris et praeclara videntur, parva ducere eaque ratione bili firmaque contemnere fortis animi magnique duc dum est; et ea, quae videntur acerba, quae mult varia in hominum vita fortunaque versantur, ita fe ut nihil a statu naturae discedas, nihil a dignitate pientis, robusti animi est magnaeque constant 68. Non est autem consentaneum, qui metu frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invict se a[5] labore praestiterit, vinci a voluptate. Qu obrem et haec videnda et pecuniae fugienda piditas. Nihil enim est tam angusti animi tam parvi, quam amare divitias; nihil honestius magn centiusque, quam pecuniam contemnere, si non beas, si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque c ferre. Cavenda est etiam gloriae cupiditas, ut su dixi; eripit enim libertatem, pro qua magnanimis v omnis debet esse contentio. Nec vero imperia ex tenda, ac potius aut non accipienda interdum[6] aut ponenda nonnunquam[6]. 69. Vacandum autem on est animi perturbatione, tum cupiditate et metu, t etiam aegritudine et voluptate nimia[7] et iracundia,

ifr., *de F.* v. 9. 24. bis, 10. 30., 11. 31., *de D.* i. 30. 62., 51. 115. (²) Cf. eamdem formulam iii. 5. 26. ifr., *de F.* ii. 17. 55.: v. *Doctr.* nr. *Copular.* ii. 25. (³) Copulam habet nullus ex Regiis: itaque suspicor scriptum fuisse *spl. omnisque ampl.*; cf. *de D.* i. 49. 111., "cura omnique studio." (⁴) Cf. *ad F.* iii. 7. 5. apud Heus., "Homo..p rimo rerum usu; *addo urbani tem.*" (⁵) I. e. a parte laboris s ad laborem quod attinet. (⁶) Si ista adverbia *interdum* et *nonnu quam*, opinor, quodammodo pare thetica: sic etiam *saepe de Or.* 14. 60. (⁷) Sic Lall. e Reg. s pro *animi*: cf. 29. 102. ifr.

tranquillitas animi et securitas adsit, quae affert quum constantiam tum etiam dignitatem. Multi autem et sunt et fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes a negotiis publicis se removerunt[8] ad otiumque perfugerunt[8]. In his et nobilissimi philosophi longeque principes et quidam homines severi et graves nec[9] populi nec principum mores ferre potuerunt; vixeruntque nonnulli in agris, delectati re sua familiari. 70. His idem propositum fuit, quod rem gerentibus[10], ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur; cujus proprium est sic vivere, ut velis.

XXI. Quare, quum hoc commune sit potentiae cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint et[1] suo et parvo: in quo neutrorum omnino contemnenda sententia est; sed et facilior et tutior et minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum; fructuosior autem hominum generi et ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui se ad rem publicam et ad magnas res gerendas accommodaverunt. 71. Quapropter et iis forsitan concedendum sit rem publicam non capessentibus, qui excellenti ingenio[2] doctrinae sese dediderunt; et iis, qui aut valetudinis imbecillitate aut aliqua[3] graviore[4] causa impediti a re publica recesserunt, quum[5] ejus adminis-

Tusc. iv. 15. 35. (8) Al. *removerint..perfugerint*: v. ad 2. 5. spr. (9) Frustra Heus. e Gu. 3. *qui nec*, ut frustra etiam Davisius relativum immisit *de N. D.* i. 36. 101., "Aegyptii nullam beluam, nisi ob aliquam utilitatem...consecraverunt; velut ibes [, *quae*] maximam vim serpentium conficiunt;" quomodo etiam in altero ejusdem operis loco ii. 66. 165., "*multosque* praeterea," lapsus est vir doctus (Jortinus, opinor) *Misc. Obss.* vol. iii. tom. 2. *p.* 171. Vide ad 8. 25. spr. (10) Ita scripsi pro absurda vulgata, *quod regibus!* Eosdem infra dicit, "qui se ad remp. et ad magnas res gerendas accommodaverint."

XXI. (1) I. e. suo et eo parvo. (2) Sc. quum essent: sed re vera debet hoc *excellenti ingenio* ad demonstrativum potius pertinere; v. ad *N. D.* iii. 34. 83. (3) Vide ad 7. 23. spr. (4) Intensive et absolute. (5) Cf. exempla particulae *quum* cum verbo quasi pro participio praesentis, *de Or.* i. 24. 112.,

trandae potestatem aliis laudemque concederen
Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere
dicant ea, quae plerique mirentur, imperia et magi
tratus[7], iis non modo non laudi, verum etiam vit
dandum puto. Quorum judicium in eo, quod gl
riam contemnant et pro nihilo putent, difficile fac
est non probare: sed videntur labores et molestia
tum[8] offensionum et repulsarum quasi quamdam
gnominiam timere et infamiam. Sunt enim, qui
rebus contrariis parum sibi constent; voluptatem s
verissime contemnant, in dolore sint molliores; gl
riam negligant, frangantur infamia: atque ea quide
non satis constanter. 72. Sed iis, qui habent a n
tura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cun
tatione adipiscendi magistratus et gerenda res public
est. Nec enim aliter aut regi civitas aut declara
animi magnitudo potest. Capessentibus autem re
publicam nihilo minus quam philosophis, haud sci
an magis etiam et magnificentia et despicientia adh
bènda sit[9] rerum humanarum, quam saepe dico,
tranquillitas animi atque securitas; si quidem ne
anxii futuri sunt et cum gravitate constantiaque vic
turi. 73. Quae faciliora sunt philosophis, quo minu
multa patent in eorum vita, quae fortuna feriat, e
quo minus multis rebus egent; et quia, si quid ad
versi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quo
circa non sine causa majores motus animorum conci
tantur majorque cura[10] efficiendi rem publicam geren
tibus, quam quietis; quo magis his et magnitud

28. 129., 39. 176., 44. 197., 47. 205., ii. 6. 22., 33. 144. (6) Vide ad 14. 44. spr. (7) Poterant haec *imperia et magistratus* abesse; cf. 9. 28. spr., "Quod *ea, quae* plerique vehementer expetant,..contemnant." At saepe etiam tales declarationes ultro addit Cic.; cf. *de Div.* i. 50. 113., "Sed, quoniam dant aliquid, idque non parvum, *vaticinationes cum somniis*, nihil est quod cum his magnopere pugne mus;" *in Catil.* i. 12. 30., "Si iste quo intendit, *in Manliana castra* pervenerit;" *pro Sulla* 20. 56., "ut quae causa ceteros ad facinus impu lit, *cupiditas retinendae possessionis* ea Sitio non fuerit, praediis demi nutis." Adde ifr. ii. 1. 3., 24. 84., iii 1. 1. (8) V. ad 4. 14. spr. (9) Attrac tum est ad illud *haud scio an.* (10) Al *majoraque efficienda;* unde ego ali-

animi est adhibenda et vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit, sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem: in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignaviam aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis prius, quam aggrediare[11], adhibenda est praeparatio diligens.

XXII. 74. Sed quum plerique arbitrentur res bellicas majores esse quam urbanas, minuenda est haec opinio: multi enim bella saepe[1] quaesiverunt propter gloriae cupiditatem atque id in magnis animis ingeniisque plerumque contingit, eoque magis, si sunt ad rem militarem apti[2] et cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus judicare, multae res exstiterunt urbanae majores clarioresque quam bellicae. 75. Quamvis enim Themistocles jure laudetur et sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis clarissimae testis victoriae, quae anteponatur consilio Solonis ei, quo primum constituit Areopagitas; non minus praeclarum hoc, quam illud judicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit[3], in quo ipse Areopagum adjuverit; at ille[4] vere, ab[5] se adjutum Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatus ejus, qui a Solone erat constitutus. 76. Licet eadem de Pausania Lysandroque dicere: quorum rebus gestis quamquam imperium Lacedaemoniis[6] putatur[7] dila-

quando *majora quo eff.* ([11]) Inter conjunctivum et indicativum cum particula *priusquam* quid intersit, vide apud Kritz. ad *Sallust. C.* p. 26.

XXII. ([1]) Cf. *saepe* cum *multis* compositum etiam *de Or.* ii. 1. 2. et 3., 18. 75., 22. 90., 28. 124. bis, *pro Planc.* 20. 50., ifr. ii. 6. 20., iii. 10. 40., ubi plura C. Heus.; adde quos laudat Moser. ad *Tusc.* i. 30. 74. ([2]) Nota synesin: vid. Moser. ad *Tusc.* ii. 4. 10. ([3]) I. e. potuit dicere. ([4]) Sc. Areopagus. ([5]) Conj. Gernhard. *at ille reapse adjuvit*, frustra. ([6]) Pearc. *Lacedaemonis*, frustra: junge cum participio. ([7]) Cur, quaeso, *putatur?* nam res, opinor, satis constabat. Ergo significanter dictum

tatum[8], tamen ne minima quidem ex parte Lycu legibus et disciplinae conferendi[9] sunt. Quineti ob has ipsas causas et parentiores[10] habuerunt ex citus et fortiores. Mihi quidem neque pueris nob M. Scaurus C. Mario, neque, quum versaremur in publica, Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbat Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium don Nec plus Africanus, singularis et[11] vir et imperat in excidenda Numantia rei publicae profuit, qua eodem tempore P. Nasica privatus, quum Ti. Gra chum interemit: quamquam haec quidem res n solum ex domestica est ratione: attingit etiam be licam, quoniam vi manuque confecta est: sed tame id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercit 77. Illud autem optimum est, in quod invadi sole ab improbis et invidis audio:

Cedant arma togae, concedat laurea laudi[12].

Ut enim alios omittam, nobis rem publicam gube nantibus nonne togae arma cesserunt? Neque eni periculum in re publica fuit gravius umquam nec maju otium[13]. Ita consiliis diligentiaque nostra celerit de manibus audacissimorum civium delapsa arm ipsa[14] ceciderunt. Quae res igitur gesta umquam i bello tanta? qui triumphus conferendus? 78. Lice enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem e hereditas hujus gloriae et factorum imitatio per tinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis lau

arbitror, quasi id innueret, amplificati imperii gloriam re vera ad Lycurgum magis pertinere. (8) Deest codd. multis. (9) Np. ipsi potius quam eorum res gestae: cf. *de Or.* i. 4. 15. (ubi vid. Henrichsen.), *de F.* v. 12. 34., *Tusc.* i. 1. 2.; adde ifr. 27. 96., 30. 105., 32. 116., 34. 125., 42. 150., ii. 2. 6., 7. 26., 13. 45., 17. 60., iii. 29. 104. et 105., spr. 1. 2., *de N. D.* i. 5. 10. (ubi nos plura), *de D.* i. 6 12., 10. 16., 33. 72.: vid. etian Matth. ad or. *pro Sulla* 26. 72. (10) Adjective: cf. ii. 20. 71., *utentior* (11) I. e. singularis vir idem et imperator: cf. ii. 7. 25., "fideliorem *et* barbarum *et* stigmatiam!" adde *in Catil.* iii. 9. 22. (12) Cf. *in Pison.* 30. 73, 74. (13) Cf. *in Catil.* iii. 7. 17. extr. (14) I. e. ultro: v. *C. G. Jacob. epist. ad Bruch.* p.

dibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rem publicam beneficio, ubi triumpharet[15], esset habiturus. Sunt igitur domesticae fortitudines[16] non inferiores militaribus; in quibus plus etiam, quam in his, operae studiique ponendum est.

XXIII. 79. Omnino illud honestum, quod ex animo excelso magnificoque quaerimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus et ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis et in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura et cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati rei publicae praesunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio saepe aut non suscepta aut confecta bella sunt, nonnumquam etiam illata, ut M. Catonis bellum tertium Punicum; in quo etiam mortui valuit auctoritas. 80. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cavendum, ne id bellandi magis fuga[1], quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quaesita[2] videatur. Fortis vero animi[3] et constantis est non perturbari in rebus asperis nec tumultuantem de gradu[4] dejici, ut dicitur, sed praesenti animo uti et consilio nec a ratione discedere. 81. Quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, praecipere[5] cogitatione futura et aliquanto ante

18. et Matth. ad orat. *in Catil.* ii. 1. 1. (15) Cf. *in Catil.* iii. 11. 26. extr., iv. 10. 21., *Philipp.* ii. 5. 12.: vid. Matth. ad *Epist.* 12. 12. (16) Nota numerum pluralem: cf. ifr. 29. 103., *quietibus*, 36. 131., *tarditatibus* et *celeritates*; ii. 6. 20., *invidiae*; iii. 16. 67., *reticentiae*.

XXIII. (1) Cf. 24. 83. ifr., periculi *fuga*." (2) Cf. *N. D.* i. 5. 10., "Non tam *auctores*.., quam rationis momenta *quaerenda* sunt;" ubi nos plura: adde *ibid.* 37. 102. et ii. 55. 139., *de Orat.* i. 60. 257., *in Verr.* v. 19. 50., *pro L. Manil.* 1. 3., 5, 11.: vid. etiam Matth. ad or. *pro Lig.* 10. 31.; necnon *Rhode de Anacoluthis*, p. 11. (3) Delent *animi* editores, frustra: v. ad 4. 13. spr. (4) Cf. *ad A.* xvi. 15. 3., "Mihi videtur.. *dejectus de gradu*." (5) Cf. 30. 108. ifr.,

constituere, quid accidere possit in utramque par et quid agendum sit, quum quid evenerit, nec c mittere, ut aliquando dicendum sit, *Non putara* Haec sunt opera magni animi et excelsi et pruder consilioque fidentis. Temere autem in acie versar manu cum hoste confligere immane quiddam et bel rum simile est: sed, quum tempus necessitasque p tulat, decertandum manu est et mors servituti tur tudinique anteponenda.

XXIV. 82. De evertendis autem diripiendis urbibus valde considerandum est, ne quid temere, quid crudeliter: idque est viri magni, rebus agita punire sontes, multitudinem conservare, in omni f tuna recta atque honesta retinere. Ut enim su quemadmodum supra dixi, qui urbanis rebus belli anteponant[2], sic reperias multos, quibus periculosa calida[3] consilia quietis et cogitatis et splendidiora majora videantur. 83. Numquam omnino peric fuga committendum est, ut imbelles timidique vide mur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus n periculis sine causa; quo esse nihil potest stulti Quapropter in adeundis[4] periculis consuetudo imitan medicorum est, qui leviter aegrotantes leniter curar gravioribus autem morbis periculosas curationes ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquil tempestatem adversam optare dementis est, subveni autem tempestati quavis ratione sapientis; eoq magis, si plus adipiscare re explicata[5] boni, qua addubitata[6] mali. Periculosae autem rerum action partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim rei publica Itemque alii de vita, alii de gloria et benevolent civium in discrimen vocantur. Promtiores igitur d

ad F. v. 16. 5. (6) Cf. *Valer. Max.* vii. 2. et *Senec. de Ira* ii. 31. apud J. F. Heus.

XXIV. (1) I. e. consideratis atque deliberatis. (2) Al. *anteponunt*, idque probat Kritz. ad *Sallust. C.* 94.: v. ad 2. 5. spr. (3) Cf. quae habet Davis. ad *N. D.* i. 2 70. (4) Exempla collegit Matt ad or. *pro Sext.* 10. 23. (5)]I. expedita atque in tutum perducta cf. *pro L. Manil.* 11. 30., "Siciliam *explicavit.*" (6) I. e. si male re ge ta, effeceris, ut de ipsa addubitetu

bemus esse ad nostra pericula[7], quam ad communia, dimicareque paratius de honore et gloria, quam de ceteris commodis. 84. Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed etiam vitam profundere pro patria parati essent, iidem[8] gloriae jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne re publica quidem postulante: ut Callicratidas, qui, quum Lacedaemoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello multaque fecisset egregie, vertit[9] ad extremum omnia, quum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedaemonios classe[10] illa amissa aliam parare posse, se fugere sine suo dedecore non posse. Atque haec quidem Lacedaemoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, quum Cleombrotus invidiam timens temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedaemoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius! de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non enim rumores ponebat ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidiae metu non audent[11] dicere.

XXV. 85. Omnino, qui rei publicae praefuturi sunt, duo Platonis praecepta teneant; unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quaecumque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum; alterum, ut totum corpus rei publicae curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio rei publicae ad eorum utilitatem, qui

(7) Np. propulsanda. (8) Vid. Matth. ad or. *pro Arch.* 7. 15. et ad *Epist.* 32. 1. (9) I. e. totam faciem atque colorem belli mutavit: cf. *pro Rosc. Am.* 22. 61., "Vides *versa* esse omnia;" et ibid. 36. 103., "Videte nunc, quam *versa* et mutata in majorem partem sint omnia." (10) Monet Zumpt., apud Xenoph. quidem Callicratidam de se tantummodo respondere. Nihil magnopere refert, si quidem ipsam classem simul perdidit. (11) V. ad 2. 5. spr.

commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa e gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, p: tem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem i ducunt, seditionem atque discordiam : ex quo even ut alii populares, alii studiosi optimi[1] cujusque videa tur, pauci universorum. 86. Hinc apud Athenien: magnae discordiae; in nostra re publica non solum se itiones, sed pestifera etiam bella civilia: quae gra et fortis civis et in re publica dignus principatu fugi atque oderit tradetque se totum rei publicae, neq opes aut potentiam consectabitur, totamque eam s tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminib falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit ; o ninoque ita justitiae honestatique adhaerescet, ut, du ea[2] conservet, quamvis[3] graviter offendat[4], mortemq oppetat potius, quam deserat illa, quae dixi. 87. M serrima omnino est ambitio honorumque[5] contenti de qua praeclare apud eumdem est[6] Platonem : *Sim liter facere eos, qui inter se contenderent, uter poti rem publicam administraret, ut si nautae certaren quis eorum potissimum gubernaret.* Idemque pra cipit, ut *eos adversarios existimemus, qui arma co tra ferant, non eos, qui suo judicio tueri rem publica velint;* qualis fuit inter P. Africanum et Q. Metellu sine acerbitate dissensio. 88. Nec vero audiendi, gr viter qui[7] irascendum inimicis putabunt idque magn nimi et fortis viri esse censebunt[8]. Nihil enim laud bilius, nihil magno et praeclaro viro dignius placab litate atque clementia. In liberis vero populis et i

XXV. (1) I. e. optimatum: cf. 28. 99. ifr.; adde *Sallust. C.* 34. (2) Intelligo justitiam honestatemque : cf. *de F.* iii. 15. 49., *de D.* i. 52. 119. (ubi vide), ii. 57. 117., ifr. ii. 4. 14. (3) I. e. quantumvis : cf. 40. 145., ii. 20. 69. ifr. et *N. D.* ii. 1. 1., ubi v. (4) Absolute : puta quemlibet. (5) I. e. de honoribus : cf. iii. 22. 86. ifr., "*laudis* certamen." Sic passim Cic., ut *de A.* 10. 34. ter, ne cum Zump io credas Erasmo, h. l. nove dixiss (6) I. e. scriptum est; itaque rec sequitur imperfectum : v. *Dietric Qu. Gr.* p. 9.; adde ifr. 32. 118 ii. 11. 40., spr. 19. 64., *Tusc.* i 22. 49. (7) Ita Nonius, postposit relativo : sic infra 89., "iratu *qui—:*" vid. Garaton. ad or. *pr Mil.* 16. 42. (8) Cf. 41. 149. ifr. "cedere iis, qui magistratum *ha*

juris aequabilitate exercenda etiam est facilitas et altitudo[9] animi, quae dicitur; ne, si irascamur aut intempestive accedentibus aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem et odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur rei publicae causa severitas[10], sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem et animadversio et castigatio contumelia vacare debet, neque ad ejus, qui punitur[11] aliquem aut verbis castigat[12], sed ad rei publicae utilitatem referri. 89. Cavendum est etiam, ne major poena quam culpa sit, et ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: numquam enim, iratus qui accedet ad poenam[13], mediocritatem illam tenebit, quae est inter nimium et parum; quae[14] placet Peripateticis, et recte placet, modo ne laudarent[15] iracundiam et dicerent utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est, optandumque, ut ii, qui praesunt rei publicae, legum similes sint, quae ad puniendum non iracundia, sed aequitate ducuntur.

XXVI. 90. Atque etiam in rebus prosperis et ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam magno opere, fastidium, arrogantiamque fugiamus. Nam, ut adversas res, sic secundas immoderate ferre levitatis est; praeclaraque est aequabilitas in omni vita et idem semper vultus eademque frons, ut de Socrate itemque de C. Laelio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus gestis et gloria superatum a filio, facilitate et humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter saepe turpissimus: ut recte praecipere videantur, qui monent, ut, quanto superiores sumus[1], tanto nos

bebunt." (9) Cf. *Partit.* 22. 77., "*Altitudo animi* in capiendis incommodis." (10) Cf. *pro Mur.* 3. 6. (11) Cf. *Tusc.* i. 44. 107., "mortuos *puniuntur,*" apud Nonium. (12) Nonius *fatigat*: cf. iii. 18. 73. ifr. (13) Puta sumendam; i. e. ad puniendum. (14) De geminato rel. v. ad *de D.* i. 54. 123.; adde ifr. 29. 104., ii. 11. 40. (15) Cf. *Tusc.* iv. 19. 43.

XXVI. (1) Al. *simus.* (2) Cf.

geramus submissius[2]. Panaetius quidem Africanu auditorem et familiarem suum, solitum, ait, dice *ut equos propter crebras contentiones proeliorum rocitate exsultantes domitoribus tradere soleant, iis facilioribus possint uti; sic homines secundis bus effraenatos sibique praefidentes tamquam in gyr rationis et doctrinae duci oportere, ut perspicer rerum humanarum imbecillitatem varietatemque f tunae.* 91. Atque etiam in secundissimis reb maxime est utendum consilio amicorum, iisque maj etiam, quam ante, tribuenda auctoritas. Iisdemq temporibus cavendum est, ne assentatoribus pat faciamus aures nec adulari nos sinamus[3]: in quo fa facile est. Tales enim nos esse putamus, ut ju laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccat quum homines inflati opinionibus turpiter irrident et in maximis versantur erroribus. Sed haec quide hactenus. 92. Illud autem sic est judicandum, ma imas geri res et maximi animi[4] ab iis, qui res public regant, quod earum administratio latissime pateat plurimosque pertineat; esse autem magni animi fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut invest garent aut conarentur magna quaedam seseque suaru rerum finibus continerent, aut interjecti[5] inter phil sophos et eos, qui rem publicam administrarent, d lectarentur re sua familiari, non eam quidem om ratione exaggerantes neque excludentes ab ejus us suos, potiusque[6] et amicis impertientes et rei publica si quando usus esset. Quae primum bene parta[7] si nullo neque turpi quaestu[8] neque odioso; tum qua plurimis, modo dignis, se utilem praebeat: deind augeatur ratione, diligentia, parsimonia; nec libidir potius luxuriaeque, quam liberalitati et beneficentia pateat[9]. Haec praescripta servantem licet magnifice

Sallust. C. 51., "Ita in maxima fortuna minima licentia est." (3) Sc. eos: v. ad 7. 23. spr. (4) I. e. quae maximi animi aliquem postulent. (5) Cf. *Orat.* 6. 21., "Est autem quidam *interjectus* inter hos." (6) Vide nos *Doctr. Copu lar.* iii. 56. et Matth. ad *Cic. Epis* 86. 2. (7) Nempe "male parta mal dilabuntur," *Philipp.* ii. 27. 66 (8) Cf. c. 42. ifr. (9) Cf. ii. 15 55. ifr., *aperire..reseranda..pa*

graviter animoseque vivere, atque etiam simpliciter[10], fideliter, vitae hominum amice.

XXVII. 93. Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit; in qua verecundia et, quasi quidam ornatus vitae, temperantia et modestia omnisque sedatio perturbationum animi et rerum modus[1] cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum[2] potest: Graece enim πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam et, quod decet, honestum est; et, quod honestum est, decet. 94. Qualis autem differentia sit honesti et decori, facilius intelligi quam explanari potest. Quidquid est enim, quod deceat, id tum apparet, quum antegressa est honestas. Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam et ratione uti atque oratione prudenter, et agere, quod agas, considerate, omnique in re, quid sit veri, videre et tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare et mente esse captum. Et justa omnia decora sunt; injusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis: quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro et decorum videtur; quod contra, id, ut turpe, sic indecorum. 95. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, et ita pertinet, ut non recondita quadam[3] ratione cernatur, sed sit in promtu. Est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat; quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari. Ut venustas et pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine, sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud[4] quidem est cum virtute confusum[5], sed mente et cogitatione distinguitur. 96. Est

teat. Etsi codd. plures *pareat.* (10) Cf. 19. 63. spr.

XXVII. (1) *Hor.*, "Est *modus* in rebus." (2) Cf. *Orat.* 21. 70. (3) Nota *quadam* in negatione: v. ad *N. D.* i. 18. 49.; adde *pro L. Manil.* 14. 40., *ad F.* iii. 10. 9., *de F.* v. 18. 49. (4) V. ad 18. 60. spr. (5) Cf. ii. 3. 10. ifr.: vid. Henrich. ad *de Or.* ii. 41. 177., Moser. ad

autem ejus descriptio duplex: nam et generale qu dam decorum intelligimus, quod in omni hones versatur, et aliud huic subjectum[6], quod pertinet singulas partes honestatis. Atque illud superius sic definiri solet: Decorum id esse, quod consentane sit hominis excellentiae in eo, in quo natura eju reliquis animantibus[7] differat. Quae autem p subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decor velint[8] esse, quod ita naturae consentaneum sit, u eo moderatio et temperantia appareat cum specie q dam liberali.

XXVIII. 97. Haec ita intelligi, possumus istimare ex eo decoro, quod poëtae sequuntur; de q alio loco plura dici solent. Sed tum servare il poëtas, quod deceat, dicimus, quum id, quod quac persona dignum est, et fit et dicitur:, ut, si Aea aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant:

aut,

Natis sepulchro ipse est parens:

indecorum[1] videretur, quod eos fuisse justos ac pimus: at Atreo dicente plausus excitantur; est en digna persona oratio. Sed poëtae, quid quemq deceat, ex persona judicabunt. Nobis autem p sonam imposuit ipsa natura, magna cum[2] excellent praestantiaque animantium[3] reliquarum. 98. Qu circa poëtae in magna varietate personarum, etia vitiosis quid conveniat et quid deceat[4], videbun nobis autem quum a natura constantiae, moderationi temperantiae, verecundiae partes datae sint, quur

Tusc. i. 11. 23. (6) Sic infra paulo iterum. (7) I. e. a naturis reliquarum animantium: cf. *N. D.* ii. 61. 153. et ifr. 30. 105. et v. ad 22. 76. spr. (8) I. e. definiant, statuant, dicant; cf. iii. 28. 102., 31. 111. ifr.: v. Matth. *in Catil.* iv. 4. 8. De macrologia autem structurae v. ad 3. 8. spr.

XXVIII. (1) V. ad 11. 35. sp (2) Eleganter praep. *cum* exitu rei declarat: cf. *N. D.* ii. 3. 8., *D.* i. 35. 77. *de Or.* i. 10. 39. (I. e. qua excellimus praestamusq reliquis animantibus; np. gen. e passivus: cf. 30. 107. ifr. (4) Vi

que eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus; efficitur, ut et illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fusum sit, appareat et hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos et delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt, sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine et constantia et moderatione dictorum omnium atque factorum. 99. Adhibenda est igitur quaedam reverentia adversus opiniones[5] et optimi cujusque et reliquorum: nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat[6] in hominum ratione habenda inter justitiam et verecundiam. Justitiae partes sunt non violare homines; verecundiae non offendere: in quo maxime vis perspicitur decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto. 100. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum[7] habet viam[8], quae deducit ad convenientiam conservationemque naturae: quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus, sequemurque[9] et id,

ad 7. 23. spr. (5) Ita conjeci, ceterum non ego, quo ferri non posset duplex structura nominis in vulgata *reverentia adversus homines, et optimi cujusque et reliquorum* (v. *Dietrich. Qu. Gr.* p. 61.); sed emendationem meam sequentia illa postulabant, "Nam negligere, *quid de se quisque sentiat*,—." Simul illud perspicuum est, in istis "reliquis" hominibus reverentiam non tam ipsis, quam eorum opinionibus deberi. Quippe *optimus* quisque est honestissimus, honoratissimus: cf. 25. 85. spr. Ad rem autem adhibere licet *Fronton. ad Amicos* ii. 6. p. 305. ed. Rom., "Verum est, illum, qui opinionem virtutis neglegat, ipsam quoque neglegere virtutem." Ergo in compendio scripturae lapsus est librarius, quum superius illud respiceret, "quemadmodum nos *adversus homines* geramus." (6) Cf. *de F.* iii. 15. 50., "Inter illa.. aliquid tamen, quod *differret*, esse voluerunt." (7) Vide ad 14. 44. spr. (8) Cf. *de D.* ii. 1. 1., "optimarum artium *vias* tradere," ubi plura, et *Orat.* 41. 141., "*vias*, quae ad eloquentiam ferrent, tradere." Victorius *primam h. vim*, et *vim* quidem etiam recepit Heus., nempe huc referens illud, "*Sed maxima vis* decori in hac inest parte,—." (9) Al. *consequemurque*;

quod acutum et perspicax natura est, et id, quod hominum consociationem accommodatum, et id, q vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in inest parte, de qua disputamus. Neque enim sol corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo eti magis animi motus probandi, qui item ad natur accommodati sunt. 101. Duplex est enim vis a morum atque natura: una pars in appetitu posita (quae est ὁρμή Graece, quae hominem huc et ill rapit; altera in ratione, quae docet et explanat, qu faciendum fugiendumque sit. Ita fit, ut ratio pr sit, appetitus obtemperet.

XXIX. Omnis autem actio[1] vacare debet teme tate et negligentia, nec vero agere quidquam, cuj non possit causam probabilem reddere. Haec (enim fere descriptio officii. 102. Efficiendum aute est, ut appetitus rationi obediant eamque neque pra currant[2] nec propter pigritiam aut ignaviam deserar sintque tranquilli atque omni animi perturbatione c reant: ex quo elucebit omnis constantia omnisque m deratio. Nam, qui appetitus longius evagantur tamquam exsultantes sive cupiendo sive fugiendo n(satis a ratione retinentur, ii sine dubio finem et modu transeunt: relinquunt enim et abjiciunt obedientiar nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturae: quibus non modo animi perturbantur, sed etiam co pora. Licet[3] ora ipsa cernere iratorum aut eorun qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt aut v(luptate nimia gestiunt; quorum omnium vultus, voce: motus, statusque mutantur. 103. Ex quibus illu intelligitur, (ut ad officii formam revertamur) appet tus omnes contrahendos sedandosque esse excitandam que animadversionem et diligentiam, ut[4] ne quid te

Facciol. ex uno *asseq.*; frustra: cf. 31. 114. extr. ifr., ubi eadem est varietas lectionis.

XXIX. (1) I. e. quicumque aliquid agit: cf. ii. 11. 39., iii. 29. 107. ifr.; adde *de Or.* ii. 15. 62. *audea* et *de F.* v. 21. 58. *possint.* (2) Frus tra adsuit Victorius *propter teme ritatem:* v. ad 10. 33. spr. (3) I. e Licet enim; v. ad 19. 62. spr. (4) V

mere ac fortuitu, inconsiderate negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum et jocum facti esse videamur: ad[5] severitatem potius et ad quaedam studia graviora atque majora[6]. Ludo autem et joco uti illo quidem licet; sed, sicut somno et quietibus ceteris, tum, quum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum nec immodestum, sed ingenuum et facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quae ab honestatis[7] actionibus non sit aliena; sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat. 104. Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscoenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: quo genere non modo Plautus[8] noster et Atticorum antiqua comoedia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt; multaque multorum facete dicta, ut ea, quae a sene Catone collecta sunt, quae vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui et illiberalis joci. Alter est, si tempore[9] fit ac remisso animo, honesto[10] homine dignus; alter ne libero quidem, si rerum turpitudini[11] adhibetur verborum obscoenitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis[12] omnia profundamus ela-

ad *de Fa.* 13. 29. (5) Sic, omisso *sed*, Gu. tres, Bern. 3.: cf. iii. 13. 57. ifr. (6) Cf. *de F.* i. 7. 23., v. 8. 21. (7) Sic etiam R. om.; al. *honestis*. (8) Aliter censet Horatius: v. *Becker. de Comicis* p. 59. (9) Sc. opportuno. (10) Servato eo verborum ordine, quem in codicibus reperi (cf. *de A.* 24. 89., "Assentatio non modo *amico*, sed ne *libero* quidem digna est."), vocem *honesto* de meo addidi: cf. *de F.* iv. 5. 12., "In qua una (*voluptate*), confectis rebus necessariis, vacui negotiis *honeste* ac liberaliter possumus vivere." Vulg. *Alter est.. libero dignus, alter ne homine quidem.* At nimium est utrumque, et alterum jocum quovis dignum esse, modo sit liber (quippe potest etiam esse aliquis non aptissimus ad jocandum), et alterum omnino ne homine quidem dignum esse. Jam vero quod scripsit Heus. *si tempore fit, remisso homine dignus,* istud quidem est idem bis dicere; nam, qui tempestive jocatur, idem fere, opinor, etiam remissus jocatur. (11) Variat lectio in codd. aliquot Nonii, *si r. turpitudo adh. aut v. obsc.* Cf. *de Or.* ii. 59. 242. (12) Heus. e cod. Lamb. *ut ne mimis!* de quibus nihil h. l. Cic., nec nutu nec verbo. Saepe autem adv. *nimis* sic quasi abundare, monui ad *de Fa.* 14. 31., *nimis inconsiderate*: adde *de Or.* i. 15. 65., *nimis infinitum.*

tique voluptate in aliquam turpitudinem delabar
Suppeditant autem et Campus noster et studia ven
honesta exempla ludendi.

XXX. 105. Sed pertinet ad omnem officii qu
tionem, semper in promtu habere, quantum na
hominis pecudibus[1] reliquisque beluis antecedat. I
nihil sentiunt, nisi voluptatem, ad eamque feru
omni impetu; hominis autem mens discendo alitu
cogitando, semper aliquid aut anquirit aut agit, vic
dique et audiendi delectatione ducitur. Quineti
si quis est paulo ad voluptates propensior, modo
sit ex pecudum[3] genere, (sunt enim quidam homi
non re, sed nomine) sed si quis est paulo erecti
quamvis voluptate capiatur, occultat et dissimulat
petitum voluptatis propter verecundiam. 106. Ex
intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dign
hominis praestantia eamque contemni et rejici op
tere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat[5] volupt
diligenter ei tenendum esse ejus fruendae modu
Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem re
ratur et ad vires, non ad voluptatem. Atque etia
si considerare volemus, quae sit in natura[6] excellen
et dignitas, intelligemus, quam sit turpe diffluere lu
ria et delicate ac molliter vivere; quamque honest
parce, continenter, severe, sobrie. 107. Intellige
dum etiam est, duabus quasi nos a natura indutos e
personis; quarum una est communis, ex eo quod o
nes participes sumus rationis praestantiaeque ejus, q
antecellimus bestiis, a qua omne honestum decorumq
trahitur et ex qua ratio inveniendi officii exquiritur;
tera autem, quae proprie singulis est tributa. Ut eni
in corporibus magnae dissimilitudines sunt (alios enir
videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad lucta

XXX. (1) I. e. pecudum naturis: v. ad 27. 96. spr. (2) Cf. *Ac.* ii. 41. 127., *Tusc.* v. 23. 66. (3) Cf. *de Or.* ii. 36. 153. (4) Cf. *de L.* i. 9. 26., *de N. D.* ii. 56. 140. (5) Cf. iii. 33. 120. ifr., *de F.* v. 24. 7
(6) Addidit Orell. e tribus *homin*
Mallem *nostra*, quod quam faci
excidere potuisset, in aperto e
(7) Iteratam particulam dele

dum valere; itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis[8] venustatem), sic in animis exsistunt majores etiam varietates[9]. 108. Erat in L. Crasso, in L. Philippo multus lepos; major etiam magisque de industria in C. Caesare, L. F.; at eisdem temporibus in M. Scauro et in M. Druso adolescente singularis severitas; in C. Laelio multa hilaritas; in ejus familiari Scipione ambitio[10] major, vita tristior[11]. De Graecis autem dulcem et facetum festivique sermonis atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Graeci nominarunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram et Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem ex Poenorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare[12], tacere, dissimulare, insidiari, praecipere[13] hostium consilia. In quo genere Graeci Themistoclem et Pheraeum Jasonem ceteris anteponunt, in primisque versutum et callidum factum[14] Solonis, qui, quo et tutior vita ejus esset et plus aliquanto rei publicae prodesset, furere se simulavit. 109. Sunt his alii multum dispares, simplices et aperti, qui nihil ex occulto, nihil de[15] insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici; itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur; ut Sullam et M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum et patientissimum Lacedaemonium Lysandrum accepimus, contraque[16] Callicratidam, qui praefectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itemque

Heus. et Orell.: at v. *Wopkens. L. T.* p. 37. [53. *H.*] (8) Vict. *in aliis*, frustra: v. ad 31. 112. ifr. (9) Poterat subaudiri *dissimilitudines:* at v. *Wopkens.* p. 166. [232.] (10) De dicendi agendique artificiis interpretatur *C. G. Jacob. epist. ad Bruch.* p. 20.: vide etiam quos de nomine *ambitionis* laudat Matth. ad or. *pro Mur.* 9. 21. (11) I. e. severior: v. Jacob. p. 21. (12) An hi infinitivi ab adjectivo *callidum* pendent? (13) Ita Graev. pro *praeripere;* accedit Bern. 3.: cf. 23. 81. spr. (14) Repete *ceteris*, h. e. ceterorum factis; v. ad 22. 76. spr.: cf. *Justin.* iv. 3. 2., "ausi facinus *nulli tyranno* comparandum." Rem autem lege apud *Justin.* ii. 7. (15) Nota variatam praepositionem: vide *Wopkens. L. T.* p. 27 [38. *H.*], eumdem *Misc. Obss. Nov.* tom. x. p. 203. (16) Sc. fuisse; i. e. plane alium fuisse: cf. ii. 2. 7. ifr., "Alia

in sermonibus, alium[17], quamvis praepotens sit, effi(
ut unus de multis[18] esse videatur: quod in Catul
in patre et in filio itemque in Q. Mucio Mancia
mus. Audivi ex majoribus natu, hoc idem fuiss
P. Scipione Nasica; contraque[17] patrem ejus, ill
qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nu
comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem[19]
dem, severissimum philosophorum, ob eamque
ipsam magnum et clarum fuisse. Innumerabiles a
dissimilitudines sunt naturae morumque, minime
men vituperandorum.

XXXI. 110. Admodum autem tenenda sunt
cuique, non[1] vitiosa, sed tamen propria, quo faci
decorum illud, quod quaerimus, retineatur. Sic e
est faciendum[2], ut contra universam naturam n
contendamus; ea tamen conservata propriam natu
sequamur; ut, etiam si sint graviora alia atque
liora, tamen nos studia nostrae[3] naturae regula me
mur: neque enim attinet naturae repugnare, nec qu
quam sequi, quod assequi non queas. Ex quo ma
emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil
cet invita Minerva, ut aiunt, id est[4], adversant
repugnante natura. 111. Omnino si quidquam
decorum, nihil est profecto magis, quam aequabili
universae vitae, tum singularum actionum; qu
conservare non possis, si aliorum naturam imit
omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti,
notus[5] est nobis, ne, ut quidam, Graeca verba inc

probabilia, *contra* alia dicimus." (17) Sc. *videmus*. Codd. fere *alium quemque quamvis*, unde Pearc. *aliquem*. Gu. 2. *alium quem*, frustra. Intellige autem alterum membrum disjunctionis in illo utique agnoscendum esse, *contraque..nullam comitatem habuisse sermonis*; q. d. *alium* nullam habere comitatem sermonis, qualem audivimus fuisse *etc.*: v. Cl. Madvig. Exc. I. ad *de F.* p. 808. (18) Εἷς τῶν πολλῶν· cf. *de F.* ii. 20. 66., *Tusc.* i. 9. 17.

(19) "Num haec quoque ex m
ribus natu Tullius?" quaerit Or
at nihil necesse plus quam *au*
repeti; v. ad *de D.* i. 18. 36.

XXXI. (1) Vide ad ii. 14.
ifr. (2) Vid. de hac periph
Matth. ad or. *pro Mil.* 35.
(3) Sic Pearc. e. codd.: al. *nost*
Ern. *nostra nostrae*. An *stu*
nostra non aliâ nisi nostrae natu
regula metiamur? (4) I. e. *id*
enim: v. Madvig. ad *de F.* p.
et 264. (5) Heus. *natus*. Mall

eantes jure optimo rideamur; sic in actiones omnemque vitam nullam discrepantiam conferre debemus. 112. Atque haec differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnumquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat[6], alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa[7] M. Cato fuit, alia[7] ceteri, qui se in Africa Caesari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod lenior eorum vita et mores fuerant faciliores: Catoni quum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roboravisset semperque in proposito susceptoque consilio permansisset, moriendum potius, quam tyranni vultus adspiciendus[8] fuit. 113. Quam multa passus est Ulyxes in illo errore diuturno, quum et mulieribus (si Circe et Calypso mulieres appellandae sunt) inserviret et in omni sermone omnibus affabilem et jucundum[9] esse se vellet[10]! Domi vero etiam contumelias servorum[11] ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret. At Ajax, quo[12] animo traditur, millies oppetere

qui gnaris est nobis; vel etiam *gnarus*, nimirum passive; cf. *Sallust. J.* 18., "*ignara* lingua." (6) Vellem his unam admonitionem addidisset, neminem oportere temere se Catonem alterum aut Ajacem arbitrari: cf. *ad F.* ix. 18. 2., "At Cato praeclare. Jam istuc quidem, quum volemus, licebit: demus modo operam, ne tam necesse nobis sit, quam illi fuit." At praeclaras possumus admonitiones ex aliis Nostri libris petere: cf. *Tusc.* i. 30. 74., *de Rep.* vi. 15. 15., *de S.* 20. 73. (7) Cf. iii. 30. 109. ifr., "quum *in eadem causa esset*:" adde *pro Sext.* 26. 57. Mox Gernh. *in alia*, frustra: cf. *Ac.* i. 10. 39., "Quum..alia *in* parte animi cupiditatem, *alia* rationem collocarent;" supra 30. 107., "*In* formis aliis dignitatem inesse, *aliis* venustatem;" infra 37. 134., "Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si *seriis*, severitatem adhibeat; si *jocosis*, leporem; ii. 6. 19., "vel secundas *ad* res vel *adversas*;" et 16. 56., "vel *in* re quaerenda vel *augenda*:" spr. 2. 4., "*in* eoque et colendo sita vitae est honestas omnis et *negligendo* turpitudo:" adde *Senec. Thyest.* 198.: vid. etiam *Hand.* ad *Wopkens.* p. 21., Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 44. 127. et *pro Lig.* 1. 2. (8) Heus. e Gu. 2. *vultum aspiciendum fuit*, frustra. (9) Desunt verba *et jucunda* codd. plerisque: itaque crediderim intercisam structuram fuisse *aff. esse se et j.* (10) Cf. *velle* cum accus. et infin. etiam ifr. ii. 22. 78., iii. 4. 17.: vid. Matth. ad or. *pro Arch.* 5. 10. (11) Gen. activus: cf. *Sallust. J.* 65. (12) I. e. quum eo animo esset, quo fuisse traditur; v. *Perizon.* ad *S.*

mortem, quam illa perpeti maluisset. Quae cont
plantes expendere oportebit, quid quisque habeat
eaque moderari nec velle[13] experiri, quam se ali
deceant. Id enim quemque decet[14], quod est cu
que maxime suum. 114. Suum igitur quisque no
ingenium, acremque se et bonorum et vitiorum s
rum judicem praebeat; ne scenici plus, quam n
videantur habere prudentiae: illi enim non optin
sed sibi accommodatissimas[15] fabulas eligunt: qui v
freti sunt, Epigonos Medumque; qui gestu, Mel
ippam[16], Clytaemnestram; semper Rupilius, qu
ego memini, Antiopam; non saepe Aesopus Ajac
Ergo[17] histrio hoc videbit in scena, non videbit sapi
vir in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus
iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando nec
sitas nos ad ea detruserit, quae nostri ingenii non eru
omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut
si non decore, at quam minime indecore facere po
mus. Nec tam est enitendum, ut bona, quae nc
data non sunt, sequamur[18], quam ut vitia fugiamu

XXXII. 115. Ac duabus iis personis, quas su
dixi, tertia adjungitur, quam casus aliqui aut tem
imponit; quarta etiam, quam nobismet ipsi jud
nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nc
litates, honores, divitiae, opes, eaque, quae sunt
contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. I
autem gerere quam personam velimus, a nostra
luntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophi
alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant;
sarumque virtutum in alia alius mavult excell
116. Quorum vero patres aut majores aliqua gl
praestiterunt, ii student plerumque eodem in gen

M. iv. 12. 3.: cf. *de A.* 15. 54. (13) Cf. *Ovid. Metam.* x. 133., "*Velle* mori statuit;" et ibid. 38., "Certum est *nolle* redire mihi;" apud *Wopkens. Misc. Obss. Nov.* t. x. p. 127. (14) Cum Manut. et Lamb. delevi *maxime*: v. ad. 2. 4.
spr. (15) An cod. aliquis *accon*
datas? v. ad 2. 4. spr. (16)
Gu. 1.; vulg. *Menalippam*:
Orell. ad *Tusc.* iii. 9. 20. (17)
Matth. ad or. *pro Arch.* 8. 17.
Ed. Anem. *conseq.*; Orell. ex B
3. *asseq.*: frustra; cf. 28. 100.

laudis excellere; ut Q. Mucius, P. F., in jure civili; Paulli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia[1] cumulavit[2] bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui, quum belli laude non inferior fuisset, quam[3] pater, ad eam laudem doctrinae et ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissa imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt obscuris orti majoribus. 117. Haec igitur omnia, quum quaerimus, quid deceat, complecti animo et cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos et quales esse velimus et in quo genere vitae: quae deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, quum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus aetatis degendae constituit, quod maxime adamavit; itaque ante implicatur aliquo certo genere cursuque[4] vivendi, quam potuit, quod optimum esset, judicare[5]. 118. Nam, quod Herculem Prodicium dicunt, ut est[6] apud Xenophontem, quum primum pubesceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem atque ibi sedentem diu secum multumque dubitasse, quum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerumque autem, parentium praeceptis imbuti ad eorum[7]

XXXII. (1) I. e. eloquentiae gloria: v. ad 22. 76. spr. (2) I. e. ut hic idem Africanus fecit, qui cumulavit—: v. ad 8. 25, spr. (3) Vid. Matth. ad *Epist.* 13. 40. (4) Sic iterum 33. 119., *cursum vitae:* vid. Garaton. ad or. *pro Sext.* 47. 101. extr. (5) I. e. cum judicio eligere; q. d. quid optimum esset, judicare idque amplecti. (6) V. ad 25. 87. spr. (7) Nota *βϱαχυλογίαν* hanc, quum nomen antecedens, ad quod pronomen refertur, a participio sit aptum: cf. *de F.* ii. 17. 55., "Se in *legem* Voconiam *juratum* contra *eam* facere non posse:" adde *de N. D.* ii. 39. 99., 61. 153, *pro L. Manil.* 11. 30.: cf. etiam ii. 10. 36. ifr.

consuetudinem moremque[8] deducimur: alii multitu dinis judicio feruntur, quaeque majori parti pulcher rima videntur, ea maxime exoptant: nonnulli tamen sive felicitate quadam sive bonitate naturae sive pa rentium disciplina, rectam vitae secuti sunt viam.

XXXIII. 119. Illud[1] autem maxime rarum genu est eorum, qui aut excellente[2] ingenii magnitudin aut praeclara eruditione atque doctrina aut utraqu re ornati spatium etiam deliberandi habuerunt, quen potissimum vitae cursum sequi vellent: in qua deli beratione ad suam cujusque naturam consilium es omne revocandum. Nam, quum in omnibus, qua aguntur, ex eo, quo modo quisque natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus; tum in tota vita constituenda multo est rationi[3] cura major adhibenda, ut constare in perpetuitate vitae possimus nobismet ipsis nec in ullo officio claudicare. 120. Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino[4] habenda ratio est in deligendo genere vitae, sed naturae magis: multo enim et firmior est et constantior; ut fortuna nonnumquam tamquam ipsa mortalis cum immortali[5] natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturae suae non[6] vitiosae genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat (id enim maxime decet), nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitae. Quod si acciderit (potest autem accidere), facienda morum institutorumque mutatio est. Eam muta-

(8) Nonius *moresque*, frustra: v. ad iii. 17. 68. ifr.; et cf. *de Or.* i. 11. 48., ii. 16. 68.

XXXIII. (1) Nota *illud*, sequente *eorum:* v. Madvig. ad *de F.* p. 460. (2) Nota hypallagen: v. nos ad *N. D.* ii. 40. 104., *de D.* i. 30. 62.; adde V. D., Jortin., opinor, *Misc. Obss.* iii. 173, 4. et Wopkens. *M. Obss. N.* tom. x. p. 193., Hand. ad *Wopk. L. T.* p. 342., Matth. ad or. *pro L. Manil.* 9. 22. (3) Sc. *ejus*, np. totius vitae constituendae. Ita conjeci: nam codd. *rei*, opinor pro *roi*, h. e. rationi. Pergit: "Ad *hanc* autem *rationem*—." Unus Graevii *ei rei*, quae a plerisque hodie recepta lectio est. (4) Cf. 37. 133., ii. 21. 72. ifr. (5) Est *βραχυλογία* quaedam, opinor: q. d., ut fortuna nonnumquam ea lege cum natura pugnet, ut tamquam ipsa mortalis cum immortali congredi videatur. (6) Cf. 31. 110.

tionem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus: sin minus, sensim erit pedetentimque facienda; ut amicitias, quae minus delectent et minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere[7], quam repente praecidere. 121. Commutato autem genere vitae, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed, quoniam paulo ante dictum est, imitandos esse majores, primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda; deinde, si natura non feret, ut quaedam imitari possit[8]; ut superioris filius Africani, qui hunc Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui; si igitur non poterit sive causas defensitare sive populum concionibus tenere sive bella gerere, illa tamen praestare debebit, quae erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis omnique patrimonio praestantior gloria virtutis rerumque gestarum; cui dedecori esse nefas et vitium[9] judicandum est.

XXXIV. 122. Et, quoniam officia non eadem disparibus aetatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis majores natu vereri exque iis deligere optimos et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur: ineuntis enim aetatis[1] inscitia[2] senum constituenda[3] et regenda[4]

spr., ii. 14. 51. ifr. (7) Al. *diluere.* An *diluere et potius dissuere?* cf. *de A.* 21. 76. (8) Sic Bern. 1., ut infra post parenthesin, "Si igitur non *poterit*—:" vulg. *possint.* (9) Pal. 1. et Graevii 1. *nefas et impium,* frustra.

XXXIV. (1) Sive adolescentiae, ut 32. 117. spr.: cf. ii. 13. 45., "Prima est igitur adolescenti commendatio ad gloriam, si.... Tua autem *aetas* incidit in—." (2) Al. *inscientia*: v. ad *de D.* i. 52. 118.; adde Hand. ad *Wopkens.* p. 185., Madvig. ad *de F.* p. 94. 95., Henrich. ad *de Or.* i. 22. 99., ad hunc ipsum locum Pearc. et Zumpt. (3) Quasi in firmo, ne labatur: nempe pendet, opinor, interpretatio ab illo *nitatur.* (4) Accipe pro *corrigenda,* nimirum a copulato composito praepositione adsumta; de

prudentia est. Maxime autem haec aetas a libidinibus[5] arcenda est exercendaque[5] in labore patientiaque et animi et corporis, ut eorum[6] et in bellicis et in civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam, quum relaxare animos et dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiae: quod erit facilius, si in ejusmodi quidem[7] rebus majores natu volent interesse. 123. Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam[8] augendae videntur; danda vero opera, ut et amicos et juventutem et maxime rem publicam consilio et prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne languori se[9] desidiaeque dedat. Luxuria vero quum omni aetati turpis, tum senectuti foedissima est: sin autem etiam libidinum intemperantia accesserit, duplex malum est, quod et ipsa senectus dedecus concipit et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. 124. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus intelligere, se gerere personam civitatis debereque ejus dignitatem et decus sustinere[10], servare leges, jura describere[11], ea fidei suae commissa meminisse. Privatum autem oportet aequo ét pari cum civibus jure vivere, neque submissum et abjectum neque se efferentem; tum in re publica ea velle, quae tranquilla et honesta sint: talem enim solemus et sentire bonum civem et dicere. 125. Peregrini autem atque incolae officium est nihil praeter suum negotium agere, nihil de alio[12] anqui-

qua ratione vide nos ad *de N. D.* i. 5. 11.; adde ifr. 38. 137., "gravitatem *retinere*, iracundiam *pellere.*" (5) Cf. *de S.* 9. 29. (6) Refer ad *haec aetas;* estque synesis facillima: cf. *de Or.* i. 60. 256. (7) Particulam *quidem* alii delent, alii in *quoque* mutant, frustra; quomodo in eamdem grassantur etiam *de N. D.* iii. 10. 24., *de D.* i. 51. 117., ii. 34. 72., *de Fa.* 3. 5. (8) Non modo non minuendae: v. *Wopkens. L. T.* p. 21. [30. *H.*] (9) Cf. *Sallust. C.* 52., "ubi secordiae *te* atque ignaviae tradideris." (10) De v. *sustinere* vid. Cort. ad *Sallust. C.* 53. (11) I. e. quorsum jus cujusque pertineat, constituere: cf. ii. 4. 15. ifr., "juris aequa *descriptio.*" (12) I. e. de alius nego-

rere, minimeque esse in aliena re publica curiosum. Ita fere officia reperientur, quum quaeretur, quid deceat et quid aptum sit personis, temporibus, aetatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda consilioque capiendo servare constantiam.

XXXV. 126. Sed, quoniam decorum illud in omnibus factis, dictis, in corporis denique motu et statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilibus ad[1] eloquendum, sed satis erit intelligi; in his autem tribus continetur[2] cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum apud quosque[3] vivamus; his quoque de rebus pauca dicantur. Principio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem: quae formam nostram reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam[4] posuit in promtu: quae partes autem corporis ad naturae necessitatem datae adspectum essent deformem habiturae atque turpem, eas contexit[5] atque abdidit. 127. Hanc naturae tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quae enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, removent ab oculis; ipsique necessitati, dant operam, ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii[6], eas neque partes neque earum usus suis[7] nominibus appellant; quodque facere non turpe est, modo occulte, id dicere obscoenum est. Itaque nec actio rerum illarum aperta petulantia vacat, nec orationis obscoenitas[8].

tio: v. ad 22. 76. spr.

XXXV. (1) Vid. Nizol.: sic iii. 6. 30. ifr., "*ad* judicandum facillima." (2) Refer etiam haec continuo ad particulam *quoniam*. (3) V. *Doctr.* nr. *Copular.* iii. 7. (4) Omittunt pronomen Graev. et Pearc.; frustra: v. nos ad *N. D.* ii. 8. 22., Madvig. ad *de F.* p. 650.; adde ifr. 38. 137. (5) Cf. *N. D.* ii. 56. 141. (6) Supra: "ad naturae *necessitatem* datae." (7) Cf. *ad F.* ix. 22. 1., "Placet Stoicis, *suo* quamque rem nomine appellare." (8) Non aeque, opinor, petulantia orationis est atque actionis. Tamen solus Gu. 3. e codd., qui adhuc sunt collati, *nec oratio obscoenitate;* qua ratione etiam paulo durior exsistit genitivi usus, *rerum illarum oratio.* Itaque crediderim, Ciceronem in hoc poste-

128. Nec vero audiendi sunt Cynici[9], aut si qui fue runt Stoici paene Cynici, qui reprehendunt et irrident quod ea, turpia[10] quae non sint, nominibus ac verbis fla gitiosa ducamus; illa autem, quae turpia sint, nomini bus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari re turpe est; sed dicitur non obscoene: liberis[11] dari operam re honestum est, nomine obscoenum: plura que in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur et ab omni, quod abhorret ab oculorum auriumque appro batione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accu bitio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud de corum. 129. Quibus in rebus duo maxime sunt fugienda; ne quid effeminatum aut molle, et ne quid durum[12] aut rusticum sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis haec apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet vetere disciplina verecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quaedam aperiantur, adspiciantur non decore. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur[13]. Retinenda igitur est hujus generis verecundia, praesertim natura ipsa magistra et duce.

XXXVI. 130. Quum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus,

riori membro de alia dicendi forma cogitasse, *ab illis rebus neque actionis apertae petulantia abesse potest, neque orationis obscoenitas;* quomodo in aliis quidem libris saepe illum deprehendimus inter duas structuras orationis dubium haesisse. (9) R. 3. in margine: *Cynici dicebantur philosophi quidam a κυνὸς, quod est canis, quia omnia naturalia palam facienda esse dicebant.* (10) Sic R. 3.; vulg. *quae turpia re: τὸ re* autem delet etiam secundus; et postposito relativo potuimus additamento hujusmodi facile carere etiam *de N. D.* ii. 63. 159. (11) Np. procreandis. Parum intellexit homo simplex adnotator Regii 3., *In nutriendis parvulis multa occurrunt turpia!* (12) Nota χιασμόν· nam durum respondet molli, rusticum effeminato: cf. 37. 133., iii. 22. 88., 25. 95. ifr.; adde *de F.* i. 3. 7., 9. 30. et 31., 15. 49., 16. 52., 17. 57. (ubi plura Madvig.), 18. 58. (13) Vid. Henrich. ad *de Or.* ii. 55. 224.

dignitatem virilem. Ergo et a forma removeatur omnis viro non dignus ornatus, et huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam et palaestrici motus sunt saepe odiosiores, et histrionum[1] nonnulli gestus ineptissimi[2] non vacant offensione; et, in utroque genere, quae sunt recta et simplicia, laudantur. Formae autem dignitas coloris bonitate tuenda est; color exercitationibus corporis. Adhibenda praeterea munditia est non odiosa neque exquisita nimis; tantum quae fugiat agrestem et inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus; in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas[3] optima est. 131. Cavendum autem est, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis[4] similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quae quum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus; et, si attentos animos ad decoris conservationem tenebimus. 132. Motus autem animorum duplices sunt; alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur; appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur; appetitum rationi obedientem praebeamus.

XXXVII. Et, quoniam magna vis est orationis, eaque duplex, altera sermonis, altera contentionis[1];

XXXVI. (1) I. e. qualibus utuntur histriones; utique histrionici, ut supra *palaestrici*. (2) Ita conjeci: nam codd. fere *ineptiis non vacant*, omisso *offensione*. Ergo scriptum fuerat, opinor, primum *ineptissimi;* deinde ex compendio INEPTIS. factum INEPTIS, et tum quidem necessario abjectum *offensione*. Nam *ineptiae* quidem potius dictorum esse dicuntur quam gestuum. (3) Quippe "*medio* tutissimus ibis." Cf. ii. 17. 59. ifr. (4) *Hor.*, "Velut qui Junonis sacra ferret."

XXXVII. (1) Hoc ordine Regii omnes: vulg. *a. c.*, *a. s.*: vide ad 12. 38. spr. Hic autem adno-

contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, c cionum, senatus; sermo in circulis, disputationib congressionibus familiarium versetur; sequatur eti convivia. Contentionis praecepta rhetorum sunt, nı sermonis; quamquam haud scio an possint haec q que esse. Sed discentium studiis inveniuntur mag tri: huic autem qui studeant, sunt nulli; rhetor turba referta omnia: quamquam omnia[2], quae ver rum sententiarumque praecepta sunt, eadem ad s monem pertinebunt. 133. Sed, quum orationis dicem vocem habeamus, in voce autem duo sequam ut clara sit, ut suavis; utrumque omnino a natı petendum est: verum alterum exercitatio auget alterum imitatio presse loquentium[3] et leniter. Ni fuit in[4] Catulis, ut eos exquisito judicio putares literarum; quamquam erant literati; sed et[5] alii: autem optime uti lingua Latina putabantur. Son erat dulcis; literae neque expressae[6] neque oppressa ne aut obscurum[7] esset aut putidum; sine contentio vox nec languens nec canora. Uberior[8] oratio Crassi, nec minus faceta; sed bene loquendi de Catu opinio non minor. Sale vero et facetiis Caesar, Catı patris frater, vicit omnes; ut in illo ipso forensi g nere dicendi contentiones aliorum sermone vincere In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni r quid deceat, exquirimus. 134. Sit ergo[9] hic serm in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeqı pertinax; insit in eo lepos. Nec vero, tamquam

tator Reg. primi: *Sermo est oratio remissa, finitima cotidianae locutioni: cujus diversitates sunt dignitas, demonstratio, narratio, jocatio. Contentio est oratio acris, ad confirmandum et confutandum accommodata, sed ornata: cujus sunt partes continuatio et distributio.* (2) Addidi *omnia* ex R. om. et meo. (3) Genitivum intelligo esse activum: q. d. presse loquentibus. (4) Cf. *de Or.* iii. 56. 214. apud Heus., "*Quid fuit in* Graccho, quod..tanto opere ferretur?" (Exemplis formulae, quae Cicer niana dedi *Doctr. Copular.* ii. 2(adscribe etiam haec, *Orat.* 34. 12 et *ad Q. Fr.* i. 2. 3. Frustra cor Heus. *sed ut alii.* (6) R. 1. margine: *Expressae sunt nimio in petu proferendi, quasi masticationı oppressae, imperfectione.* (7) Np. oppressae sint: v. ad 35. 129. sp (8) V. ad 14. 44. spr. (9) Longe plurı

possessionem[10] suam venerit, excludat[11] alios; sed quum reliquis in rebus, tum in sermone communi vicissitudinem[12] non iniquam putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis[13], severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. In primisque provideat, ne sermo vitium aliquod[14] indicet inesse in moribus; quod maxime tum solet evenire, quum studiose de absentibus detrahendi causa aut per ridiculum aut severe, maledice contumelioseque dicitur. 135. Habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis aut de re publica aut de artium studiis atque doctrina. Danda igitur opera est, ut, etiam si aberrare ad alia coeperit, ad haec revocetur oratio; sed utcumque[15] aderunt: neque enim omnes iisdem de rebus[16] nec omni tempore nec similiter delectamur. Animadvertendum est etiam, quatenus[17] sermo delectationem habeat: et, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus.

XXXVIII. 136. Sed, quomodo in omni vita, rectissime praecipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios rationi non obtemperantes; sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira exsistat, aut cupiditas aliqua aut pigritia aut ignavia aut tale aliquid appareat[1]: maximeque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, et vereri et diligere videamur. Objurgationes etiam nonnumquam incidunt necessariae, in quibus utendum est fortasse et vocis contentione majore et verborum gra-

libri *igitur;* ut spr. 13. 40. iterata est particula *autem,* et 30. 107. *enim.* (10) Quid sit *possessio,* vide apud *Crusium Probab. Crit.* p. 143. et 148. (11) Sc. qui isto sermone utitur: sic infra *putet.* (12) I. e. sua quemque vice uti. (13) Sc. *de rebus;* v. ad 31. 112. spr. (14) Inter *aliquis* et *ullus* in negatione quid intersit, vide apud Matth. ad or. *in Catil.* i. 6. 15.: cf. 38. 136. ifr. (15) I. e. sed perinde delectu rerum habito, prout alii atque alii aderunt. (16) Sc. sermone: nisi malis cum Manutii codd. delere praepositionem; cf. *de D.* ii. 1. 3., "Quibus *rebus* editis;" i. e. Q. de r. libris editis. (17) Cf. *de Or.* ii. 59. 239., "Sed quaerimus idem, quod in ceteris rebus maxime quaerendum est, *quatenus.*"

XXXVIII. (1) Dixeris alterutrum verbum aut *exsistat* aut *appareat* abundare: at v. *Wopkens. L. T.*

vitate acriore; id agendum etiam, ut ea facere vid mur irati[2]: sed, ut ad urendum et secandum[3], sic ad hoc genus castigandi raro invitique veniemus, umquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia r dicina. Sed tamen[5] ira procul absit, cum[6] qua ni recte fieri, nihil considerate potest. 137. Magn autem partem[7] clementi castigatione licet uti, gra tate tamen adjuncta, ut et severitas adhibeatur et co tumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, qu acerbitatis[8] habet objurgatio, significandum est, ips id[9] causa, qui objurgetur, esse susceptum. Recti est autem, etiam in illis contentionibus, quae cum i micissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, men gravitatem retinere, iracundiam pellere[10]. Qu enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec consta ter fieri possunt neque iis, qui adsunt, probari. D forme etiam est, de se ipso praedicare[11], falsa pra sertim, et cum irrisione audientium imitari Milite Gloriosum[12].

XXXIX. 138. Et, quoniam omnia persequim volumus quidem certe, dicendum est etiam, quale hominis honorati et principis domum placeat ess cujus finis est usus; ad quem accommodanda est aed ficandi descriptio; et tamen adhibenda commoditat dignitatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus

p. 165. [232. *H.*], eumdem, *Misc. Obss. N.* x. 210., et Cortium ad *Sallust. C.* 35. 3.: adde ifr. ii. 9. 32. (2) Cf. *Tusc.* iv. 25. 55. "Oratorem irasci minime decet: simulare non dedecet." (3) Cf. *Philipp.* viii. 5. 15., "In corpore si quid ejusmodi est, quod reliquo corpori noceat, id *uri secarique* patimur." Ceterum puta deesse *medici;* estque translatio imperfecta, qualis et illa *de Or.* ii. 30. 131., "Subacto mihi ingenio opus est, *ut* agro non semel arato;" sc. *agricolae:* adde not. ad 17. 54. spr. (4) Exstat formula, *ut—, sic et—*, etiam *pro Clu.* 49. 138., *de Or.* iii. 48. 18 *Tusc.* i. 17. 40. (5) Quamvis deamur irati. (6) Infra 137., "c aliqua perturbatione;" adde *de* i. 8. 28. (7) Codd. *Magna aut parte:* cf. 7. 24. spr. (8) Sive ill ipsum acerbitatis, quod—: v. ad 19. spr. (9) Vide ad 35. 126. s (10) Vide ad 34. 122. spr. (11) *aliquem;* v. Madvig. ad *de F.* p. 12 cf. ifr. ii. 18. 64., iii. 5. 21., 2 24., 25., *de Or.* i. 8. 30., 25. 11 38. 173., 174., ii. 20. 86. (12) N comicorum: cf. *de A.* 26. 98.

XXXIX. (1) I. e. in re comm ditatis: cf. *Topic.* 1. 5. extr., *de*

illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod praeclaram aedificasset in Palatio[2] et plenam dignitatis domum; quae quum vulgo viseretur, suffragata domino, novo[3] homini, ad consulatum[4] putabatur. Hanc Scaurus demolitus accessionem adjunxit aedibus. Itaque ille in suam[5] domum consulatum primus[6] attulit: hic, summi et clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam et calamitatem. 139. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo tota quaerenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in ceteris habenda ratio non sua[7] solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi et admittenda hominum cujusque modi multitudo, adhibenda cura est laxitatis[8]: aliter[9] ampla domus dedecori saepe domino fit, si est in ea solitudo; et maxime, si aliquando, alio domino, solita est frequentari. Odiosum est enim, quum[10] a praetereuntibus dicitur,

O domus antiqua, heu! quam dispari
Dominare domino!

quod quidem his temporibus in multis[11] licet dicere. 140. Cavendum autem est, praesertim si ipse aedifices, ne extra modum sumtu prodeas et magnificentia: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim plerique, praesertim in hac parte[12] facta

iv. 25. 68. (2) Quasi parenthetice *in Palatio* et praeter rem; neque enim, opinor, situs ipse magnopere ad gratiam pertinebat: cf. *de F.* ii. 19. 61., *quarto consulatu suo*, et mox *cum Pyrrho bellum gerens;* et 23. 81., *Argis;* iii. 10. 33., *paulum oppido;* et v. 1. 1., *non sine causa; de N. D.* iii. 34. 84., *more veteris Graeciae; de Or.* iii. 56. 214., *me puero.* (3) Cf. *de Or.* i. 25. 117., *pro Mur.* 7. 16. 17., *in Pis.* 1. 2. (4) Puta ipsi mandandum. (5) Intelligo *suam* cum vi et significanter positum; q. d. in *simplicem* domum, ut infra "in domum *multiplicatam.*" (6) Np. ex familia sua; q. d., *plebeius*, ut in altero membro "*summi et clarissimi* viri filius." (7) I. e. *sui.* (8) I. e. capacis amplitudinis: cf. *pro Domo* 44. 116., "Facile ut omnium domos et *laxitate* et dignitate superaret." (9) I. e. alioqui: cf. ii. 12. 42. bis, iii. 4. 17. (10) I. e. odiosum est *dici:* cf. *N. D.* ii. 9. 24. (11) Sc. domibus. Ad praep. autem quod attinet cf. ifr. ii. 8. 27., *in illo.* (12) I. e. in hoc

principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, v
tutem quis? at quam multi villarum magnificenti
sunt imitati! quarum quidem certe est adhiben
modus ad mediocritatemque revocandus. Eademq
mediocritas ad omnem usum cultumque vitae trans
renda est. Sed haec hactenus. 141. In omni aut
actione suscipienda tria sunt tenenda; primum,
appetitus rationi pareat, quo nihil est ad officia co
servanda accommodatius; deinde, ut animadvertatu
quanta illa res sit, quam efficere velimus, ut nev
major neve minor cura et opera suscipiatur, qua
causa postulet: tertium est, ut caveamus, ut ea, qu
pertinent ad liberalem speciem et dignitatem, mod
rata sint. Modus autem optimus est decus ipsu
tenere, de quo ante diximus, nec progredi longiu
Horum tamen trium praestantissimum est appetitu
obtemperare rationi.

XL. 142. Deinceps de ordine rerum et de oppo
tunitate temporum dicendum est. Haec autem scient
continentur[1] ea, quam Graeci εὐταξίαν nominant, no
hanc[2], quam interpretamur modestiam, quo in verb
modus inest: sed illa est εὐταξία, in qua intelligitu
ordinis conservatio. Itaque, ut eamdem nos mode
tiam appellemus[3], sic definitur a Stoicis, ut modesti
sit scientia rerum earum, quae agentur aut dicentu
loco suo collocandarum. Ita videtur eadem vis ordi
nis et collocationis fore. Nam et[4] ordinem sic defi
niunt, compositionem rerum aptis et accommodati
locis. Locum autem actionis opportunitatem tem

genere, in hac re. Et sic Reg. omnes; al. *in hanc partem:* cf. *Tacit. de Orat.* 18., "Quos utinam ne *in illa parte* imitatus esset Calvus vester;" et *Cic. pro Rosc. Am.* 46. 135., "Tametsi meo jure possum, si quid *in hac parte* mihi non placeat, vituperare." (13) Cf. *ad F.* i. 9. 19., "Peto a te, ut id a me *neve* in hoc reo *neve* in aliis requiras."

XL. (1) Al. *Hac..continetu* (2) R. 2. quidem *non hac.* Se videtur Auctor parum animum ad vertens verbum *nominant* temer respexisse; qualem plane lapsun calami jam in codd. deprehendi *d N. D.* ii. 24. 62.: estque simil quiddam etiam *de F.* i. 2. 6., *Theophrastum:* adde ifr. § 145. (3) I. e liceat appellare. (4) Copulam *et*

poris esse dicunt. Tempus autem[5] actionis opportunum Graece εὐκαιρία, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia haec, quam ita interpretamur, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum[6]. 143. Sed potest eadem esse prudentiae definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione et temperantia et harum similibus virtutibus quaerimus. Itaque, quae erant prudentiae propria, suo loco dicta sunt: quae autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quae pertinent ad verecundiam et ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt. 144. Talis igitur est ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta inter se et convenientia. Turpe est enim valdeque vitiosum in re severa convivii[7] dicta aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, quum haberet collegam in praetura Sophoclem iique de communi officio convenissent, et casu formosus puer praeteriret dixissetque Sophocles, "O puerum pulchrum, Pericle!" "At enim praetorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos[8] abstinentes habere." Atque hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, justa reprehensione caruisset: tanta vis est et loci et temporis. Ut si quis, quum causam sit acturus, in itinere aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscitia[9] temporis. 145. Sed ea, quae multum ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent[10]; nec magno opere admonitionem et praecepta desiderant[10]. Quae autem parva videntur esse delicta neque a mul-

pro *etiam* h. l. tuetur Cl. Madvig. excurs. I. ad *de F.* p. 804. (5) Vide ad 13. 40. spr. (6) Nota genitivum ex alio genitivo pendentem: v. Moser. ad *Tusc.* i. 12. 28. p. 97., iii. 18. 39. p. 123., iv. 6. 14. p. 285. (7) Est e codd. Gruteri: al. *convivio dignum.* (8) Cf. *pro L. Manil.* 23. 66. (9) Vict. et Lamb. *inscientia:* v. ad 34. 122. spr. (10) Reg. omnes *apparet.. desiderat,* np. perversitas; quod

tis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandu Ut in fidibus aut tibiis, quamvis[11] paulum discrepe tamen id a sciente animadverti solet; sic videndu est in vita, ne forte quid discrepet; vel multo eti magis, quo major et melior actionum quam sonoru concentus est.

XLI. 146. Itaque, ut in fidibus musicorum au vel minima sentiunt, sic nos, si acres ac diligent esse volumus animadversoresque[1] vitiorum, mag saepe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtut ex superciliorum aut remissione aut contractione, moestitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex re centia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cet ris similibus, facile judicabimus, quid eorum apte fia quid ab officio naturaque discrepet. Quo in gene non est incommodum, quale quidque eorum sit, e aliis judicare: ut, si quid dedeceat in illis, vitemu et[2] ipsi. Fit enim, nescio quo modo, ut magis in ali cernamus, quam in nobismet ipsis, si quid delinquitur itaque facillime corriguntur in discendo, quorum viti imitantur emendandi causa magistri. 147. Nec ver alienum est ad ea eligenda, quae dubitationem afferunt adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, et, qui iis de quoque officii genere placeat, exquirere. Majo enim pars eo fere deferri solet, quo a natura ipsa de ducitur. In quibus videndum est, non modo qui quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, at que etiam qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores et ii, qui signa fabricantur, et vero etiam poëtae suum quisque opus a vulgo considerari vult[3] ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur

etiam ab Auctore esse potest: v. ad § 142. spr. ([11]) V. ad 25. 86. spr.

XLI. ([1]) Nota nomen subst. cum adj. junctum: cf. iii. 13. 57., 32. 113. ifr. *veterator; pro Sext.* 14. 33., "homo desperatus et *proditor* reip.;" adde *Sallust. C.* 5., ubi nos plura, et *Fronton. de Nepote*, p. 218. ed. Rom. ([2]) Copulam tuentur Reg. omnes; item meus: cf. *de Inv.* ii. 2. 7., *pro Clu.* 51. 141. ([3]) Durius paulo attractum verbum notat Madvig. ad *de F.* p. 692.: non notat idem illud ibid. v. 24. 72., *ceteri ..quisque voluit:* adde Kritz. ad

hique et secum et cum[4] aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt; sic aliorum judicio permulta nobis et facienda et non facienda et mutanda et corrigenda sunt. 148. Quae vero more agentur institutisque civilibus, de iis nihil est praecipiendum. Illa enim ipsa praecepta sunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates aut[5] Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerint locutive sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis illi et divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est ejicienda[6]: est enim inimica verecundiae, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. 149. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de re publica sentientes ac bene meritos aut merentes sic, ut aliquo honore aut imperio affectos, observare et colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt; habere delectum civis et peregrini, in ipsoque peregrino, privatimne an publice venerit: ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem et consociationem colere, tueri, servare debemus[7].

XLII. 150. Jam de artificiis et quaestibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, haec fere accepimus. Primum improbantur ii quaestus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, ut foeneratorum. Illiberales autem et sordidi quaestus mercenariorum omnium, quorum operae, non quorum artes, emuntur: est enim in illis ipsa merces auctoramentum[1] servitu-

Sallust. C. p. 199.; cf. etiam iii. 5. 21. ifr. (4) Delent nostri omnes. Bern. 1. *ab aliis.* An *ex aliis?* (5) Volebat Pearc. *et*, frustra: cf. apud Heus. *Sulpic. ad Cic.* (*ad F.* iv. 5. 5.) "Tu *aut* illa..queri *possitis?*" et *Cic. de Or.* ii. 4. 16., "ut ne Sulpicius .. *aut* ..Cotta ..*videantur;*" ubi vid. Henrichsen.: adde *Liv.* v. 8. extr. (6) Cf. *de F.* v. 8. 23., *Tusc.* i. 18. 42., *de D.* ii. 72. 149. (7) Nota geminatum verbum: cf. *de Or.* i. 7. 28. 29., *dicebat*.. *dicebat*, et ii. 39. 166., *quaeremus* ..*quaeremus;* et *ad F.* x. 3. 1., *constitutam* .. *constitutam; de F.* v. 15. 42., *videmus*..*videmus;* vide etiam *Wopkens. L. T.* p. 187. [257. *H.*], eumdem *Misc. Obss.* vol. vii. p. 396. et *Misc. Obss. Nov.* tom. x. p. 43. et 217.

XLII. (1) I. e. obligatio. (2) I.

tis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mer
toribus, quod statim vendant: nihil enim proficiu
nisi admodum mentiantur: nec vero est quidqu
turpius vanitate[2]. Opificesque[3] omnes[4] in sordida a
versantur: nec enim quidquam ingenuum habere
test officina. Minimeque artes eae probandae, qu
ministrae sunt voluptatum,

Cetarii[5], lanii, coqui, fartores, piscatores,

ut ait Terentius. Adde huc, si placet, unguentari
saltatores, totumque ludum talarium. 151. Quib
autem artibus aut prudentia major inest aut non m
diocris utilitas quaeritur, ut medicina, ut architectu
ut doctrina rerum honestarum, hae sunt iis, quoru
ordini[6] conveniunt, honestae. Mercatura autem,
tenuis est, sordida putanda est: sin magna et copios
multa undique apportans multisque sine vanitate in
pertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam
si, satiata quaestu vel contenta potius, ut saepe ex al
in portum, ex[8] ipso portu in agros se possessionesqu
contulit, videtur jure optimo posse laudari. Omniun
autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil e
agri cultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nih
homine libero dignius: de qua quoniam in Cator
Majore satis multa diximus, illinc assumes, quae a
hunc locum pertinebunt.

XLIII. 152. Sed ab iis partibus, quae sunt hc

e. mendacio; et sic mox iterum: cf. etiam 14. 44. spr., iii. 14. 58. ifr.: vid. Matth. ad *Cic. Epist.* 57. 3. (3) De copula *-que* in transitione vide *Wopkens. L. T.* p. 194. [266. *H.*], eumdem in *Misc. Obss. Nov.* tom. ii. p. 70., Rupert. ad *Tacit. Ann.* ii. 37. 1., Madvig. ad *Cic. de F.* p. 476. et 628., nos *Doctr. Copular.* iii. 22. (4) Victor. *Opificesque omnes, qui—;* frustra: v. ad 8. 25. spr. (5) I. e. cetariorum artes; v. ad 22. 76. spr.: cf. *pro Rosc. Am.* 46. 134. (6) Nim
rum senatorio ordini nullus quae
tus honestus erat: vid. Henrichse
ad *de Or.* ii. 55. 225. (7) Inte
pretatur *Atque etiam* h. l. *imm*
Heum. ad or. *in Cat.* iv. 9. 1
(8) Omisso *sic* etiam *Sallust. J.* 2
"*Ut* initium, finis est." (9) I. e
ex omnibus rebus: cf. ii. 7. 23
ifr.; adde 9. 34., *harum duarum*
et 14. 49., *quarum;* spr. 13. 41.
totius injustitiae; adde *de F.* i. 20
65.

nestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quae honesta sunt, potest incidere saepe contentio[1] et comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus[2] a Panaetio est praetermissus. Nam, quum omnis honestas manet a partibus quatuor, quarum una sit cognitionis[3], altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; haec[4] in deligendo officio saepe inter se comparentur necesse est. 153. Placet igitur, aptiora esse naturae ea officia, quae ex communitate, quam ea, quae ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari potest; quod[5], si contigerit ea vita sapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quae cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret et contempletur; tamen, solitudo si tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat e vita. Princepsque omnium virtutum illa sapientia, quam *σοφίαν* Graeci vocant: prudentiam enim, quam Graeci *φρόνησιν* dicunt, aliam quamdam intelligimus; quae est rerum expetendarum fugiendarumque scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum et humanarum scientia; in qua continetur deorum et hominum communitas et societas inter ipsos. Ea si maxima est, ut est, certe[6] necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturae manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio rerum[7] consequatur. Ea autem actio[8] in hominum commodis tuendis maxime cernitur. 154. Pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo haec cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit et judicat. Quis enim est tam cu-

XLIII. (1) Cf. 17. 58. spr. (2) Cf. 6. 18. spr. (3) Est genitivus pro casu appositionis; v. Matth. ad or. *in Cat.* ii. 11. 24.: adde ii. 5. 16. ifr. (4) Sic Reg. omnes et meus; vulg. *hae*: v. ad 25. 86. spr. (5) I. e. quia: sic saepe particula *enim* vel *nam* pronomen demonstrativum declarat: v. ad ii. 16. 56. ifr. (6) Ita recte distinguit Heus.: al. *si m. est (ut est certe)*—. (7) I. e. quae in rebus versetur. (8) De repetito nomine v. ad *N. D* ii. 53. 133. (9) I. e. tam cupide.

pidus in[9] perspicienda cognoscendaque rerum natura, ut, si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subito sit allatum[10] periculum discrimenque patriae, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumreare se stellas aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re aut periculo fecerit. 155. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisque scientiae praeponenda esse officia justitiae, quae pertinent ad hominum utilitatem; qua nihil homini esse debet antiquius[11].

XLIV. Atque illi, quorum studia vitaque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus et commodis non recesserunt. Nam et[1] erudiverunt multos, quo meliores cives utilioresque rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique[2] multos: nosque ipsi, quidquid ad rem publicam attulimus, (si modo aliquid attulimus) a doctoribus[3] atque doctrina instructi ad eam et ornati accessimus. 156. Neque solum vivi atque praesentes studiosos discendi erudiunt atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus, est praetermissus ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam rei publicae pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinae studiis et sapientiae dediti ad hominum utilitatem suam prudentiam intelligentiamque potissimum conferunt. Ob eamque etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare; quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. 157. Atque, ut apium examina non fingen-

versatur in —. (10) I. e. nuntiatum. (11) I. e. anteponendum.

XLIV. (1) Copulae respondere intelligo quod infra est § 156., *Neque*. (2) I. e. multique alii multos alios. (3) Cf. *N. D.* i. 3.

dorum favorum causa congregantur, sed, quum congregabilia natura sint, fingunt favos; sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque, nisi ea virtus, quae constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio[4] et jejuna videatur. Itemque magnitudo animi, remota a[5] communitate conjunctioneque humana, feritas sit quaedam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas. 158. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter necessitatem vitae, quod ea, quae natura desideraret, consequi sine aliis atque efficere non possemus, idcirco initam[6] esse cum hominibus communitatem et societatem. Quod si omnia nobis, quae ad victum cultumque pertinent[7], quasi virgula divina, ut aiunt, suppeditarentur[8]; tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione et scientia collocaret. Non est ita: nam et solitudinem fugeret et socium studii quaereret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione et scientia continetur.

XLV. 159. Illud forsitan quaerendum sit, num haec communitas, quae maxime est apta naturae, sit etiam moderationi modestiaeque semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quaedam partim ita foeda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conservandae quidem patriae causa sapiens facturus sit. Ea Posidonius

6. (4) Nomen pro pronomine (*haec*): v. ad *N. D.* iii. 11. 28.; adde ifr. ii. 1. 4. (5) Sic R. 2.; vulg. *remotâ comm.*: cf. 19. 63. spr. (6) Sic optimi libri: al. *istam.* (7) Nota ad rectam orationem transitionem: cf. *N. D.* ii. 52. 129., *nascuntur et educantur; de D.* i. 29. 60., *objiciuntur; de Inv.* ii. 47. 139., *putavit; in Catil.* iv. 4. 7., *opnetiverunt;* infra iii. 15. 63., 28. 103.: vide etiam *Wopkens. L. T.* p. 65., 95., 223. [91., 131., 304, *H.*], Madvig. ad *de F.* p. 67., Moser. ad *Tusc.* iv. 10. 24. (8) Cf. *de A.* 23. 87.

collegit permulta, sed ita tetra quaedam, ita obscoena, ut dictu quoque videantur turpia. Haec igitur non suscipiet[1] rei publicae causa; ne res publica quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus[2], ut intersit rei publicae, quidquam illorum facere sapientem. 160. Quare hoc quidem effectum[3] sit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur[4] hominum societate: etenim cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio. Ita fit, ut agere considerate pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque haec quidem hactenus: patefactus enim locus est ipse, ut non difficile sit in exquirendo officio, quid cuique sit praeponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique praestet, intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriae, tertia parentibus, deinceps gradatim reliquis[5] debeantur. 161. Quibus ex rebus breviter disputatis, intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit; sed etiam, in[6] duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus a Panaetio est, ut supra dixi, praetermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

LIBER SECUNDUS.

I. 1. Quemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut haec officiorum genera persequar, quae pertinent ad vitae cultum et ad earum rerum, quibus utuntur ho-

XLV. (1) Np. sapiens ille. (2) Puta *ejusmodi:* v. ad 10. 32. spr. (3) Cf. ii. 3. 10., iii. 5. 25. ifr., *de D.* ii. 71. 147., *Tusc.* v. 25. 71. (4) I. e. quod societatem hominum attingat: cf. *de L.* i. 7. 23., "ut homines deorum agnatione et gente teneantur." (5) Sc. ea quae deinceps gradatim sunt. (6) Addidi ex Reg. omnibus.

mines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quaeri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius aut quid maxime utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de judicio[1] meo dixero. 2. Quamquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt, tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis[2] viris philosophiae nomen sit invisum mirenturque[3], in ea tantum me operae et temporis ponere. Ego autem, quamdiu res publica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam: quum autem[4] dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique tuendae rei publicae, summos viros, amisissem; nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem; nec rursum indignis homine docto voluptatibus. 3. Atque utinam res publica stetisset, quo coeperat, statu, nec in homines, non tam commutandarum quam evertendarum rerum cupidos incidisset! Primum enim, ut stante re publica facere solebamus, in agendo plus quam in scribendo operae poneremus: deinde, ipsis scriptis non ea quae nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut saepe fecimus. Quum autem res publica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illae scilicet literae conticuerunt[5], forenses et senatoriae[6]. 4. Nihil agere autem quum animus non posset, in his studiis ab initio versatus aetatis existimavi honestissime posse[7] deponi, si me ad philosophiam retulissem. Cui quum

I. (1) Cf. *de N. D.* i. 4. 7. 8., *de D.* ii. 2. 6. 7., *ad F.* iv. 3. 4., 4. 4., 13. 3., v. 15. 3. 4., ix. 2. 5., 6. 5., 18. 2. (2) Cf. 25. 90, ifr., "a quibusdam *optimis* viris." (3) Nota nominativum ex obliquo casu intelligendum: v. *Doctr.* nr. *Copular.* iii. 18. (4) Vide ad i. 13. 40. spr. (5) Cf. *Brut.* 5. 19., "Jampridem *conticuerunt* tuae literae." (6) Crederes has tres voces *forenses et senatoriae* ab adnotatore accessisse; frustra: cf. *pro Rosc. Am.* 15. 43., "praesertim homines illius ordinis, *ex municipiis rusticanis*:" v. ad i. 21. 71. spr. (7) Sc. ea; np. studia in quibus antehac Cic. fuisset versatus: cf. *ad F.* vii. 33. 2., "Mihi

multum adolescens discendi causa temporis[8] tribuissem postea quam honoribus inservire coepi meque totun rei publicae tradidi, tantum erat philosophiae[9] loci quantum superfuerat amicorum et rei publicae temporis[10]. Id autem omne consumebatur in legendo scribendi[11] otium non erat.

II. 5. Maximis igitur in malis, hoc tamen[1] bon assecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quae ne erant satis nota nostris et erant cognitione dignissima Quid est enim, per deos! optabilius sapientia? quic praestantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur; nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, praeter[2] studium[3] sapientiae. Sapientia autem est, ut a veteribus philosophis definitum est, rerum divinarum et humanarum causarumque, quibus eae res continentur, scientia; cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod lau-

enim judicatum est, si modo hoc Caesar aut patietur aut volet, deponere illam jam personam, in qua me saepe illi ipsi probavi, ac me totum in literas abdere, tecumque et cum ceteris earum studiosis honestissimo otio perfrui." Sic R. 2. et 3., septem Manutii, quinque Oxon., tres Bern., alii: vulg. *molestias posse deponi* (R. 1. *p. dep. m.*); quas nec significavit susceptas nec poterat dubitare quin plane honestum esset, si suscepisset, deponere. (8) Nota genitivum paulo longius a nomine regente distractum; et sic mox iterum: vid. Matth. ad or. *in Catil.* iv. 8. 16. extr. (9) Nomen pro pronomine: v. ad i. 44. 157. spr. (10) I. e. quantum temporis superfuerat amicorum et rei publicae, utique *temporibus*; cf. *pro L. Manil.* 1. 1., "Omne meum tempus amicorum *temporibus* transmittendum putavi;" et *pro Arch.* 6. 12., "Ab nullius umquam me *tempore* aut commodo otium meum abstraxit." Tempora autem amicorum et rei publicae sunt negotia ac munera: cf. *in Caecil.* 13. 41., "Omne tempus, quod mihi ab amicorum *negotiis* datur, in his studiis laboribusque consumo;" et *de D.* ii. 2. 7., "Tantum huic studio relinquendum, quantum vacabit a publico *officio* et *munere*." Cf. etiam *de Or.* i. 1. 3., "Quantum mihi.. vel causae amicorum vel res publica tribuet otii, ad scribendum potissimum conferam." Nam Oliveti quamdam explicationem, in qua adquiescit Zumpt., nullo modo se expedire docuit Pearcius. Et sic codd.: vulg. *temporibus*. (11) Cf. i. 33. 119., "spatium *deliberandi*."

II. (1) De partic. *tamen* post praep. *in* vide Matth. ad or. *pro Mur.* 16. 34. et *pro Mil.* 6. 15., nos ad *Sallust. J.* 55. (2) Cf. *de Or.* ii. 69. 279., "Rogavit, numquid *aliud* ferret, *praeter* arcam." (3) Cf. *Tusc.*

dandum putet. 6. Nam, sive oblectatio quaeritur animi requiesque curarum; quae conferri cum eorum studiis[4] potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque vivendum? sive ratio constantiae virtutisque ducitur[5]; aut haec ars est aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, quum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quaeretur, quum ab hoc discendi genere discesseris? Sed haec, quum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent: quod alio quodam libro[6] fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur, orbati rei publicae muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissemus. 7. Occurritur autem nobis, et quidem a doctis et eruditis quaerentibus, satisne constanter facere videamur, qui, quum percipi nihil posse dicamus, tamen et aliis[7] de rebus disserere soleamus et hoc ipso tempore praecepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat[8] umquam, quid sequatur. Quae enim esset ista mens, vel quae vita[9] potius, non modo disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata? Nos autem, ut ceteri alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes alia probabilia, contra[10] alia dicimus. 8. Quid est igitur, quod me impediat ea, quae probabilia mihi videantur, sequi; quae contra, improbare; atque, affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quae a sapientia dissidet plurimum?

i. 1. 1. (4) I. e. cum ea oblectatione, quae ex eorum studiis oriatur, qui—: v. ad i. 22. 76. spr. (5) Cf. *pro Rosc. Am.* 44. 128., *ad F.* vii. 3. 1., 17. 2. (6) Np. in Hortensio: cf. *de D.* ii. 1. 1. (7) Vide *Doctr.* nr. *Copular.* ii. 191. (8) Puta certum, cognitum, exploratum; vide *Wopkens. L. T.* p. 121, et ibi Hand. [p. 168. sqq.]: cf. *de Or.* ii. 19. 79., *pro Rosc. Am.* 15. 45., ubi vid. Matth., *ad F.* ix. 3. 1., 10. 1., *de N. D.* iii. 25. 64., ubi v. Heindorf., ifr. iii. 21. 84. (9) Cf. 4. 15. ifr., *vita nulla.* (10) Sic mox iterum, "quae *contra;*" et *Ac.* ii. 32.

Contra autem omnia disputatur a nostris, quod ho ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraqu parte causarum esset facta contentio. Sed haec ex planata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in an tiquissima nobilissimaque philosophia, Cratippo auc tore, versaris, iis simillimo, qui ista praeclara pepere runt[11]; tamen haec nostra, finitima vestris, ignota ess nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

III. 9. Quinque igitur rationibus propositis offici persequendi, quarum duae ad decus honestatemque pertinerent, duae ad commoda vitae, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quae dixi, pugnare inter se viderentur; honestatis pars confecta est, quam quidèm tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via sensimque eo deducta est, ut honestatem ab utilitate secernens constitueret, esse honestum aliquid, quod utile non esset, et utile, quod non honestum; qua nulla pernicies major hominum vitae potuit afferri. 10. Summa quidem auctoritate philosophi, severe sane atque honeste, haec[1] tria genera[2] confusa[3] cogitatione distinguunt. Quidquid enim[4] justum sit, id etiam utile esse censent; itemque, quod[5] honestum, idem justum: ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum perspiciunt, ii saepe, versutos homines et callidos admirantes, malitiam sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis justisque factis, non fraude et malitia, se intelligant ea, quae velint, consequi posse. 11. Quae ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim

103., "ut aliae probabiles videantur, aliae *contra*:" adde *de F.* iii. 15. 50. et spr. i. 30. 109. (11) Cf. *N. D.* ii. 29. 74., "qui ista *peperit.*"

III. (1) Pron. *haec* puta ad ea quae sequuntur spectare. (2) I. e. has tres res: cf. ifr. 13. 45., de *genere* toto;" et sic passim: vid. Matth. ad or. *pro Sext.* 42. 90. (3) Np. inter se: cf. i. 27. 95. spr. (4) Vide ad 16. 56. ifr. (5) Nota

sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quae gignuntur e terra, ut alia generis ejusdem; partim animalia, quae habent suos impetus et rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis, equi, boves, reliquae pecudes, apes, quarum[6] opere efficitur aliquid ad usum hominum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponunt; deorum unum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet et sanctitas: proxime autem et secundum deos homines hominibus maxime utiles esse possunt. 12. Earumque item rerum, quae noceant et obsint, eadem divisio est. Sed, quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obesse plurimum arbitrantur. Ea enim ipsa, quae inanima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quae nec haberemus, nisi manus[7] et ars accessisset; nec iis[8] sine hominum administratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio neque navigatio neque agri cultura neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conservatio sine hominum opera ulla esse potuisset. 13. Jam vero et earum rerum, quibus abundaremus, exportatio et earum, quibus egeremus, invectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides ex terra exciderentur ad usum nostrum necessarii; nec *ferrum, aes, aurum, argentum*[9], effoderetur *penitus abditum*, sine hominum labore et manu.

IV. Tecta vero, quibus et frigorum vis pelleretur et calorum molestiae sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent aut postea subveniri[1], si

quod quasi pro *quidquid*: cf. *Sallust. C.* 14., *quicumque..; quique*—. (6) Synchysin esse intelligo et ad *pecudes* utique refero: vid. *Perizon.* ad *S. M.* iv. 11. 3. (7) Cf. *N. D.* ii. 60. 150., "adhibitis opificum *manibus*:" adde ifr. h. c. extr. et 4. 14. (8) Cf. 11. 40. ifr., "*Quem* C. Laelius..fregit ferocitatemque *ejus* repressit:" adde *de D.* ii. 72. 148., ubi plura. (9) Verba poëtae cujusdam veteris: cf. *N. D.* ii. 60. 151.

IV. (1) Sc. *unde potuit?* Nihil autem necesse propter duplicem particulam *aut* etiam subveniri *tectis* intelligere; vid. *Wopkens.* p. 32. 33. [45. 46. *H.*]: atque ego malim

aut vi tempestatis aut terrae motu aut vetustate ce cidissent, nisi communis vita[2] ab hominibus harui rerum[3] auxilia petere didicisset? 14. Adde ductu aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigatione moles oppositas fluctibus, portus manu factos; qua unde sine hominum opere habere possemus? E quibus multisque aliis perspicuum est, qui fructus quae que utilitates, ex rebus iis, quae sint inanima[4], perci piantur, eas[5] nos nullo modo sine hominum manu atqu opera capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructu aut quae commoditas, nisi homines adjuvarent, per cipi posset? nam et qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaque belua usum habere possemus, homi nes certe fuerunt; nec hoc tempore sine hominun opera aut pascere eas aut domare aut tueri aut tem pestivos fructus ex iis capere possemus; ab eisdem que et eae, quae nocent, interficiuntur et, quae usu possunt esse, capiuntur. 15. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita[6] omnino nulla esse potuisset? Quid enim aegris subveniret, quae esset oblectatio valentium, qui victus aut cultus, nisi tam multae nobis artes ministrarent[7]? quibus rebus exculta hominum vita tantum distat a victu et cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum coetu[8] non potuissent nec[9] aedificari nec frequentari: ex quo[10] leges moresque constituti; tum[11] juris aequa descriptio[12] certaque vivendi disciplina: quas res et mansuetudo animorum consecuta et verecundia est; effectumque, ut esset vita munitior; atque ut dando et accipiendo mutandisque[13] facultatibus et commodis nulla re egeremus.

humano generi, hominibus intelligere. (2) Cf. *de D.* i. 39. 86. (3) I. e. contra has res. (4) Sic R. om.; vulg. *inanimae:* v. ad i. 25. 86. spr.; adde *Varr. de R. R.* ii. 1., "Quum viverent homines ex iis rebus, *quae* inviolata ultro ferret terra;" et *Sallust. J.* 41. (5) I. e. qui fructus..percipiantur, *eos*.., quaeque utilitates .. percipiantur, *eas*— : cf. *pro Flacc.* 7. 15., "O *morem* praeclarum disciplinamque, *quam*..accepimus!" (6) Cf. *de Or.* ii. 5. 20., "Qui omnes ii sumus, ut sine his studiis *vitam nullam* esse ducamus;" ubi vid. Henrichsen. (7) Absolute. (8) Cf. i. 4. 12. spr. (9) Vid. Matth. ad or. *pro Sext.* 67. 141.; adde ifr. iii. 13. 57. (10) Np. quod sunt urbes aedificatae. (11) Vide ad. i. 21. 71. spr. (12) Cf. i. 34. 124. spr. (13) I. e. permutandis: cf. i. 7. 22. spr.

V. 16. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa[1], quae pluribus verbis a Panaetio commemorantur, neminem neque ducem belli[2] nec principem domi magnas res et salutares sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur[3] ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque, ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quae non homini ab homine nascatur. Est[4] Dicaearchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni et copiosi; qui, collectis ceteris causis, eluvionis[5], pestilentiae, vastitatis, beluarum etiam repentinae multitudinis, quarum impetu docet quaedam hominum genera esse consumta, deinde comparat, quanto plures deleti sunt[6] homines hominum impetu, id est bellis aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate. 17. Quum igitur locus hic nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et prosint et obsint; proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum et ad usus suos adjungere. Itaque, quae in rebus inanimis quaeque in usu et tractatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum promta ac parata virorum praestantium sapientia et virtute excitantur. 18. Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur; quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quaeque

V. (1) Nota *illa* pro *illud*; cf. *de Or.* i. 46. 201., *in Catil.* i. 1. 3., *de N. D.* iii. 7. 18., *de D.* i. 58. 132.: vide *Wopkens. L. T.* i. 4., eumdem in *Misc. Obss. Nov.* t. x. p. 19., Madvig. ad *de F.* p. 810. (2) Sic iterum infra 24. 85. et *Brut.* 73. 256.: adde *Liv.* i. 36. (3) Nota numerum singularem: cf. *Brut.* 8. 30. (4) I. e. exstat: cf. i. 11. 37. spr. (5) Nota genitivum pro casu apposito: vid. Matth. ad or. *pro Mur.* 10. 23. et ad *Epist.* 35. 21.: adde spr. i. 43. 152. (6) Indicandi modum (quem tuentur nostri omnes) sic interpretor: quanto plures

gignantur, quae cujusque rei causa sit; alterum[7], cohibere motus animi turbatos, quos Graeci πάθη nominant, appetitionesque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi; tertium, iis, quibuscum congregamur uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quae natura desiderat, expleta cumulataque habeamus, per eosdemque[8], si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaque poena afficiamus, quanta[9] aequitas humanitasque patitur.

VI. 19. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur eaque teneamus, dicemus; neque ita multo post: sed pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res vel adversas[1], quis ignorat? nam et, quum prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos, et, quum reflavit, affligimur. Haec igitur ipsa fortuna ceteros[2] casus rariores habet; primum ab inanimis, procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde a bestiis, ictus, morsus, impetus. Haec ergo, ut dixi, rariora. 20. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, saepe multorum[3]; clades imperatorum, ut nuper summi et singularis viri; invidiae[4] praeterea multitudinis atque ob eas bene meritorum saepe civium expulsiones, calamitates, fugae; rursusque secundae res, honores, imperia, victoriae, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus et studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicen-

deleti sint, sicut re vera sunt multo plures; v. ad 7. 23. ifr. (7) I. e. altera res. (8) I. e. per quosque eosdem: cf. *de Or.* i. 46. 202., *qui.., idemque—;* et ifr. 7. 23., "*Quem..*pertulit civitas paretque *mortuo;*" adde 10. 37. extr. (9) Sic R. 1. et meus, duo Gu.; vulg. *quantam:* v. quos laudat C. Heus.

VI. (1) Lamb. *vel ad adversas,* frustra: v. ad i. 31. 112. spr. (2) Vide ad *de D.* i. 3. 5.; adde *de Or.* i. 9. 35., 13. 55., *Brut.* 2. 6. et 9., 6. 23., 8. 32., *ad F.* i. 1. 1., *de F.* iii. 20. 67., *de A.* 15. 55., ifr. 8. 31. (3) Cf. *Tusc.* i. 30. 74. apud C. Heus., "ut tunc Socrati, nunc Catoni, *saepe multis:*" v. ad i. 22. 74. (4) Utitur plurali etiam *de F.* i. 20. 67.: v. ad i. 22. 78. spr. (5) Cf.

dum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quae si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortasse etiam brevior videbitur. 21. Quaecumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honestandum, aut benevolentiae gratia faciunt[5], quum aliqua de causa quempiam diligunt; aut honoris, si[6] cujus virtutem suspiciunt[7], quemque[8] dignum fortuna quam amplissima putant; aut cui fidem habent et bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cujus opes metuunt; aut contra, a quibus aliquid exspectant; ut, quum reges popularesve homines largitiones aliquas proponunt; aut postremo pretio ac mercede ducuntur[9]; quae sordidissima est illa quidem ratio et inquinatissima et iis, qui ea tenentur, et illis, qui ad eam confugere conantur. 22. Male enim se res habet, quum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed, quoniam nonnumquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus, quae virtuti propiores[10] sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius et potestati de causis pluribus. Ducuntur enim aut benevolentia aut beneficiorum magnitudine aut dignitatis praestantia aut spe, sibi id utile futurum[11], aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe[12] largitionis promissisque capti[13]; aut postremo, ut saepe in nostra re publica videmus, mercede conducti.

VII. 23. Omnium[1] autem rerum nec aptius est

i. 1. 4. spr. ([6]) Nota variatam particulam, *quum*—, *si*— : cf. *de D.* ii. 8. 20. ([7]) Cf. 10. 36. ifr., *de D.* ii. 72. 148. ([8]) I. e. *et si quem:* nisi credas Zumptio, jam hinc Cic. ad relativam formam transire. An *atque dignum?* v. ad 5. 18. spr. ([9]) Np. id facientes: i. e. id faciunt pretio ac mercede ducti: v. ad i. 2. 6. extr. spr. ([10]) Cf. *Sallust. C.* 11., "Quod tamen vitium *propius virtutem* erat;" ubi vid. Cortius. ([11]) Nota infin. a nomine pendentem: vid. Matth. ad or. *pro Sext.* 41. 89.: cf. ifr. 24. 86., *observatione.* ([12]) Nota vocem *spe* tantulo intervallo iterum positam: vid. Davis. ad *N. D.* ii. 39. 98. ([13]) Cf. *pro Sext.* 15. 34. extr., "Plures etiam *spe* et *promissis tenebat.*"

VII. ([1]) Vide ad i. 42. 151. spr.

quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam dilig nec alienius, quam timeri. Praeclare enim Enniu

Quem metuunt, oderunt: quem quisque odit, periise expetit.

Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere, antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec ve hujus tyranni solum, quem armis oppressa pertul civitas paretque[2] quum maxime[2] mortuo, interitu declarat, quantum odium hominum valet[3] ad pestem[4] sed reliquorum similes exitus tyrannorum, quorum haud fere quisquam interitum talem effugit. Malus enim est custos diuturnitatis metus: contraque benevolenti fidelis vel ad perpetuitatem. 24. Sed iis, qui vi oppressos imperio coërcent, sit sane adhibenda saevitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, iis nihil potest esse dementius. Quamvis enim sint demersae leges alicujus opibus, quamvis timefacta libertas, emergunt tamen haec aliquando aut judiciis tacitis aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissae libertatis, quam retentae. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes et potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur. Ita facillime, quae volemus, et privatis in rebus et in re publica, consequemur. Etenim, qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipsi, necesse est. 25. Quid[5] enim censemus superiorem illum Dionysium[6], quo cruciatu timoris angi so-

(2) Sic intelligo: *cui*que (v. ad 5. 18. spr.) paret mortuo, quum maxime paret; h. e. magis etiam quam paruit vivo: cf. *Senec. de Ira.* i. 16., "Quare irascor, cui *quum maxime* prosum?" Ad rem autem adhibe *ad F.* xii. 1. 2. apud Pearc., "An quod ei mortuo paret (*resp.*), quem vivum ferre non poterat?" Frustra Graev. *paret quae.* (3) Indicandi modum non ego tam ad Graecismum quam ad *βραχυλογίαν* refero: q. d. quantum valeat (multum autem valet)—: cf. 5. 16. spr.; vid. etiam Hand. ad *Wopkens.* p. 203. (4) I. e. perniciem: cf. 14. 51., 21. 73. ifr., iii. 7. 34. (5) Cf. *de D.* ii. 9. 23., "*Quid* vero Caesarem putamus, . . *quo cruciatu* animi vitam acturum fuisse?" ubi vid. Davisius: adde Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 17. 49. (6) Cf. *Tusc.* v. 20.

litum? qui cultros metuens tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum. Quid Alexandrum Pheraeum, quo animo vixisse arbitramur? qui, ut scriptum[7] legimus, quum uxorem Theben admodum diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum veniens[8], barbarum et eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Thraciis destricto gladio jubebat anteire, praemittebatque de[9] stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas muliebres, et, ne quod in vestimentis telum occultaretur, exquirerent. O miserum, qui fideliorem et[10] barbarum et stigmatiam putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit[11]: ab ea est enim ipse[12] propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta est, quae praemente metu possit esse diuturna. 26. Testis[13] est Phalaris, cujus est praeter ceteros[14] nobilitata crudelitas; qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a[15] paucis, ut hic noster[16]; sed in quem[17] universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedaemonios injuste imperantes nonne repente omnes fere socii deseruerunt spectatoresque se otiosos praebuerunt Leuctricae calamitatis[18].

VIII. Externa libentius in tali re, quam domestica, recordor. Verumtamen, quamdiu imperium populi Romani beneficiis[1] tenebatur, non injuriis, bella aut pro sociis aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites aut necessarii[2]; regum, populorum, nationum[3] portus erat et refugium[4] senatus. 27. Nos-

58. (7) Cf. *N. D.* ii. 49. 124., "*Legi* etiam *scriptum,*—." (8) I. e. ventitans: cf. *Tusc.* v. 20. 59., "sic noctu ad eas *ventitabat*, ut—." (9) Sc. aliquos: v. ad *Sallust. C.* 32. (10) Vide ad i. 22. 76. spr. (11) Np. quod ita putabat: vid. Matth. ad or. *pro Sext.* 50. 106. (12) Recte pron. *ipse* insolentiam rei significat, quod poena pellicatus in ipsum virum redundasset. Et male Facciol. *ipsâ.* (13) Cf. *de Or.* i. 45. 200., *Brut.* 7. 26., *pro L. M.*, 11. 30., *de D.*, i. 40. 89. (14) Vide ad i. 22. 76. spr. (15) Vide de praep. *Sanctii Minerv.* iii. 4. p. 405. (16) Cf. 24. 84. ifr. (17) I. e. sed quum in eum..fecisset. (18) Cf. iii. 11. 47. ifr.

VIII. (1) Cf. *Sallust. C.* 9. extr. (2) Cf. i. 11. 35. spr. (3) Vid. Kritz. ad *Sallust. C.* 10. 1., Cortius ibid. 20. 7. (4) Cf. *pro Sulla* 11. 33. (5) Cf. 12. 43. ifr., *hanc..*,

tri autem magistratus imperatoresque ex hac[5] una maximam laudem capere studebant, si provincias, socios aequitate et fide defendissent. Itaque illu patrocinium orbis terrae verius, quam imperium, po erat nominari. Sensim hanc consuetudinem et dis ciplinam jam antea[6] minuebamus; post vero Sulla victoriam penitus amisimus: desitum est enim videi quidquam in socios iniquum, quum exstitisset in cive tanta crudelitas. Ergo in[7] illo secuta est honestan causam non honesta victoria[7]. Est enim ausus dicere hasta posita quum bona in foro venderet et bonorun virorum et locupletium et certe civium, *praedam s suam vendere.* Secutus est[8], qui in causa impia, victoria etiam foediore, non singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionesque uno[9] calamitatis jure comprehenderet. 28. Itaque, vexatis ac perditis exteris nationibus, ad exemplum[10] amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, et ex ea urbe triumphari, sine qua numquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis[11] triumpharunt. Multa praeterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno quidquam sol vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, numquam ad unum tanta pervenisset licentia; a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. 29. Nec vero umquam bellorum civilium semen et causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam et meminerint et sperabunt: quam P. Sulla quum vibrasset dictatore propinquo suo, idem sexto tricesimo anno post a sceleratiore hasta non recessit: alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus praemiis propositis numquam defutura bella civilia. Itaque parietes modo

si—; et *de Or.* ii. 1. 4. (6) I. e. jam ante Sullae victoriam. (7) Cf. iii. 10. 40. ifr., *in eo rege.* Ad rem autem adhibe *Sallust. C.* 11. (8) Np. C. Caesar. (9) Vid. Graev. ad or. *in Catil.* iv. 2. 3. (10) I. e. ut hoc exemplo intelligeretur, amissum esse populi R. imperium. (11)

urbis stant et manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes; rem vero publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus, (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse et diligi, malumus[12]. Quae si populo Romano injuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod[13] quum perspicuum sit, benevolentiae vim esse magnam, metus imbecillam; sequitur, ut disseramus, quibus rebus facillime possimus eam, quam volumus, adipisci cum honore et fide caritatem. 30. Sed ea non pariter omnes egemus: nam ad cujusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis sit a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum et nostra mirantium: haec enim una[14] res est; prorsus ut non multum differat[15] inter summos et mediocres viros; eaque utrisque est propemodum[16] comparanda. 31. Honore et gloria et benevolentia civium fortasse non aeque omnes egent: sed tamen, si cui haec suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cetera[17], tum ad amicitias comparandas.

IX. Sed de amicitia alio[1] libro dictum est, qui inscribitur Laelius. Nunc dicamus de gloria; quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus[2] administrandis adjuvat plurimum. Summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus his; si diligit multitudo,

I. e. ex iis Transalpinis gentibus, quibuscum bella gesserunt. ([12]) Sic. R. 1., tres Orellii; al. *maluimus*: v. ad *N. D.* ii. 60. 150.; adde *Dietrich. Qu. Gr.* p. 21. seqq. ([13]) Vid. Hand. ad *Wopkens.* p. 36., Matth. ad *Cic. Epist.* 13. 62., *Madvig. Opusc. Acad.* p. 514.: cf. iii. 31. 112. ifr. ([14]) I. e. una eademque; sc. amare nos et nostra mirari: etsi aliter J. F. Heus. Scripsi autem *una r. e.* pro *e. u. r.* ex R. 1. et 2.: deinde ita distinxi, ut *τὸ prorsus* cum vi particulae *ut* praeponatur; cf. *pro Rosc. Am.* 21. 59. extr. ([15]) Cf. *de D.* ii. 46. 96., "Quid inter—et—*differat.*" ([16]) Pearc., "prope ad eumdem modum;" J. F. Heus., "certo quodam modo." Conj. Gronov. *pari modo; Beier. utrisque aeque.* An *pro re modo?* cf. 17. 58. ifr., "*modo pro* facultatibus:" nisi malis *proprium ad modum.* ([17]) Vide ad 6. 19. spr.

IX. ([1]) I. e. in alio libro, np. in eo, qui—: cf. *de Fa.* 1. 1.; adde *Fronton.* p. 203. ed. Rom. et ifr.

si fidem habet, si cum admiratione quadam dignos[2] putat. Haec autem, si est simplicite terque dicendum, quibus rebus pariuntur[3] a s eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoc dam aditus ad multitudinem, ut in universorum tamquam influere possimus. 32. Ac primum tribus, quae ante dixi, benevolentiae praecept mus: quae quidem capitur beneficiis maxime; s autem loco voluntate benefica benevolentia m etiam si res forte non suppetit. Vehementer amor multitudinis commovetur ipsa fama et o liberalitatis, beneficentiae, justitiae, fidei, omn earum virtutum, quae pertinent ad mansuetudin rum ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod tum decorumque dicimus, quia per se nobis animosque omnium natura et specie sua con maximeque quasi perlucet ex eis, quas commer virtutibus; idcirco illos, in quibus eas virtutes e mur, a natura ipsa diligere cogimur. Atq quidem causae diligendi gravissimae: possun praeterea nonnullae esse leviores. 33. Fides ut habeatur, duabus rebus effici potest; si exi bimur adepti conjunctam cum justitia prude Nam et[5] iis fidem habemus, quos plus intelligere nos, arbitramur, quosque et futura prospicere mus et, quum res agatur in discrimenque ventu expedire rem et consilium ex tempore capere p hanc enim utilem homines existimant veramqu dentiam. Justis autem et fidis hominibus, id est viris, ita fides habetur, ut nulla sit in his f injuriaeque suspicio. Itaque his salutem nos his fortunas, his liberos rectissime committi ar mur. 34. Harum[6] igitur duarum ad fidem facie justitia plus pollet; quippe quum ea sine pruc

18. 61.: vid. etiam Madvig. ad *de F.* p. 415. (2) Sc. nos. (3) Cf. *de F.* i. 16. 53. (4) Poterant haec *benev. movetur* omitti: v. ad i. 38. 136. spr. (5) Copulae respondet particula *autem* infra: v. ad *de* l 40.; adde Madvig. excurs *de F.* p. 802, 3. et *C. G. epist. ad Bruch.* p. 23. (' ad i. 42. 151. spr. (7) Sic

satis habeat auctoritatis: prudentia sine justitia nihil valet[7] ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior et callidior, hoc invisior et suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiae justitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium[8]: justitia sine prudentia multum poterit; sine justitia nihil valebit prudentia.

X. 35. Sed, ne quis sit admiratus, cur, quum inter omnes philosophos constet a meque ipso saepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse; alia est illa, quum[1] veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, quum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios viros bonos, alios prudentes esse dicamus. Popularibus enim verbis est agendum et usitatis, quum loquimur de opinione populari; idque eodem modo fecit Panaetius. 36. Sed ad propositum revertamur. Erat igitur ex tribus, quae ad gloriam pertinerent[2], hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab iis[3] digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quae magna et praeter opinionem suam animadverterunt; separatim autem[4], in singulis si perspiciunt nec opinata quaedam bona. Itaque eos viros suspiciunt[5] maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam et singulares perspicere virtutes; despiciunt autem eos et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum[6] putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus

omnes; vulg. *valeat:* v. ad i. 3. 8. spr.; adde *Brut.* 73. 257. extr. (8) Notat genitivum longius a vocabulo regente remotum Matth. ad or. *in Catil.* iv. 8. 16.

X. (1) I. e. quae tum est, quum—: v. ad i. 3. 9. spr. (2) I. e. quae dixi pertinere, quae pertinebant, ut dixi; cf. 3. 9. spr.: et sic recte tres ex nostris quatuor (R. 2. et 3., et meus); ut mirer Orellium in omnibus suis *pertinent* reperisse. (3) Nota hic, quam arcte pronomen cum antecedente suo cohaereat: cf. i. 32. 118. spr. (4) Ita malui distinguere: vulg. *s. a. in s., si—.* (5) Cf. 7. 21. spr. (6) Vid. Garaton. ad or. *pro Sext.*

male existimant[7]: nam, quos improbos, maledicos, fraudulentos putant et ad faciendam injuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed de iis male existimant. Quamobrem, ut ante dixi, contemnuntur ii, qui nec sibi nec alteri[8], ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. 37. Admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire ceteris virtute putantur et, quum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obsistere. Nam et voluptates, blandissimae dominae, majoris partis animos[9] a virtute detorquent, et, dolorum quum admoventur faces, praeter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiae, paupertas, omnes homines vehementissime permovent. Quae qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt, quumque[10] aliqua iis ampla et honesta res objecta est, totos ad se convertit et rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis?

XI. 38. Ergo et haec animi despicientia admirabilitatem magnam facit et maxime justitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quaedam[1] multitudini videtur; nec injuria. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exsilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quae sunt his contraria, aequitati anteponit: maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur; quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum[2] arbitrantur. Itaque illa tria, quae proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; et benevolentiam, quod prodesse vult plurimis; et ob eamdem causam fidem; et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas

10. 24. (7) Cf. *N. D.* i. 31. 85. (8) Puta *prosunt*. (9) Sic Bern. 3.: cf. *Philipp.* vii. 5. 16., "quod.. offendit animos *majoris partis* hominum;" et supra i. 32. 118., "quae *majori parti* pulcherrima videntur:" vulg. *majores partes animi*. Ergo in eo, opinor, lapsi sunt librarii, quod istos genitivos pro antiqua forma accusativorum acceperunt. (10) I. e. quosque quum —: v. ad 5. 18. spr.

XI. (1) I. e. mirificum quiddam. (2) Sc. sicut aurum: vid. Matth. ad

plerique inflammati aviditate rapiuntur. 39. Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio vitae adjumenta hominum desiderat; in primisque, ut habeat[3], quibuscum possit familiares conferre sermones; quod est difficile, nisi speciem prae te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini atque in agro vitam agenti opinio[4] justitiae necessaria est; eoque etiam magis, quod, eam si non habebunt, injuste[5] habebuntur; nullis praesidiis saepti, multis afficientur injuriis. 40. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam[6] necessaria est; cujus tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio et scelere pascuntur[7], possint sine ulla[8] particula justitiae vivere. Nam, qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum; ille autem, qui archipirata dicitur, nisi aequabiliter praedam dispertiat, aut interficiatur[9] a sociis aut relinquatur. Quinetiam leges latronum[10] esse dicuntur, quibus pareant, quas[11] observent. Itaque propter aequabilem praedae partitionem et Bardylis, Illyrius latro, de quo est[12] apud Theopompum, magnas opes habuit; et multo majores Viriathus Lusitanus: cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt; quem[13] C. Laelius, is qui Sapiens usurpatur[14], praetor fregit et comminuit, ferocitatemque ejus[15] ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Quum igitur tanta

Cic. Epist. 105. 3. (3) Sc. qui illam cujuscujus modi rationem atque inst. vitae secutus est: cf. i. 29. 101. spr. (4) Cf. *de Or.* ii. 37. 156., "*Opinionem istorum studiorum* et suspicionem artificii apud eos, qui res judicent, oratori adversariam esse arbitror." (5) I. e. injuriose cum iis agetur. Scripsi *injuste* pro vulg. *injusti*, ut exegetica sint illa, quae sequuntur. Verbum autem *habere* illustravi ad *Sallust. C.* 11. et 13., et *J.* 64. et 103. (6) Cf. i. 4. 12. spr. (7) Vid. Matth. ad or. *pro Sext.* 46. 99. (8) I. e. aliqua. (9) Al. *interficietur*..*relinquetur*; vid. *Ellendt. de Enunciat. Conditional.* p. 50. (10) I. e. apud latrones. (11) Vide ad i. 9. 28. spr. (12) Vide ad i. 25. 87. spr. (13) Vide ad i. 25. 89. spr. (14) I. e. de quo solet Sapientis cognomen usurpari. (15) Vide ad 3. 12. spr.

vis justitiae sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges et judicia et in constituta re publica fore putamus?

XII. 41. Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros justitiae fruendae causa videntur olim bene morati reges constituti. Nam, quum premeretur in otio[1] multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute praestantem; qui, quum prohiberet[2] injuria tenuiores, aequitate constituenda summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quae regum. 42. Jus enim semper est quaesitum aequabile: neque enim aliter[3] esset jus. Id si ab uno justo et bono viro consequebantur, erant eo contenti: quum id minus contingeret, leges sunt inventae, quae cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto[4] vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines iis auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda et retinenda justitia est, quum ipsa per sese (nam aliter justitia non esset), tum propter amplificationem honoris et gloriae. Sed, ut pecuniae non quaerendae solum ratio est, verum etiam collocandae, quae perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales; sic gloria et quaerenda et collocanda ratione est. 43. Quamquam praeclare Socrates hanc viam ad gloriam proximam et quasi compendiariam dicebat esse, si quis id age-

XII. (1) I. e. quum nondum bella orta essent: quippe belli tempore non ita facile multitudo aut impune premi potest. Lege quae de regio imperio instituto tradit *Sallustius Catil.* c. 2.; qui idem otii mores optime depingit *Jug.* c. 41. Et sic Reg. omnes; nam meus *in inicio*: Bern. 3. *initio*, quod pro *in otio* memini me in codice quodam reperire etiam apud *Sallustium B. J.* 13.: vulg: *inops multitudo.* (2) Cf. *pro L. M.* 7. 18., *calamitate prohibere*, et § 19. *a periculo.* (3) Vide ad i. 39. 139. spr. (4) Vid. Cort. ad *Sallust.* p.

ret, ut, qualis haberi vellet, talis esset[5]. Quod si qui simulatione et inani ostentatione et ficto, non modo sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam flosculi, decidunt; nec simulatum quidquam potest esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem: sed brevitatis causa familia contenti erimus una. Ti. enim Gracchus, P. F., tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at ejus filii nec vivi probabantur bonis et mortui numerum obtinent jure caesorum.

XIII. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiae fungatur officiis. Ea quae essent, dictum est in libro superiore. 44. Sed, ut facillime, quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus, tamen quaedam praecepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte aetate habet causam celebritatis et nominis aut a patre acceptam, quod tibi[1], mi Cicero, arbitror contigisse, aut aliquo casu atque fortuna; in hunc oculi omnium conjiciuntur[2], atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur: et, tamquam in clarissima luce[3] versetur, ita nullum obscurum[4] potest nec dictum ejus esse nec factum. 45. Quorum autem prima aetas propter humilitatem et obscuritatem in hominum ignoratione[5] versatur, ii, simul ac juvenes esse coeperunt, magna spectare et ad ea rectis[6] studiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi aetati, verum etiam favetur. Prima est igitur adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros exstiterunt: semper enim fere

992. b. (5) Cf. i. 19. 65. spr.

XIII. (1) Cf. iii. 2. 6. ifr. (2) Cf. *de A.* 2. 6. (3) Cf. *Sallust. J.* 85., "Majorum gloria posteris *lumen* est:" adde *Plin. Paneg.* 83. et *Juv.* viii. 138. (4) Cf. *pro Rosc. A.* 1. 3. (5) Cf. iii. 17. 72., "*ignoratione* omnium proposita." (6) An

bella gerebantur. Tua autem aetas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, quum te Pompeius alae alteri praefecisset, magnam laudem et a summo viro et ab exercitu consequebare, equitando, jaculando[7], omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum re publica cecidit. Mihi autem haec oratio suscepta non de te[8] est, sed de genere[9] toto: quamobrem pergamus ad ea, quae restant. 46. Ut igitur in reliquis rebus multo majora opera sunt animi, quam corporis, sic eae res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quam illae, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur a modestia cum pietate in parentes, in suos benevolentia. Facillime autem et in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros et sapientes viros bene consulentes rei publicae contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerint ad[10] imitandum. 47. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem et innocentiae et juris scientiae P. Mucii commendavit domus. Nam L. quidem Crassus, quum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione[11] nobili et gloriosa: et, qua aetate qui exercentur, laude affici solent, ut de Demosthene[12] accepimus, ea aetate L. Crassus ostendit, id se in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat[13] domi cum laude meditari.

XIV. 48. Sed, quum duplex ratio sit orationis,

arrectis? (7) Cf. *Sallust. J.* 6., "*equitare, jaculari.*" (8) I. e. non de tua praecipue laude: v. ad i. 22. 76. spr. (9) I. e. sed de re tota, sc. gloria: cf. 3. 10. spr., 17. 60., 25. 90. ifr. (10) Cf. *de Or.* ii. 22. 93., "nisi aliquem sibi proponerent *ad imitandum*;" adde *pro Rosc. A.* 21. 58. (11) Sc. qua C. Carbonem accusavit. (12) Transponendum censebat Ruhnken., *ea aetate, ut de D. acc.*; frustra: perinde ut saepe verbum *credo* ab editoribus in medium projicitur; v. ad *de D.* i. 44. 99.: cf. etiam iii. 3. 13. ifr., *ut opinor*. (13) I. e. quod licebat ei.

quarum in altera sermo sit, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quanto opere conciliet animos comitas affabilitasque sermonis. Exstant epistolae et Philippi ad Alexandrum et Antipatri ad Cassandrum et Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus) quibus praecipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blande[1] appellando deleniant. Quae autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea saepe universam excitat coronam[2]. Magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis; quem qui audiunt, intelligere etiam et sapere plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero inest in oratione mixta modestiae gravitas, nihil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente. 49. Sed, quum sint plura causarum genera, quae eloquentiam desiderent, multique in nostra re publica adolescentes et apud judices et apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima est admiratio in judiciis: quorum ratio duplex est: nam ex accusatione et defensione constat; quarum[3] etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persaepe est. Dixi paulo ante de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius: etiam P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit, quum seditiosum et inutilem civem, C. Norbanum, in judicium vocavit. 50. Sed hoc quidem non est saepe faciendum, nec umquam, nisi aut rei publicae[4] causa, ut ii[5], quos ante dixi; aut ulciscendi, ut duo Lu-

XIV. (1) Codd. fere *blando appellando sermone*: de duplici ablativo v. ad 17. 58. ifr. (2) Ita scripsi: nam codd. *gloriam*; edd. autem, recisa hac voce, utique *multitudinem* intelligunt: cf. *Brut.* 51. 192., "Si a *corona* relictus sim, non queam dicere:" adde ibid. 84. 289., 290. (bis), *de F.* ii. 22. 74., iv. 27. 74., *de N. D.* ii. 1. 1. Quod vero otiosum quodammodo est *coronam*, quum posset *multitudinem* subaudiri, v. ad i. 30. 107. spr. (3) Vide ad i. 42. 151. spr. (4) Vid. Henrichsen. ad *de Or.* ii. 48. 198. (5) Sc. *fecerunt*: v. ad i. 6. 19. spr.

culli; aut patrocinio[6], ut nos pro Siculis, pro Sardis in[7] Albucio Julius. In accusando etiam M'. Aquillio L. Fufii cognita industria est. Semel[8] igitur, aut non saepe certe: sin erit, cui faciendum sit saepius, rei publicae tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci saepius, non est reprehendendum. Modus tamen adsit: duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id quum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad[9] famam, committere ut accusator[10] nominere; quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. 51. Atque etiam hoc praeceptum officii diligenter tenendum est, ne quem umquam innocentem judicio capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum et ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, item est habendum religioni nocentem[11] aliquando non[12] nefarium impiumque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Judicis est semper in causis verum sequi; patroni nonnumquam veri simile, etiam si minus sit verum, defendere: quod scribere, praesertim quum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum, Panaetio. Maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus; eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur[13], qui potentis alicujus opibus circumveniri

(6) Sic R. 1. et 2.: al. *patrocinii.* (7) Ita ex Bern. 1. et 2. Orell.: vulg. *pro S., pro M. A. J.* (8) Np. faciendum est. (9) Cf. *de Or.* ii. 49. 200., "Nihil *ad* existimationem turpius." Vid. Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 30. 85. (10) Vid. Henrichsen. ad *de Or.* ii. 54. 220. (11) Cf. *pro Sulla* 2. 6. (12) Codd. plerique (nostri omnes) *et nefarium;* pauci cum Nonio *modo ne*, quae particulae nescio an alibi sic disjunctive sine verbo positae reperiantur. Scripsi autem *non nefarium*, h. e. qui quidem non sit nefarius, collatis his locis, spr. i. 31. 110., "Tenenda sunt sua cuique *non* vitiosa;" et 33. 120., "Qui ad naturae suae *non* vitiosae genus consilium vivendi omne contulerit;" ifr. 20. 70., "Omnes *non* improbi humiles..praesidium sibi paratum vident." (13) Etsi non est propositi varietates scripturae multiplicare,

urgerique videatur: ut nos et saepe alias[14] et adolescentes contra L. Sullae dominantis opes pro S. Roscio Amerino fecimus: quae, ut scis, exstat[15] oratio.

XV. 52. Sed, expositis adolescentium officiis, quae valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac de liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus aut pecunia. Facilior est haec posterior[1], locupleti praesertim; sed illa lautior ac splendidior, et viro forti claroque dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur, largitioque, quae fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur; qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. 53. At qui opera, id est virtute et industria, benefici et liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiae paratiores erunt et tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Praeclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum consectetur. *Quae te, malum!* inquit, *ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones, non te regem suum, sed ministrum et praebitorem sperent fore?* Bene ministrum et praebitorem, quia sordidum regi; melius etiam, quod largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper exspectandum paratior[2]. 54. Hoc ille filio[3]: sed prae-

non possum hoc loco lectionem sane notabilem Regii secundi dissimulare, *si quando accidit, ut potentis alicujus opibus circumveniri urgerique aliquis videatur.* Ergo parum diligenter editores locum contulerunt. (14) Vide ad *de Fa.* l. 2.; adde ifr. iii. 22. 86. (15) Pearc., "ex scriniis meis exiit." An quasi invito auctore? At id primum vix credibile: deinde quomodo addere potuit, Marcum filium id scire? Ego intelligo, Ciceronem, ut de ista juvenili oratione, usitato sensu dicere.

XV. (1) Vide ad i. 10. 33. spr. (2) Est comparativus pro positivo per attractionem. (3) Np. *praece-*

ceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non dubium est, quin illa benignitas, quae constet ex opera et industria, et honestior sit et latius pateat et possit prodesse pluribus. Nonnumquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est; et saepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum; sed diligenter atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam, quod libenter facias, curare ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinae. Quum enim dando egere coeperunt[4], alienis[5] bonis manus afferre coguntur. Ita, quum benevolentiae comparandae causa benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum[6], quibus dederunt, quanta odia eorum[6], quibus ademerunt. 55. Quamobrem nec ita claudenda res est familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod a nostris hominibus saepissime usurpatum jam in proverbii consuetudinem venit, *largitionem fundum non habere.* Etenim quis potest modus esse, quum et idem[7], qui consuerunt, et idem illud alii desiderent?

XVI. Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis et viscerationibus et gladiatorum muneribus, ludorum venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem aut nullam omnino sint relicturi; 56. liberales autem, qui suis facultatibus aut captos a praedonibus redimunt aut aes alienum suscipiunt amicorum[1] aut in filiarum collocatione adjuvant aut opitulantur vel in[2] re quaerenda vel augenda.

pit. (4) Sic R. 1. et 2., item meus, probante Madvigio quidem ad *de F.* p. 691.: sed defendi posse etiam vulgatum *coeperint* docet Matth. ad or. *pro Mur.* 3. 8. et *pro Mil.* 35. 98. (5) Cf. *Sallust. C.* 52., "*bona aliena* largiri." (6) I. e. apud eos. (7) I. e. quum et qui consueverunt (sc. desiderare), idem desiderent, et idem illud alii.

XVI. (1) Cf. *pro Sulla* 20. 56., "aes alienum *ejusdem*;" et § 58. *cujus; ad F.* vii. 3. 2., *ampliss. virorum.* (2) Graev., item Orell. *in*

Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem de divitiis scripsit: in quo multa praeclare; illud absurde: est enim[3] multus[4] in laudanda magnificentia et apparatione popularium munerum, taliumque sumtuum facultatem fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus pauca exempla posui, multo et major videtur et certior. Quanto Aristoteles[5] gravius et verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones non admiremur[6], quae fiunt ad multitudinem deleniendam! *At ii, qui ab hoste obsidentur, si emere aquae sextarium cogantur mina, hoc primo[7] incredibile nobis videri omnesque mirari; sed, quum attenderint, veniam necessitati dare: in his immanibus jacturis infinitisque sumtibus nihil nos magno opere mirari.* Quum praesertim[8] neque necessitati subveniatur nec dignitas augeatur, ipsaque illa delectatio multitudinis *non capiatur nisi*[9] ad breve exiguumque tempus, eaque a levissimo quoque; in quo tamen ipso una cum satietate[10] memoria quoque moriatur voluptatis. 57. Bene etiam colligit, haec pueris et mulierculis[11] et servis et servorum simillimis[12] liberis esse grata; gravi vero homini et ea, quae fiunt, judicio certo ponderanti probari posse nullo modo. Quamquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam bonis temporibus, ut splendor aedilitatum ab optimis viris postuletur[13]. Itaque et P. Crassus, quum

re vel qu. vel au.; frustra: v. ad i. 31. 112. spr. (3) De particula *enim* post demonstrativum vide Wopkens. in *Misc. Obss. Nov.* t. x. p. 97., 98., Matth. in *Friedeman. et Seebod. Misc. Crit.* v. I. p. 678., eumdem ad *Cic. pro L. Manil.* 7. 19.; adde spr. 3. 10., ifr. iii. 19. 77. (4) I. e. multum versatur: vid. Nizol. (5) Locus non exstat. (6) Cf. 10. 35. spr., "ne quis sit *admiratus;*" ifr. iii. 31. 111., *de F.* i. 2. 4., ubi vid. Madvig. (7) Graev. e suo *primo auditu,* frustra: cf. *de N. D.* ii. 35. 89., "*primo* admirans;" et ibid., "dubitat *primo.*" (8) Refer ad illud *Quanto A... reprehendit.* (9) Addidi tres voces *non capiatur nisi.* Sic recte procedunt illa infra *eaque a levissimo quoque.* Jam vero in literis *NIS* iterum scriptis causa lacunae exstat. Nam quod addunt vulgati *sit,* nihili est id quidem. (10) I. e. simul ac satietas advenit. (11) De usu diminutivorum v. ad *de D.* i. 9. 15.; adde iii. 23. 89. ifr., *servuli.* (12) Cf. *de N. D.* ii. 17. 45., "Ea difficultas induxit et vulgo imperitos et *similes* philosophos imperitorum, ut—." (13) I. e. ut postularetur, sicut etiam hodie postulatur; v. ad *de N. D.* ii. 60. 150.

cognomine dives, tum copiis, functus est aedilitio maximo munere, et paulo post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mucio, magnificentissima aedilitate functus est: deinde C. Claudius, Appii filius: multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeii munera secundo consulatu. In quibus omnibus, quid mihi placeat, vides.

XVII. 58. Vitanda tamen suspicio est avaritiae. Mamerco, homini divitissimo[1], praetermissio aedilitatis consulatus repulsam attulit. Quare et, si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus, nos ipsi ut fecimus; et, si quando aliqua res major atque utilior populari largitione acquiritur; ut Oresti[2] nuper prandia in semitis decumae[3] nomine magno honori fuerunt. Ne M. quidem Seio vitio datum est, quod in caritate[4] asse modium populo dedit: magna enim se et inveterata invidia nec turpi jactura[5], quando erat aedilis, nec maxima liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, qui[6] gladiatoribus emtis rei publicae causa, quae salute nostra continebatur, omnes P. Clodii conatus furoresque[7] compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est aut utile. 59. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus, Q. F., magno vir ingenio in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quae haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine

XVII. (1) Eadem forma exstat *de D.* i. 36. 78. (2) I. e. ut Oresti nuper est acquisitum, cui prandia ..magno honori fuerunt: cf. i. 8. 25. spr. (3) I. e. quasi decimam partem bonorum diis devoveret. (4) Sc. *annonae*, quod etiam addidit iii. 12. 50. et 23. 89.: cf. *in Verr.* iii. 93. 216., "Annus in summa *caritate* fuit." (5) Nota duplicem structuram ablativi: v. Wopkens. in *Misc. Obss. Nov.* t. x. p. 99., 137., 173., 203.; adde Matth. ad or. *pro Mur.* 40. 87. (6) I. e. Miloni, *qui*..compressit, *id ipsum* honori fuit, *quod* compresserit.

honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sane exiguus sumtus aedilitatis[8] fuit. 60. Atque etiam illae impensae meliores, muri[9], navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quae ad usum rei publicae pertinent. Quamquam, quod praesens tamquam in manum datur, jucundius est; haec tamen in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa, verecundius reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi non probant, ut et hic ipse Panaetius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus[10], et Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Graeciae, vituperat, quod tantam pecuniam in praeclara illa propylaea conjecerit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de Re Publica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria; et tum ipsum[11] et ad facultates accommodanda et mediocritate moderanda est.

XVIII. 61. In illo autem altero[1] genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, et ejus, qui res meliores quaerit, nullis usus[2] rebus adversis. 62. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ne affligantur, sed ut altiorem gradum adscendant, restricti omnino esse nullo modo debemus; sed in deligendis idoneis judicium et diligentiam adhibere: nam praeclare Ennius,

Bene facta male locata male facta arbitror.

(7) Nota numerum pluralem per attractionem: v. ad iii. 17. 68. ifr. (8) Cf. *pro Mur.* 20. 40. (9) I. e. quae in muris, etc., fiunt: v. ad i. 22. 76. spr. (10) Cf. i. 2. 6. spr. (11) I. e. etiam tum, np. quum necessaria est. Recepi *ipsum* pro *ipsa* e codd. pluribus: vid. Madvig. ad *de F.* p. 256.

XVIII. (1) I. e. in illo altero, np. in eo quod—: v. ad 9. 31. spr. (2) Ita emendavi: vulg. *nullis suis*

63. Quod autem tributum est bono viro et grato, in eo quum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam in deterrenda[3] liberalitate sibi etiam fieri, eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque haec benignitas etiam rei publicae est utilis, redimi e servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ego consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Haec est gravium hominum atque magnorum; illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. 64. Conveniet autem quum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus et confiniis aequum[4], facilem; multa multis de suo jure cedentem; a litibus vero quantum liceat, et nescio an paulo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paulum nonnumquam de suo jure decedere[5], sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem ratio est rei familiaris, quam quidem dilabi sinere flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis avaritiaeque absit suspicio. Posse enim liberalitate uti non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniae fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domus hominum illustrium illustribus hospiti-

r. adv.: cf. *ad F.* xiv. 5. 1., "*adversis* ventis *usi.*" (3) An *in deterrendo a liberalitate?* (4) Nota ἀσύνδετον· cf. 19. 67. ifr. (5) Sc. aliquem: v. ad i. 38. 137. spr. Sic mox *Posse*, et ifr. 19. 67., *prodesse.*

bus: idque etiam rei publicae est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus et gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse et villicis imperavisse, ut omnia praeberentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset.

XIX. 65. Quae autem opera, non largitione, beneficia dantur, haec tum in universam rem publicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiae genere prodesse quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet et ad gratiam. Itaque, quum multa praeclara majorum, tum quod optime constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio: quam quidem ante hanc[1] confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt; nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiae splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, quum is[2] esset[3], qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Haec igitur opera grata multis et ad beneficiis obstringendos homines accommodata. 66. Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas et gratior et ornatior. Quid enim eloquentia praestabilius vel admiratione[4] audientium vel spe indigentium vel eorum qui defensi sunt gratia? Huic quoque ergo a majoribus nostris est in toga[5] dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis et facile[6] laborantis, quodque in patriis[7] est moribus, multorum causas et non gravate et gratuito defendentis beneficia et patrocinia late

XIX. (1) I. e. ante conf., quae est h. t. (2) Servius Sulpicius. (3) I. e. viveret: cf. *de Or.* iii. 33. 132. apud Pearc., "quum *esset* Hippocrates." (4) Nota ablativum in diversa structura iteratum: v. ad 17. 58. spr. (5) I. e. in pace, sive domi. (6) I. e. lubenter, promte: vid. Matth. ad *Cic. Epist.* 92. 7. (7) I. e. quodque apud majores fie-

patent. 67. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiae, ne dicam interitum, deplorarem; ni[8] vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exstinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Quum autem omnes non[9] possint, ne multi quidem, aut juris periti esse aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem judicibus, magistratibus[10], vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur aut defendunt, rogantem; quod qui faciunt, plurimum gratiae consequuntur, latissimeque eorum manat industria. 68. Jam illud non sunt admonendi, (est enim in promtu) ut animum[11] advertant, quum juvare alios velint, ne quos offendant. Saepe enim aut eos laedunt, quos non debent, aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiae est[12]; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisque operis et officiis erit id, quod violatum est, compensandum.

XX. 69. Sed quum in hominibus juvandis aut mores spectari aut fortuna soleat, dictu quidem est proclive, itaque vulgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est. Sed quis est tandem, qui inopis et[1] optimi viri causae non anteponat in opera danda gratiam fortunati et potentis? A quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quae natura rerum sit. Ni-

bat. (8) De particula *ni* in hujusmodi structura vid. Wopkens. in *Misc. Obss. Nov.* t. x. p. 48. (9) Vide ad i. 13. 39. spr. (10) Vide ad 18. 64. spr. (11) Vid. Cort. ad *Sallust. J.* 93. 2. (12) Np. quod ita laedunt eos, quos—. Sed dixerit quis sic potius scribendum fuisse, *aut eos laedunt, q. n. d., aut eos, q. n. exp.; si imprudentes, negligentiâ; si scientes, temeritate.* Cf. i. 2. 6. extr. spr.

XX. (1) I. e. ejusdemque. (2) I. e. commode dixit quidam, qui-

mirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. Commode autem, quicumque[2] dixit, *pecuniam qui habeat, non reddidisse; qui reddiderit, non habere; gratiam autem et, qui retulerit, habere et, qui habeat, retulisse.* At, qui se locupletes, honoratos, beatos putant, ii ne obligari quidem beneficio volunt. Quinetiam beneficium se dedisse arbitrantur, quum ipsi quamvis magnum aliquod[3] acceperint: atque etiam a se aut postulari aut exspectari aliquid suspicantur: patrocinio vero se usos aut clientes appellari, mortis instar putant. 70. At vero ille tenuis, quum, quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam putat, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, a quibus exspectat, (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quod[4], si opulentum fortunatumque defenderis, in uno illo, aut, si[5] forte, in liberis ejus manet[6] gratia: sin autem inopem, probum tamen et modestum, omnes non[7] improbi humiles (quae magna in populo multitudo est) praesidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. 71. Danda omnino opera est, ut omni generi satis facere possimus. Sed, si res in contentionem[8] veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui quum consuleretur, utrum bono viro pauperi[9] an minus probato diviti filiam collocaret; *Ego vero*, inquit, *malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quae viro*[10]. Sed corrupti mores sunt depravatique admiratione divitiarum; quarum magnitudo quid ad unumquemque

cumque is fuit. (3) Sc. beneficium. (4) Nota particulam *quod* cum indicativo pro infinitivo. (5) Addidit *si* ex Bern. 3. Orell.: vid. Matth. ad *Cic. Epist.* 148. 4. (6) Vid. de hoc praesenti *Ellendt. de Enunciat. Conditional.* p. 48. (7) Vide ad 14. 51. spr. (8) I. e. comparationem: cf. i. 43. 152. spr. (9) I. e. bono-viro, qui pauper sit: vid. Moser. ad *de Rep.* i. 19. 31., *bonis-viris locupletibus.* (10) Cf. illud *Justini* iii. 3.

nostrûm pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet. Ne id quidem semper. Sed fac juvare: utentior[11] sane sit; honestior vero quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiae, quo minus juvetur, modo ne adjuvent: sitque omne judicium, non quam locuples, sed qualis[12] quisque sit. Extremum autem praeceptum in beneficiis operaque danda, ne quid contra aequitatem contendas, ne quid pro injuria. Fundamentum enim est perpetuae commendationis et famae justitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

XXI. 72. Sed, quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quae[1] ad singulos spectant; deinceps de iis, quae ad universos quaeque ad rem publicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim[2] ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim, singulos ut attingant, quae sunt etiam gratiora. Danda opera est omnino, si possit, utrisque[3], nec minus, ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut prosit aut certe ne[4] obsit rei publicae. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur aerarium: modica M. Octavii et rei publicae tolerabilis et plebi necessaria; ergo et civibus et rei publicae salutaris. 73. In primis autem videndum erit ei, qui rem publicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. Perniciose enim Philippus in tribunatu, quum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, et in eo vehementer[5] se moderatum praebuit; sed[6] quum in agendo multa populariter, tum illud male, *non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent.* Capitalis oratio et

8., "ut *uxores* eligerentur, non *pecuniae.*" ([11]) Cf. *de F.* ii. 18. 57., de M. Crasso, "qui tamen solebat *uti* suo bono." ([12]) I. e. quam bonus.

XXI. ([1]) I. e. quod est eorum, quae —. ([2]) I. e. quaedam: cf. *de Or.* ii. 22. 94., *de D.* ii. 55. 113. ([3]) I. e. et universis et singulis ut consulatur. ([4]) Vide Madvig. ad *de F.* p. 254., nos ad *de Fa.* 13. 29. ([5]) Nota oxymoron, *vehementer moderatum.* ([6]) Nota *sed* in parenthesi; cf. iii. 26. 97. ifr.: vid. Matth. ad or. *in Catil.* iii. 2. 3.

ad aequationem bonorum pertinens; qua peste quae potest esse major? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerent, res publicae civitatesque constitutae sunt. Nam, etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiae rerum[7] suarum urbium praesidia quaerebant. 74. Danda etiam opera est, ne, quod apud majores nostros saepe fiebat propter aerarii tenuitatem assiduitatemque bellorum, tributum sit conferendum; idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin quae necessitas hujus muneris alicui rei publicae obvenerit, (malo[8] enim, quam nostrae, ominari; neque tamen[9] de nostra, sed de omni re publica disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rem publicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quae sunt necessariae. Quarum qualis comparatio fieri soleat et debeat, non est necesse disputare; est enim in promtu: tantum locus attingendus fuit. 75. Caput[10] autem est in omni procuratione negotii et muneris publici, ut avaritiae pellatur etiam minima suspicio. *Utinam*, inquit C. Pontius Samnis, *ad illa tempora me fortuna reservavisset, et tum essem natus, si quando Romani dona accipere coepissent! non essem passus diutius*[11] *eos imperare.* Nae illi multa saecula exspectanda fuerunt: modo enim hoc malum[12] in hanc rem publicam invasit. Itaque facile[13] patior tum potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris[14]. Nondum centum et decem anni sunt,

(7) Nota duplicem genitivum: v. ad i. 40. 142. spr. (8) Puta "alicui" dicere: cf. *de F.* ii. 19. 61., "Fecerit, si ita vis, Torquatus propter suas utilitates, (*malo enim dicere*, quam voluptates, . .)—;" ubi de ellipsi frustra dubitat etiam Madvig.; et *ad F.* iii. 10. 1., "pro tua dignitate (*malo enim dicere*, quam pro salute)—." (9) I. e. quamquam non —: cf. *de F.* iii. 22. 74.; adde *Sallust. C.* 19. et 57. (10) Cf. *de D.* ii. 57. 117., ubi nos plura; adde *de Or.* i. 33. 150., *ad F.* iii. 7. 4., *de F.* iv. 9. 23., *de A.* 13. 45. (11) Vide ad *Sallust. C.* 39. (12) Cf. *Sallust. C.* 37. extr., "Id adeo *malum* multos post annos in civitatem reverterat." (13) I. e. aequo animo, lubenter, haud aegre: estque ironica quaedam *μείωσις*. (14) Cf. i. 5. 14. spr., "animi . . *robur*; ifr.

quum[15] de pecuniis repetundis a L. Pisone lata est lex, nulla antea quum fuisset. At vero postea tot leges et proximae quaeque duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus et judiciis expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.

XXII. 76. Laudat Africanum Panaetius, quod fuerit abstinens. Quid ni laudet? sed in illo majora alia. Laus abstinentiae non hominis est solum, sed etiam temporum[1] illorum. Omni Macedonum gaza, quae fuit maxima, potitus est Paullus: tantam in aerarium pecuniam[2] invexit, ut unius imperatoris[3] praeda finem attulerit[4] tributorum. At hic nihil domum suam praeter memoriam nominis sempiternam detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversa. Quid? qui ejus collega fuit in censura, L. Mummius, numquid copiosior, quum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quam domum suam, maluit: quamquam, Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatior. 77. Nullum igitur vitium tetrius est, (ut eo, unde egressa est, referat se oratio) quam avaritia, praesertim in principibus et rem publicam gubernantibus. Habere enim quaestui rem publicam non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculum[5] edidit, Spartam nulla re alia nisi avaritia esse perituram, id videtur non solum Lacedaemoniis, sed etiam omnibus opulentis populis

iii. 1. 4. "tantum *roboris*." Tamen Bern. 3., sicuti jam optimo Graevii, deest vox *roboris:* nimirum parum ea librario visa est optato Pontii convenire, quo vellet largitione potius quam armis rem gerere. Hoc vero jam victus armis ille optavit. De forma autem loquendi, *tantum esse in aliquo,* vid. Madvig. ad *de F.* p. 578. (15) I. e. ex eo tempore quod tum erat quum —.

XXII. (1) Cf. iii. 31. 111. ifr.; adde *Brut.* 74. 258. (2) Al. *tantum..pecuniae,* frustra: cf. 17. 60. spr. (3) I. e. praeda, quae ab uno imperatore ad quaestorem redacta est. Ergo nota genitivi usum. (4) De perfecto post perfectum vid. Matth. ad or. *pro Mil.* 31. 86. (5) Al. *oraculo:* vid. *Wopkens. L. T.*

praedixisse. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii, qui rei publicae praesunt, quam abstinentia et continentia. 78. Qui vero se populares volunt ob eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores pellantur suis sedibus, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta rei publicae; concordiam primum, quae esse non potest, quum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniae; deinde aequitatem, quae tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium, ut supra[6] dixi, civitatis atque urbis, ut sit libera et non sollicita suae rei cujusque custodia. 79. Atque, in hac pernicie rei publicae, ne illam quidem consequuntur, quam putant[7], gratiam. Nam, cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse, et maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo[8]. At vero ille, qui accipit injuriam, et meminit et prae se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus injuste ademtum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero haec judicantur, sed pondere. Quam autem habet[9] aequitatem, ut agrum multis annis aut etiam seculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat?

XXIII. 80. Ac propter hoc injuriae genus Lacedaemonii Lysandrum ephorum expulerunt; Agin regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necaverunt: exque eo tempore tantae discordiae secutae sunt, ut et tyranni exsisterent et optimates exterminarentur et praeclarissime constituta res publica dilaberetur: nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reli-

p. 248. [336. *H.*], idem in *Misc. Obss. Nov.* t. ii. p. 102. (6) Cf. 21. 73. (7) Vid. Cort. ad *Sallust. C.* 3. 2. (8) Cf. *Philipp.* ii. 2. 4., *ad F.* iii. 8. 2., *ad A.* xiii. 10. 3. (9) Cf. *in Catil.* iv. 4. 7., "*Habere* videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si rogare."

quam Graeciam evertit contagionibus malorum, quae a Lacedaemoniis profectae[1] manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi viri, filios, Africani nepotes, nonne agrariae contentiones perdiderunt? 81. At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, quum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur[2], profectus Argis[3] Sicyonem clandestino introitu urbe est potitus. Quumque tyrannum Nicoclem improviso oppressisset, sexcentos exsules, qui locupletissimi fuerant ejus civitatis, restituit, remque publicam adventu suo liberavit. Sed quum magnam animadverteret in bonis et possessionibus difficultatem, quod et eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum esse arbitrabatur, et quinquaginta annorum possessiones moveri non nimis[4] aequum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine injuria; judicavit, neque illis adimi neque iis non satis fieri, quorum illa fuerant, oportere. 82. Quum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandream se proficisci velle dixit; remque integram ad[5] reditum suum jussit esse: isque[6] celeriter ad Ptolemaeum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandream conditam. Cui quum exposuisset, patriam liberare[7] se velle, causamque docuisset, a rege opulento

XXIII. (1) Lamb. *profecta*, np. mala: sed saepissime fit, ut concordiam adjectivi, quae re vera ad nomen aliquod secundae positionis pertineat, aliud nomen id ipsum regens ad se potius attrahat: v. ad i. 33. 119. spr. (2) Vide ad i. 1. 1. spr., *annum jam audientem*. (3) Praeter necessitatem rei addit *unde* fuisset iste profectus: v. ad i. 39. 138. spr. (4) Vide ad *N. D.* i. 25. 70., "Nihil horum *nimis* callide" (ita enim nos ibi emendavimus): adde *de Or.* i. 29. 133., ii. 56. 228., 58. 234., *Brut.* 48. 179., 70. 246., *pro Rosc. A.* 18. 52., *Philipp.* viii. 10. 28., *ad F.* i. 22. 4., vi. 6. 12., vii. 16. 1., ix. 8. 1., *Tusc.* v. 33. 93., *de L.* iii. 6. 14. (5) I. e. usque ad: cf. *Brut.* 10. 39., "*ad* hodiernum diem." (6) Cf. *ad F.* iii. 7. 4. apud Orell., "Quum puer tuus ad me.. venisset *isque* .. nuntiasset:" adde *de N. D.* ii. 39. 101. Sic etiam *idque ad F.* iii. 8. 29., iv. 13. 34., *de N. D.* ii. 48. 123., ubi frustra Heindorf. *atque*. (7) Puta aere alieno. (8) Cf. *Sallust.* 1. *Hist.* orat.

vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam quum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit et eorum, qui aliena tenebant[8], et eorum, qui sua amiserant: perfecitque aestimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut[9] pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi, quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes concordia constituta sine querela discederent[10]. 83. O virum magnum dignumque, qui in re publica nostra natus esset! Sic par est agere cum civibus, non, ut bis jam vidimus, hastam in foro ponere et bona civium voci subjicere praeconis. At ille Graecus, id quod fuit sapientis et praestantis viri, omnibus consulendum putavit: eaque est summa ratio et sapientia boni civis, commoda civium non divellere atque[11] omnes aequitate eadem continere. Habitent[12] gratis in alieno. Quid ita? Ut, quum ego emerim, aedificarim, tuear, impendam, tu me invito fruare meo? Quid est aliud[13], aliis sua eripere, aliis dare aliena? 84. Tabulae vero novae quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum; eum tu habeas, ego non habeam pecuniam.

XXIV. Quamobrem, ne sit aes alienum, quod rei publicae noceat, providendum est, quod multis rationibus caveri potest; non, si fuerit[1], ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum: nec enim ulla

Philippi, "Qui placere ait, sua cuique reddi, et *aliena tenet.*" (9) Nota particulam *ut* in diversis structuris geminatam: cf. *de Or.* ii. 59. 241., *in Catil.* iii. 2. 4., 8. 20., 12. 28., *Philipp.* ii. 15. 37., *ad F.* x. 1. 1., *de F.* iii. 19. 63, v. 9. 26., *Tusc.* v. 39. 114., *de D.* ii. 57. 117.: plura *Wopkens. L. T.* p. 95. [132. *H.*] idemque in *Misc. Obss. Nov.* t. x. p. 204. (10) Vid. Cort., item Kritz. ad *Sallust. C.* 49. 2., *victus discesserat.* (11) Vide *Doctr.* nr. *Copular.* i. 50.; adde *pro Mur.* 34. 71., ubi etiam. vid Matth. (12) Nimirum ironice. Al. *H. g. in alieno?* interrogative: qua ratione otiosum fit quod sequitur illud *Quid ita?* (13) Cf. iii. 13. 55. ifr.

XXIV. (1) Sc. aes alienum: repete *providendum est,* h. e. id curandum s. agendum est. Tetigi locum ad *de D.* i. 56. 128.; item Matth. ad or. *pro Mil.* 13. 35.;

res vehementius rem publicam continet[2], quam fides; quae esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur. Armis et castris tentata res est ab omni genere hominum et ordine; quibus ita restiti[3], ut hoc tantum malum de re publica tolleretur. Numquam nec majus aes alienum fuit, nec melius nec[4] facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At vero hic noster[5] victor, tum quidem victus, quae cogitarat, ea perfecit[6], quum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare[7], etiam si causa non esset. 85. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt[8] ii, qui rem publicam tuebuntur: in primisque operam dabunt, ut juris et judiciorum aequitate suum quisque teneat, et neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda vel recuperanda obsit invidia: praeterea quibuscumque rebus vel belli[9] vel domi poterunt, rem publicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Haec magnorum hominum sunt; haec apud majores nostros factitata; haec genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate rei publicae magnam ipsi adipiscentur et gratiam et gloriam. 86. In his autem utilitatum praeceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo praeterita censet[10] esse a Panaetio, valetudinis curationem et pecuniae: quas res a summo philosopho praeteritas arbitror, quod essent faciles; sunt certe[11] utiles. Sed[12] valetudo[13] sus-

adde *Rhode de Anacoluthis* p. 10. (2) Cf. i. 7. 20. spr. *continetur:* vid. Matth. ad or. *in Catil.* iv. 1. 2. (3) Cf. *in Catil.* ii. 8. 18. (4) Stuerenb. *atque*, notatus propterea a Madvigio ad *de F.* p. 65. (5) Utique contra atque ille Graecus. Sic Reg. omnes; vulg. *hic nunc victor:* cf. 7. 26. spr. (6) Vid. *Sueton.* in vita c. 42. (7) Nota quasi-interpretamentum *peccare;* cf. iii. 12. 49. extr. ifr.: v. ad i. 21. 71. spr. (8) I. e. abhorrebunt: vid. Nizol. (9) Vide ad 5. 16. spr. (10) Np. in scriptis. (11) Q. d., neque enim opinor illum alioqui praetermissurum eas fuisse; nam sunt certe utiles. (12) I. e. *ceterum* sive *ex*

tentatur notitia sui corporis et observatione[14] quae res aut prodesse soleant aut obesse, et continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi causa, et praetermittendis voluptatibus; postremo arte eorum[15], quorum ad scientiam haec pertinent. 87. Res autem familiaris quaeri debet iis rebus, a quibus abest turpitudo; conservari autem diligentia et parsimonia; eisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus[16] est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur; quem nos, ista fere aetate quum essemus, qua es tu nunc, e Graeco in Latinum convertimus.

XXV. 88. Sed utilitatum comparatio, quoniam hic locus erat quartus a Panaetio praetermissus, saepe est necessaria. Nam et corporis commoda cum externis et externa cum corporis et ipsa inter se corporis et externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis hoc modo comparantur; valere ut malis, quam dives esse: cum corporis externa hoc modo; dives esse potius, quam maximis corporis viribus: ipsa inter se corporis sic; ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati: externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. 89. Ex quo genere comparationis illud est Catonis[1] senis; a quo quum quaereretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, *Bene pascere*. Quid secundum? *Satis bene pascere*. Quid tertium? *Male pascere*. Quid quartum? *Arare*. Et quum ille, qui quaesierat, dixisset, Quid foenerari? tum Cato, *Quid hominem*, inquit, *occidere?* Ex quo et multis aliis intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum

quibus: cf. *Justin.* ii. 4. 20. ubi pro *sed* frustra vult *quorum* Wopkens. in *M. Obss. N.* x. 27. (13) Sc. alicujus, s. hominis: quippe sequitur *sui*. (14) Cf. *de A.* 8. 27., *cogitatione*, quantum—: v. ad 6. 22. spr. (15) Nota circumscriptionem medicorum: cf. *de Or.* i. 58. 250., "ipsi quorum negotium est." (16) Cf. ifr. 25. 90. extr., iii. 7. 33., *de F.* i. 4. 12. extr., *de D.* i. 24. 49.

XXV. (1) Cf. *Columella* in praef. l. vi. et *Plin.* xviii. 5. (2) Vide ad 3. 10. spr. (3) Cod. Langii et

genus. 90. Sed toto hoc de genere[2], de quaerenda, de collocanda pecunia, etiam[3] de utenda, commodius a quibusdam optimis[4] viris ad medium Janum[5] sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

LIBER TERTIUS.

I. P. SCIPIONEM[1], Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus sit[2], dicere solitum, scripsit Cato, qui fuit ejus fere aequalis, *numquam se minus otiosum esse, quam quum otiosus; nec minus solum, quam quum solus esset.* Magnifica[3] vero vox et magno viro ac sapiente digna! quae declarat, illum et in otio de negotiis cogitare et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret umquam et interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duae res, quae languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium et solitudo[4]. Vellem nobis hoc idem vere dicere liceret: sed, si minus imitatione tantam ingenii praestantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam et a re publica forensibusque negotiis armis impiis vique prohibiti otium persequimur, et ob eam causam, urbe relicta, rura peragrantes saepe soli sumus. 2. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec haec solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requies-

Bern. 3. *vellem etiam de u.* At quidni poterant pecuniosi isti aliquid etiam de utenda? (4) Cf. *de F.* i. 7. 25., "Homines *optimi* non intelligunt—;" adde *pro Rosc. Am.* 8. 23., 36. 104., et supra 1. 2. (5) *Hor.*, "Omnis res mea *Janum ad medium* fracta est."

I. (1) Cf. *de Rep.* i. 17. 27. (2) Sic Reg. omnes, item meus; vulg. *est:* cf. *pro Rosc. Am.* 25. 70., "Ejus porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, *scripserit.*" Vide etiam *Dietrich. Quaest. Gramm.* p. 38. sq. (3) Cf. *de D.* i. 1. 1., "*Magnifica* quaedam res." (4) Poterant

cens a rei publicae pulcherrimis muneribus otium sibi sumebat aliquando et a coetu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum[5], se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopia, non requiescendi studio constitutum est. Exstincto enim senatu deletisque judiciis, quid est, quod dignum[6] nobis aut in curia aut in foro agere possimus? 3. Ita, qui in maxima celebritate atque in oculis[7] civium quondam vixerimus[8], nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus[9] nos, quantum licet, et saepe soli sumus. Sed, quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere[10] minima oportere, sed etiam excerpere ex ipsis[11], si quid inesset boni; propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debebat[12] is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. 4. Quamquam Africanus majorem[13] laudem meo judicio assequebatur: nulla enim ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus exstat: ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione investigationeque earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum nec solum umquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a solitudine abstrahamur[14], ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversa, quam multis annis stante re publica, scripsimus.

haec quidem facile subaudiri: at v. ad. i. 21. 71. spr. (5) Np. nauta s. mercator: v. ad i. 38. 136. spr. (6) Nota βραχυλογίαν· i. e. quid est, quod quidem dignum nobis sit, quod agere possimus? (7) Cf. *de Or.* ii. 10. 41., *pro Planc.* 27. 66. (8) I. e. qui viximus et quamvis vixerimus: cf. exempla apud Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 8. 23. (9) Cf. *de D.* ii. 2. 6., "Neque ego me *abdidi.*" (10) Sc. nos s. unumquemque: vid. Bremius ad *de F.* i. 9. 30. (11) Sic nostri quatuor, omisso *his:* vid. *Wopkens. L. T.* p. 292. [390. *H.*] (12) Sic Bern. 3.; al. *debeat:* vid. Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 1. 4. (13) Miram vero laudem tribuit Africano! at cf. i. 44. 155., 156. spr. (14) I. e. nos abstrahamus s. possimus abstrahere: vid. *Wopkens. L. T.* p. 61. [86. *H.*], idemque in *Misc. Obss. Nov.* t. x. p. 55.

II. 5. Sed, quum tota philosophia, mi Cicero, frugifera et fructuosa nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit[1], tum nullus feracior in ea locus est nec uberior, quam de[2] officiis, a quibus constanter honesteque vivendi praecepta ducuntur. Quare, quamquam a Cratippo nostro, principe hujus memoriae philosophorum, haec te assidue audire atque accipere confido, tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare; nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. 6. Quod quum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini[3] potius, quam tibi[4]. Sustines enim non parvam exspectationem imitandae industriae nostrae, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus praeterea grave et Athenarum et Cratippi[5]; ad quos quum tamquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire[6] turpissimum est, dedecorantem et urbis auctoritatem et magistri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (si discendi[7] labor est potius, quam voluptas) tantum, fac, ut[8] efficias; neve[9] committas, ut, quum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed haec hactenus: multa enim saepe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositae divisionis revertamur. 7. Panaetius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissime disputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines et consultare de officio solerent; uno, quum[10] dubitarent,

II. (1) Vid. Matth ad or. *pro Rosc. Am.* 6. 16. (2) I. e. is qui est de off. (3) Vid. Matth. in excursu ad *Cic. Epist.* p. 354. (4) Cf. ii. 13. 44. spr. (5) I. e. quod et Athenae et Cratippus tibi imposuerunt, sc. ut tali urbe, tali magistro dignum te ostendas: cf. i. 1. 1. spr. (6) Sc. *te:* vid. Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 22. 61., *pro Sull.* 5. 14., 13. 39., 23. 65. (7) I. e. si discendi labor est potius labor, quam voluptas: vid. Wopkens. in *Misc. Obss.* vol. vii. p. 199., item Matth. ad *Cic. Epist.* 167, § 8. (8) Conjunctionem delet R. 1.; eamque etiam usitatius est omittere: cf. *ad F.* v. 9. 2., 21. 5., vi. 13. 5., 14. 3., xi. 3. 4.: vid. Cort. ad *Sallust. C.* 44. 5. (9) De vi exegetica hujus particulae monui ad *Sallust. J.* 14. extr. (10) I. e. quod tum esset, quum—: cf.

honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilene esset, an inutile; tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo discerni ea oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exsolvit id, quod promiserat. 8. Quod eo[11] magis miror, quia scriptum a discipulo ejus Posidonio est, triginta annis[12] vixisse Panaetium, posteaquam illos libros edidisset. Quem locum miror a Posidonio breviter esse tactum in quibusdam commentariis; praesertim quum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. 9. Minime vero assentior iis, qui negant, eum locum a Panaetio praetermissum, sed consulto relictum[13], nec omnino scribendum fuisse, quia numquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo[14] alterum potest habere[15] dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panaetii tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin a Panaetio susceptum sit, sed relictum. Nam, qui e divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Praeterea in extremo tertio libro de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. 10. Accedit eodem testis locuples[16], Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panaetium audierat, ut nemo pictor esset inventus, qui Coae Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi[17] spem auferebat); sic[18] ea, quae Panaetius praetermisisset et

i. 3. 9. spr. (11) Est brevius dictum, pro—quod miror; et eo quidem magis, quia—. (12) Edd. quaedam *annos*. (13) vid. Matth. ad or. *in Catil.* iii. 8. 18.; adde *de F.* i. 6. 18., iv. 3. 7., ubi contulit Madvig. *de L.* i. 2. 6. (14) I. e. de qua re sic judico: nam alterum *etc.* (15) Cf. (Planc.) *ad F.* x. 18. 1., "Ut consilium sequerer.., quod *habere* posset obtrectationem;" et ibid. § 3., "Nam quae res nullam *habebat* dubitationem,..ea nunc.. magnum *habet* casum:" adde ifr. 29. 105. (16) Cf. 27. 100. ifr. (17) I.e., opinor, in reliquo corpore spem imitandi auferebat: cf. *Tusc.* v. 25. 70., "studium incendit illius aeternitatis *imitandi.*" (18) Cf. particulas *ut—, sic—*, in obliqua orat. spr. i.

non perfecisset, propter eorum, quae perfecisset, praestantiam, neminem esse persecutum.

III. 11. Quamobrem de judicio Panaetii dubitari non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse disputari[1] potest. Nam, sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet, sive, quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis vestris[2] videtur, ut omnia ex altera parte collocata[3] vix minimi momenti instar habeant; dubitandum non est, quin numquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem[4] exsecrari solitum eos, qui primum haec natura cohaerentia opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut et quidquid honestum esset, id utile esse censerent, nec utile quidquam, quod non honestum. 12. Quod si is esset Panaetius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens[5] utilitatis esset, ut ii, qui res expetendas vel voluptate vel indolentia metiuntur; liceret ei dicere utilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed, quum sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quae autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri nec decessione[6] pejorem; non videtur ejusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum esset, compararetur. 13. Etenim, quod summum bonum a Stoicis dicitur, convenienter naturae[8] vivere, id habet, ut opinor, hanc[7] sententiam, cum virtute[9] congruere semper; cetera autem, quae secundum naturam essent, ita[10] legere, si ea virtuti

26. 90., ifr. 22. 86.; et *quemadmodum—*, *sic—*, 28. 103.

III. (1) Al. *dubitari*, frustra: cf. *de Fa.* 10. 21., "Illa sententia aliquid habet *disputationis*." (2) Al. *nostris*: cf. i. 1. 2. (3) Cf. *de F.* v. 30. 90., *Tusc.* v. 17. 51. (4) Cf. *de L.* i. 12. 34. (5) Cf. 33. 116. ifr., *efficiens voluptatis*; et *de Or.* ii. 43. 184., *perferentes injuriarum.* (6) Cf. *de D.* ii. 15. 36. (7) Sic R. 1. et 2., Bern. 5.; vulg. *hanc, ut opinor, s.*: cf. *in Catil.* i. 7. 17., "Si te parentes timerent.., *ut opinor*, ab eorum oculis aliquo concederes:" v. ad ii. 13. 47. spr. (8) Cf. *de F.* v. 9. 24. et 26. (9) Cf. *de L.* i. 8. 25. (10) Cf. i. 9.

non repugnarent. Quod quum ita sit, putant quidam, hanc comparationem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam praecipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie vereque dicitur, id[11] in sapientibus est solis neque a virtute divelli umquam potest; in iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo[12], similitudines[12] honesti esse possunt. 14. Haec enim omnia officia, de quibus his libris disputamus, media[13] Stoici appellant. Ea communia sunt et late patent: quae et ingenii bonitate multi assequuntur et progressione discendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est et, ut iidem dicunt, omnes numeros[14] habet nec praeter sapientem cadere[15] in quemquam potest. 15. Quum autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulate[16] videtur esse perfectum; propterea quod vulgus, quid absit a perfecto, non fere[17] intelligit; quatenus autem intelligit[18], nihil putat praetermissum. Quod item in poëmatis, in picturis usu venit[19] in aliisque compluribus, ut[20] delectentur imperiti laudentque ea, quae laudanda non sint, ob eam, credo, causam, quod insit in iis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui iidem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaque, quum sunt docti a peritis, facile desistunt a sententia.

28. spr. ([11]) Vide ad i. 35. 126. spr., adde Matth. ad or. *in Catil.* ii. 12. 27. ([12]) Cf. *de D.* ii. 33. 71., "Haec..*simulacra* sunt auspiciorum, auspicia *nullo modo.*" ([13]) Cf. i. 3. 8. spr. ([14]) Cf. *de F.* iii. 7. 24., *de N. D.* ii. 13. 37., *de D.* i. 13. 23. ([15]) Cf. *de F.* ii. 35. 117., iv. 6. 15. bis, v. 31. 93., *de N. D.* ii. 30. 77., *de D.* ii. 60. 125., ifr. 20. 81. ([16]) Cf. *de D.* ii. 1. 3., "Quae ut plene esset *cumulate*que perfecta,—." ([17]) I. e. maxima ex parte non, plerumque non: cf. *de F.* i. 6. 18., *Tusc.* i. 17. 38., *de A.* 20. 72. ([18]) Immo vero, opinor, quatenus *minus* intelligit. An ergo in compendiosa scriptura adverbium excidit, *autē min⁹ intelligit*? cf. *de N. D.* iii. 1. 4., "Cogito..ea, quae *minus* intellexi, requirere." ([19]) Vid. Moser. ad *Tusc.* i. 30. 73. p. 246. ([20]) De particula *ut* in exegesi post *quod* vid. *Wopkens. L. T.* p. 285. [380. *H.*] et Matth. ad or. *pro Sulla* 24. 68.; adde Davis. ad *Caes. de B. G.* i. 13.

IV. Haec igitur officia, de quibus his libris disseruimus, quasi secunda quaedam honesta esse dicunt, non sapientium modo propria, sed cum omni hominum genere communia. 16. Itaque iis omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec vero, quum duo Decii aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut quum Fabricius aut Aristides justus nominatur[1], aut ab illis fortitudinis aut ab his justitiae, tamquam a sapiente[2], petitur exemplum. Nemo enim horum sic[3] sapiens est, ut sapientem volumus intelligi: nec hi, qui sapientes habiti et nominati, M. Cato et C. Laelius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem[4]: sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quamdam gerebant speciemque sapientium. 17. Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari; nec id, quod communiter[5] appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis umquam est comparandum: tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit[6], tuendum conservandumque est nobis, quam illud, quod proprie dicitur vereque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri[7] non potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed haec quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. 18. Qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis neque ea volunt praeponderari honestate, ii solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non solent[8]. Itaque

IV. (1) Al. *justi nominantur*, quomodo etiam R. 1. et 2.: v. ad i. 41. 148. spr. (2) Lamb. *a sapientibus*, frustra. (3) Adnotator Regii 1. in margine: *Adeo sapientes et honestos dicit non quos esse noverit aut fuisse, sed quos debere esse, natura humana patiente et exigente, senserit; essentque, nisi corrupta esset, et erunt, cum reformata erit ad integritatem. Quod qua ratione fieret, gentiles philosophos latuit: tamen, quasi somniantes, id esse posse et debere, tenebant.*—De particulis *sic*—, *ut*—, vid. Mueller. ad or. *pro Sext.* 3. 6. (4) Np. Graeciae. (5) Sc. docti indoctique. (6) Cf. *N. D.* i. 9. 21., "Quod ne in cogitationem quidem *cadit.*" (7) Np. progressio. Sic dicit Cic. saepe *cursum tenere.* (8) Vide ad i. 16. 50. spr. (9) Cf. i. 10. 31.

existimo, Panaetium, quum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare, quod utile videatur, quam quod honestum; sed etiam haec inter se comparare et in his addubitare turpissimum est. Quid ergo est, quod nonnumquam dubitationem afferre soleat considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. 19. Saepe enim tempore[9] fit, ut, quod turpe plerumque haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest majus esse scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si qui tyrannum occidit quamvis[10] familiarem? Populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum[11] existimat. Vicit ergo utilitas honestatem? immo vero honestatem[12] utilitas secuta[13] est. Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formula quaedam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. 20. Erit autem haec formula Stoicorum rationi disciplinaeque maxime consentanea; quam quidem his libris propterea sequimur, quod, quamquam et a veteribus Academicis et a Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant, qui Academici[14], quae honesta sunt, anteponuntur iis, quae videntur utilia; tamen splendidius[15] haec ab eis disseruntur, quibus, quidquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non hones-

spr. (10) Vide ad i. 25. 86. spr. (11) Nota variatum adjectivum: cf. 30. 110. extr. ifr. (12) Codd. fere *honestas utilitatem.* (13) Codd. Mureti *consecuta:* recepit Orell., conferens *de A.* 14. 51. extr. (14) Has duas voces *qui Academici* delent plerique: retineo ego maxime ob additum cum *Peripateticis* pron. *vestris,* post quod non ita facile relativum ad utrosque potest referri. (15) Cf. *de F.* i. 2. 6., spr. i. 1. 4.

tum; quam ab iis, quibus et honestum aliquid non utile et utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut[16], quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam.

V. 21. Detrahere igitur alteri aliquid et hominem[1] hominis incommodo suum commodum augere magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quae possunt aut corpori accidere aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum et societatem. Si enim sic erimus affecti[2], ut propter suum quisque emolumentum spoliet[3] aut violet alterum, disrumpi necesse est eam[4], quae maxime est secundum naturam, humani generis societatem. 22. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari et interire totum corpus necesse esset; sic, si unusquisque nostrûm rapiat ad se commoda aliorum detrahatque, quod cuique possit[5], emolumenti sui gratia, societas hominum et communitas evertatur, necesse est. Nam, sibi ut[6] quisque malit, quod ad usum vitae pertineat, quam alteri acquirere, concessum est, non repugnante natura; illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. 23. Neque vero hoc solum natura, id est[7] jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus res publica continetur[8], eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi causa nocere[9] alteri. Hoc enim spectant leges,

(16) I. e. nempe hanc dat, ut—: cf. 6. 26. ifr.

V. (1) I. e. detrahere *aliquem* (v. ad i. 38. 137. spr.) alteri aliquid et, quum sit homo, hominis incommodo —. (2) Np. animo: cf. i. 20. 66. spr., 6. 29. ifr. (3) Nota, quum a plurali verbo sit orsus, tamen ceteram structuram ad interpositum pron. *quisque* accommodari: v. ad i. 41. 147. spr. (4) I. e. id, quod maxime est secundum naturam, sc. societatem h. g. (5) Np. detrahere. (6) Nota quanta cum vi pronomen particulae praeponatur: cf. 6. 29. ifr., *neminem ut*. (7) Orell. tacite *natura et j. g.*; frustra: vid. Madvig. ad *de F.* p. 144. sq. (8) Cf. i. 7. 20. spr. (9) Sc. aliquem; sic iterum § 24.: v.

hoc volunt, incolumem esse civium conjunctionem; quam[10] qui dirimunt, eos morte, exsilio, vinculis, damno coërcent. Atque hoc multo magis efficit ipsa naturae ratio, quae est lex[11] divina et humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere), numquam committet, ut alienum appetat et id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. 24. Etenim multo magis est secundum naturam excelsitas animi et magnitudo, itemque comitas[12], justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiae: quae quidem contemnere et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi et excelsi est: detrahere autem de altero sui commodi causa magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem. 25. Itemque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama[13] beneficiorum memor[14] in concilio coelestium collocavit; quam vivere in solitudine non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis; ut excellas etiam pulchritudine et viribus. Quocirca optimo quisque et splendidissimo ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturae obedientem homini nocere non posse. 26. Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil se existimat facere contra naturam aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in[15] hominibus violandis, quid cum

ad i. 38. 137. spr. (10) I. e. eamque, eam autem. (11) Lege *de L.* ii. 4. (12) Heus. *communitas;* frustra: cf. *de F.* v. 23. 65., ifr. 33. 118. (13) Vid. Matth. ad or. in *Catil.* iii. 1. 2. (14) Intellige hominum *memorum*, etsi noluit Cic. genitivum alterum ex altero nectere: cf. *Sallust. J.* 77., "In summo periculo *suam* salutem, illorum *socios*, fore;" i. e. suam *sociorum*. (15) Addidi *in* ex codd. satis multis:

eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed[16] et multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem; errat in eo, quod ullum aut corporis aut fortunae vitium animi vitiis gravius existimat.

VI. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut[1] eadem sit utilitas uniuscujusque et universorum: quam[2] si ad se quisque rapiet, dissolvetur omnis humana consortio. 27. Atque etiam, si hoc natura praescribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit; necesse est secundum eamdem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur[3] omnes et eadem lege naturae: idque ipsum si ita est, certe violare alterum naturae lege prohibemur. Verum autem primum: verum igitur extremum. 28. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se aut fratri nihil detracturos sui commodi causa; aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, nullam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum civibus: quae sententia omnem societatem distrahit[4] civitatis. Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, ii dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur. Quae qui tollunt, etiam adversus deos immortales impii judicandi sunt: ab his enim constitutam inter homines societatem evertunt; cujus societatis arctissimum vinculum est magis arbitrari esse contra naturam hominem homini detrahere sui commodi causa, quam omnia incommoda subire vel externa vel corporis vel etiam ipsius animi, quae volet[5] justitia. 29. Haec

cf. i. 9. 28. spr. (16) Deest codd. multis partic. *sed:* ergo olim scriptum fuit CENSETET: cf. 31. 112. extr. ifr. De copula autem *et* v. ad i. 20. 66. spr.

VI. (1) Sc. nempe id, ut —: cf. 4. 20. spr. (2) I. e. nam eam, eam enim. (3) I. e. coërcemur, cohibemur. (4) I. e. eo spectat ut distrahat. (5) I. e. quae volet jus-

enim una virtus omnium est domina et regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini[6] ad nullam rem utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem[7] commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum et immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit; nonne faciat? 30. Haec ad[8] judicandum sunt facillima. Nam, si quid ab homine ad nullam partem[9] utili tuae utilitatis causa detraxeris, inhumane feceris contraque naturae legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem rei publicae atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si[10] quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus aut egestas aut quid ejusmodi, quam detractio aut appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio contra naturam est; est enim injusta. 31. Itaque lex ipsa naturae, quae utilitatem hominum conservat et continet, decernet profecto, ut ab homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum, fortem virum transferantur res ad vivendum necessariae; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans seseque diligens hanc ansam[11] habeat ad in-

titia aliquem subire, potius quam alteri injuriam facere ut possit ipse incommodis carere. Ita conjeci: vulg. *quae vacent justitia.* Conjecturam autem egregie firmant quae sequuntur: "Haec enim una virtus omnium est *domina* et *regina* virtutum." Quippe ipsum *velle* imperii verbum est. (6) I. e. quum sit homo, qui quidem sit: ergo nota appositionem. (7) I. e. violandum putem, velim violare. (8) Cf. i. 35. 126. spr., *difficilibus ad eloquendum.* (9) Supra "ad nullam *rem.*" (10) De hujusmodi duplici conditione vid. Madvig. ad *de F.* p. 332. et Matth. ad or. *pro Sext.* 20. 45., necnon *Wopkens. L. T.* i. 11. extr.: cf. 12. 50., 24. 92. ifr. (11) Ita conjeci: vulg. *hanc causam,* litera *c,* opinor, a pronomine attracta: cf. *pro Planc.* 34. 84., "Si locus habet reprehensionis *ansam* aliquam;" et *de A.* 16. 59.,

juriam. Ita semper officio fungetur, utilitati consulens hominum et ei, quam saepe commemoro, humanae societati. 32. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla enim bonis[12] societas cum tyrannis,* sed potius summa distractio est; neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem est honestum necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quaedam amputantur, si et ipsa sanguine et tamquam spiritu carere coeperunt et nocent reliquis partibus corporis; sic ista, in[13] figura hominis, feritas et immanitas beluae a communi tamquam humanitatis corpore[14] segreganda est. Hujus generis quaestiones sunt omnes eae, in quibus ex tempore officium exquiritur.

VII. 33. Ejusmodi igitur, credo, res Panaetium persecuturum[1] fuisse, nisi aliqui casus aut occupatio consilium ejus peremisset[2]. Ad quas ipsas consultationes et[3] superioribus libris satis multa praecepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit, quod idcirco fugiendum non sit, quod omnino turpe non sit. Sed, quoniam operi inchoato, prope tamen absoluto, tamquam fastigium imponimus; ut geometrae[4] solent non omnia docere, sed postulare, ut quaedam sibi concedantur, quo facilius, quae volunt, explicent; sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil, praeter id, quod honestum sit, propter se esse expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certe dabis[5], quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est; et tum hoc, tum

"Quo plures det sibi tamquam *ansas ad* reprehendendum." ([12]) Ita conjeci: vulg. *nulla enim nobis.* At primum ipsa quaestio fuit, quid faceret vir *bonus:* deinde, quod h. l. dicitur, nullam societatem cum tyrannis, sed potius summam distractionem esse, id non nisi de bonis vere dici potuit. ([13]) I. e. quum figura sit hominis: vid. Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 8. 22. ([14]) Codd. fere *humanitate corporis.*

VII. ([1]) Vide ad ii. 24. 87. spr. ([2]) Vid. Nizol. ([3]) Scripsi *et*, h. e. etiam, pro vulg. *ex*, nihil ego utique L. Vallam verens. ([4]) Cf. *de F.* v. 28. 83., *Tusc.* v. 7. 18. ([5]) I. e. concedes: cf. *de F.* ii. 26.

illud probabilius videtur, nec praeterea quidquam probabile. 34. Ac primum in hoc Panaetius defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat), sed ea, quae viderentur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum; nihil honestum, quod non idem utile sit, saepe testatur: negatque ullam pestem[6] majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum, opinione[7] qui ista distraxerint. Itaque, non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quae videretur esse, non quae esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis[8] adminiculis, sed, ut dicitur, Marte[9] nostro. Neque enim quidquam de hac parte post Panaetium explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quae in manus meas venerint.

VIII. 35. Quum igitur aliqua species utilitatis objecta est, commoveri[1] necesse est. Sed si, quum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quae speciem utilitatis attulerit; tum non utilitas relinquenda est, sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudo (recta enim et convenientia et constantia natura desiderat aspernaturque contraria), nihilque tam secundum naturam, quam utilitas; certe in eadem re utilitas et turpitudo esse non potest. Itemque, si ad honestatem nati sumus,

82., 27. 86., iv. 18. 49., v. 28. 83., *de D.* i. 50. 113. (6) Cf. ii. 21. 73. spr. (7) Ita conjeci: vulg. *quam eorum opinionem, qui—*: cf. 3. 11. spr., "qui primum haec, natura cohaerentia, *opinione* distraxissent;" necnon 18. 75. ifr. Sic autem *eorum*, h. e. ab iis profectam, sc. pestem, eodem fere modo dictum erit, quo, verbi causa, nomen *injuria* passim genitivum recipit activum. Jam vero in nomine *opinione* ante relativum posito egregia vis est; qua significare potuit, ipsas res natura cohaerere. (8) Sic cum codd. scribendum quidem: potes tamen, opinor, etiam pro *nullius* accipere; quomodo etiam *aliqua* pro *alicujus* accipio ego *de D.* ii. 31. 66., *aliquam* pro *alicujus de F.* ii. 2. 6. (9) Cf. *Philipp.* ii. 37. 95., "Rex.. nullis commentariis Caesaris.. *suo Marte* res suas recuperavit."

VIII. (1) Sc. aliquem. (2) Cf.

eaque aut sola expetenda est, ut Zenoni visum est, aut certe omni pondere gravior[2] habenda, quam reliqua omnia, quod Aristoteli placet; necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita, quidquid honestum, id utile. 36. Quare error hominum non proborum quum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicae[3], hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur; hinc furta, peculatus, expilationes direptionesque sociorum et civium; hinc opum nimiarum potentiae[4] non ferendae: postremo etiam in liberis civitatibus regnandi exsistunt cupiditates, quibus nihil nec tetrius nec foedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: poenam, non dico legum, quam[5] saepe perrumpunt[6], sed ipsius turpitudinis, quae acerbissima est, non vident. 37. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (est enim totum sceleratum et impium), qui[7] deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubitatione[8] facinus inest, etiam si ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione celandi et occultandi spes opinioque removenda est. Satis enim nobis, si modo in philosophia aliquid profecimus, persuasum esse debet, si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avare, nihil injuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum.

IX. 38. Hinc ille Gyges inducitur a Platone; qui, quum terra discessisset[1] magnis quibusdam im-

3. 11. spr. (3) Cf. *de N. D.* iii. 30. 74., ifr. 18. 73. (4) Vid. Matth. ad or. *in Catil.* i. 7. 18. (5) Sic codd.; sc. poenam: vulg. *quas*, sc. leges: at nihil attinet monere, eos saepe leges perrumpere, quorum tota vita in violandis legibus occupatur. (6) Cf. *de L.* ii. 17. 43., "*judicia perrupta* ab iisdem." (7) I. e. quod est eorum qui —: vid. Matth. ad or. *in Catil.* ii. 10. 21. (8) Cf. i. 9. 30. extr.

IX. (1) Cf. *de D.* i. 43. 97., "quum coelum *discessisse* visum

bribus, in illum hiatum descendit, aeneumque equum, ut ferunt fabulae, animadvertit, cujus in lateribus fores essent; quibus apertis hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulumque aureum in digito: quem[2] ut[3] detraxit, ipse induit: (erat autem regius pastor:) tum in concilium se pastorum recepit. Ibi, quum palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur; ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, quum in locum[4] annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli[5] usus reginae stuprum intulit eaque adjutrice regem dominum interemit; sustulit, quos obstare arbitrabatur: nec in his eum facinoribus[6] quisquam potuit videre. Sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiae. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihilo plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honesta enim bonis viris[7], non occulta quaeruntur. 39. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali[8] illi quidem, sed non satis acuti, fictam et commentitiam fabulam prolatam dicunt a Platone: quasi vero ille aut factum id esse aut fieri potuisse defendat[9]. Haec est vis[10] hujus annuli et hujus exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, quum aliquid divitiarum, potentiae, dominationis, libidinis causa feceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ignotum, sisne facturus. Negant, id fieri posse. Quamquam *ambigi*[11] potest id quidem: sed

esset." (²) Nota cumulum relativorum, *qui* — *cujus* — *quibus* — *quem* —. (³) I. e. postquam: v. ad *de D.* i. 27. 57.; adde *Brut.* 30. 51., 89. 305., *in Catil.* iii. 2. 3. et 4. bis, ifr. 31. 112. (⁴) Sc. suum: vid. Kritz. ad *Sallust. C.* p. 49. (⁵) Nota genitivum epexegeticum post pron. *hac:* cf. *de F.* ii. 2. 6., 15. 48., *Tusc.* iii. 26. 62., *de Fa.* 2. 4. (⁶) Puta faciendis, admittendis. (⁷) Dativus, more Graeco: v. ad *de D.* i. 1. 2. (⁸) Cf. *Tusc.* ii. 19. 44., "Epicurus, homo minime *malus.*" (⁹) I. e. dicat et dictum defendat. (¹⁰) I. e. significatio: cf. i. 40. 142. spr., 19. 77. ifr. (¹¹) Ita conjeci, verbum *ambigi* addendum esse. Nempe sic recte dubitat Academicus Cicero: cf. *N. D.* iii. 32. seqq. Itaque crediderim primam syllabam verbi ab ultimis literis particulae, ut fit, fuisse absorptam; deinde reliquum corpus

quaero, quod negant posse[12], id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane: negant enim posse; et in eo perstant: hoc verbum[13] quid valeat, non vident. Quum enim quaerimus, si possint celare, quid facturi sint, non quaerimus, possintne celare: sed tamquam tormenta quaedam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur[14]; si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur.

X. 40. Incidunt multae saepe[1] causae, quae conturbent[2] animos utilitatis specie, non, quum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est), sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Quum Collatino collegae Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id[3] injuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adjutor. Quum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi nomenque Tarquiniorum et memoriam regni[4] esse tollendam; quod erat utile, patriae consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem; sine qua ne utilitas quidem esse potuisset. At in[5] eo rege, qui urbem condidit, non item. 41. Species enim utilitatis animum pepulit ejus; cui quum visum esset utilius, solum, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic et pietatem et humanitatem, ut id, quod utile videbatur neque erat, assequi posset: et tamen muri[6] causam opposuit, speciem honestatis neque probabilem neque satis idoneam. 42. Peccavit igitur, pace vel Quirini vel Romuli dixerim. Nec tamen nostrae nobis utilitates

mortuum ultro esse expulsum. (12) Sc. fieri. (13) Np. si posset, quidnam facerent. (14) I. e. cogantur fateri.

X. (1) Vide ad i. 22. 74. spr. (2) De conjunctivo vid. Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 13. 35. (3) I. e. facere injuste quum id faceret: cf. 13. 54. ifr., *de N. D.* i. 5. 10. (4) I. e. regii imperii. (5) Cf. ii. 8. 27. spr. (6) I. e. quod ille ludibrio murum transsiluisset: nota

omittendae sunt aliisque tradendae, quum iis ipsi egeamus; sed suae cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scite Chrysippus, ut multa, "Qui[7] stadium," inquit, "currit, eniti et contendere debet, quam maxime possit, ut vincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere, nullo modo debet: sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri deripere jus non est." 43. Maxime autem perturbantur officia in amicitiis; quibus et non tribuere, quod recte[8] possis, et tribuere, quod non sit aequum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve et non difficile praeceptum est. Quae enim videntur utilia, honores, divitiae, voluptates, cetera generis ejusdem, haec amicitiae numquam anteponenda sunt. At neque contra rem publicam neque contra jus jurandum ac fidem amici causa vir bonus faciet; ne si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, quum induit judicis. Tantum dabit amicitiae, ut veram amici causam esse malit; ut orandae litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet[9]. 44. Quum vero jurato sententia dicenda sit, meminerit, deum se adhibere testem, id est, ut ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit deus ipse divinius[10]. Itaque praeclarum a majoribus accepimus morem rogandi judicis, si[11] eum teneremus, QVAE SALVA FIDE FACERE POSSET. Haec rogatio ad ea pertinet, quae paulo ante dixi honeste amico a judice posse concedi: nam, si omnia facienda sint, quae amici velint, non amicitiae tales, sed conjurationes putandae sint. 45. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale. Damonem et Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, quum

genitivum. (7) Bern. 3. *ut qui*, frustra: vid. *Wopkens. L. T.* p. 214. [291. *H.*] (8) I. e. quod possis ita ut recte facias. (9) Np. amico. (10) Cf. *de F.* v. 13. 38., "qua (ratione) nihil est in homine *divinius*." (11) I. e. et bene se res haberet, *si*—: cf. *pro Flacc.* 7. 15., "O morem praeclarum disciplinamque, quam a majoribus accepimus, *si*

eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus est[12] alter ejus sistendi; ut[13], si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. Qui quum ad diem[14] se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent. 46. Quum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur; jaceat utilitatis species, valeat honestas. Quum autem in amicitia, quae honesta non sunt, postulabuntur, religio et fides anteponatur amicitiae. Sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

XI. Sed utilitatis specie in re publica saepissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri[1]. Durius[2] etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Aeginetis, qui classe valebant, pollices praeciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Aegina Piraeeo. Sed nihil, quod crudele, utile: est enim hominum naturae, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas. 47. Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent eosque exterminant, ut Pennus[3] apud patres nostros, Papius nuper. Nam ESSE PRO CIVE, QVI CIVIS NON SIT, rectum est non licere; quam legem tulerunt sapientissimi consules, Crassus et Scaevola: usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa praeclara, in quibus publicae utilitatis species prae[4] honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra res publica, quum saepe[5], tum

quidem teneremus!" i. e. et praeclare nobiscum actum esset, *si quidem*—. ([12]) Similia anacoluthi exempla congessit *Rhode* p. 19.; adde *de Or.* ii. 6. 23.: vid. etiam de h. ipso loco *Rein. Quaest. Tull.* p. 44. ([13]) I. e. ea conditione ut—: cf. *ad F.* ix. 6. 4. ([14]) Sc. constitutum.

XI. ([1]) Sc. peccarunt: v. ad i. 6. 19. spr. ([2]) Sc. fecerunt: sic etiam infra paulo, "*Male* etiam, qui—:" et h. c. extr., "*Melius* hi, quam nos, qui—. ([3]) Sc. *prohibuit:* cf. *de Or.* ii. 19. 77., "*Dimitto* autem eos non tam contumeliose, quam philosophum illum Hannibal;" sc. *dimisit.* ([4]) Vid. Matth. ad or. *pro Mil.* 2. 3. ([5]) Sc. *alias*: vid. Madvig. ad *de F.* p. 39.

maxime bello Punico secundo; quae Cannensi calamitate accepta majores animos habuit, quam umquam rebus secundis: nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. 48. Athenienses quum Persarum impetum nullo modo possent sustinere statuerentque, ut urbe relicta, conjugibus et liberis Troezene depositis, naves conscenderent libertatemque Graeciae classe defenderent, Cyrsilum quemdam suadentem, ut in urbe manerent Xerxemque reciperent, lapidibus cooperuerunt[6]. Atque[7] ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. 49. Themistocles, post victoriam ejus belli[8], quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium rei publicae salutare, sed id sciri opus non esse. Postulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedaemoniorum, quae subducta esset ad[9] Gytheum, clam incendi posse; quo facto frangi Lacedaemoniorum opes necesse esset[10]. Quod Aristides quum audisset, in concionem magna exspectatione venit dixitque, perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt; totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide, repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus.

XII. Maneat[1] ergo, quod turpe sit, id numquam esse utile, ne tum quidem, quum id, quod esse utile putes, adipiscare. Hoc enim ipsum, utile putare quod turpe sit, calamitosum est. 50. Sed incidunt, ut su-

(6) Sic optimi libri: al. *obruerunt*. (7) Vict. *Atqui*. (8) Interpretatur genitivum Pearc., "quod reportarat in eo bello." Cf. *pro Mur.* 14. 31., *victoriae eorum bellorum;* et *Justin.* xii. 16. 6., *victoria belli Illyrici*. (9) Cf. ifr. 31. 112., *ad Anienem . . ad Veserim;* plura ad *de D.* i. 25. 53.; adde *de Or.* ii. 6. 22., 14. 60. (10) Volebat Ernestius *esse*, frustra; ut frustra scripsit idem *contingere* in illo *de N. D.* ii. 16. 44.: cf. *de F.* i. 9. 30., iv. 7. 16.: vid. *Dietrich. Qu. Gr.* p. 10.

XII. (1) Cf. *pro Mil.* 4. 11. apud J. F. Heus., "Quapropter hoc

pra dixi, saepe causae, quum repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hae sunt quaestiones: Si, exempli gratia, vir bonus Alexandrea Rhodum magnum frumenti numerum[2] advexerit in Rhodiorum inopia et fame summaque annonae caritate; si[3] idem sciat, complures mercatores Alexandrea solvisse navesque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit; dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus? Sapientem et bonum virum fingimus: de ejus deliberatione et consultatione quaerimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. 51. In hujusmodi causis, aliud Diogeni Babylonio videri[4] solet, magno et gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere; cetera sine indiciis[5] agere et, quoniam vendat[6], velle quam optime vendere. "Advexi[7], exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri; fortasse etiam minoris, quum major est copia." Cui fit injuria? 52. Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: "Quid ais? Tu, quum hominibus consulere debeas et servire humanae societati, eaque lege natus sis, et ea habeas principia naturae, quibus parere et quae sequi debeas, ut utilitas tua communis sit utilitas vicissimque communis utilitas tua sit, celabis homines, quid iis adsit commoditatis et copiae?" Respondebit Diogenes fortasse sic: "Aliud est celare, aliud tacere:

maneat in causa, judices." (2) Puta modiorum: vid. Nizol. (3) Vide ad 6. 30. spr. (4) Sc. rectum; i. e. placere. (5) Ita conjeci: nam absurde vulgati *sine insidiis*. Sane non id quaeritur, debeatne vir bonus ultro *insidias* emtori tendere! Illud quaeritur, an debeat vilitatem mox futuram cum suo damno indicare. Tamen non displiceret cum conjectura nostra etiam vulgatam lectionem conjungere sic, *sine insidiis pariter et indiciis*, quomodo solet non invitus Cic. in verbis ludere. (6) I. e. quoniam id agat ut vendat. (7) Np. si ita dicat mer-

neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quae natura deorum sit, qui sit finis bonorum; quae tibi plus prodessent cognita, quam tritici vilitas[8]: sed non, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. 53. "Immo vero," inquiet ille, "necesse est, si quidem[9] meministi, esse inter homines natura conjunctam societatem." "Memini," inquiet ille: "sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusque sit? quod si ita[10] est, ne vendendum[11] quidem quidquam est, sed donandum."

XIII. Vides, in hac tota disceptatione non illud dici, Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam[1]; sed ita expedire[1], ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. 54. Vendat[2] aedes vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, et habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubiculis apparere serpentes; male materiatae, ruinosae[3]: sed hoc praeter dominum nemo sciat. Quaero, si haec emtoribus venditor non dixerit, aedesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum[4] putarit, num id[5] injuste aut[6] improbe fecerit? 55. "Ille vero," inquit Antipater. "Quid est enim aliud[7], erranti viam non monstrare (quod Athenis exsecrationibus publicis sanctum[8] est), si hoc non est, emtorem pati ruere et per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere." Diogenes contra: "Num te emere

cator. (8) Mallet quis addi *istis*, quam haec quoque ad *tibi* referri. Leve hoc quidem ἀκυρολογίας exemplum, si illud spectes, *Tusc.* i. 46. 110., "Ante Salaminam ipsam *Neptunus* obruet, quam Salaminii tropaei *memoriam*." Quis, quaeso, de Neptuno potest cogitare istius victoriae memoriam obruente? Cf. ad i. 38. 136. spr. (9) Vide ad i. 21. 72. spr. (10) Vide ad 15. 62. ifr. (11) Np. omnino.

XIII. (1) Nota, post *dici*, alterum verbum erectum poni, alterum inclinatum. (2) I. e. puta vendere. (3) Nota synchysin: nam haec cum illis utique supra jungenda sunt, *pestilentes sint*, etc. (4) Np. si dixisset. (5) Vide ad 10. 40. spr. (6) Vid. Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 21. 59., Kritz. ad *Sallust. C.* p. 124. (7) Cf. ii. 23. 83. extr. spr. (8) Sic pro *sancitum* etiam ifr. 16. 65., 17. 69. (9) Sc. domus;

coëgit, qui ne hortatus quidem est? Ille, quod non placebat[9], proscripsit; tu, quod placebat, emisti. Quod si, qui proscribunt VILLAM BONAM BENEQUE AEDIFICATAM, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est nec aedificata ratione; multo minus[10], qui domum non laudarunt. Ubi enim judicium emtoris[11] est, ibi fraus venditoris[12] quae potest esse? Sin autem dictum non[13] omne praestandum est; quod dictum non est, id praestandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem ejus rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam absurdum, quam si domini jussu ita praeco praedicet?: DOMVM PESTILENTEM VENDO." 56. Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. Haec est illa, quae videtur utilium fieri cum honestis saepe dissensio. Quae dijudicanda sunt: non enim, ut quaereremus, exposuimus, sed ut explicaremus. 57. Non igitur videtur nec[14] frumentarius ille Rhodios, nec hic aedium venditor celare emtores debuisse. Neque enim id est celare, quidquid reticeas; sed quum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos, quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit et cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non justi, non viri boni; versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris[15], vafri. Haec tot et alia plura, nonne inutile est, vitiorum subire nomina?

XIV. 58. Quod si vituperandi, qui reticuerunt, quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem[1] adhibuerunt? C. Canius, eques Romanus, nec infacetus et satis[2] literatus, quum se Syracusas otiandi,

etsi supra est *aedes*. (10) Sc. fefellerunt. (11) I. e. penes emtorem. (12) I. e. apud venditorem. (13) I. e. ne dictum quidem omne. (14) Vide ad ii. 4. 15. spr. (15) Vide ad i. 41. 146. spr.: cf. 32. 113. ifr., *in Verr.* iii. 14. 35., *de F.* ii. 16. 53., *de Rep.* iii. 16. 26.

XIV. (1) Cf. i. 42. 150. spr. (2) Cf. *Brut.* 67. 236. et 237., 68. 239.

ut ipse dicere solebat, non negotiandi causa contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos emere velle, quo invitare amicos et ubi se oblectare sine interpellatoribus[3] posset. Quod quum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam[4] faceret[5] Syracusis, venales quidem se hortos non habere[6], sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: et simul ad coenam hominem[7] in hortos invitavit in posterum diem. Quum ille promisisset, tum Pythius, qui esset, ut[8] argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit et ab iis petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur; dixitque, quid eos facere vellet. Ad coenam tempore venit Canius; opipare a Pythio apparatum convivium; cymbarum ante oculos multitudo; pro se quisque, quod ceperat, afferebat; ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. 59. Tum Canius, "Quaeso," inquit, "quid est hoc, Pythi? tantumne piscium, tantumne cymbarum?" Et ille, "Quid mirum?" inquit. "Hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium; hic aquatio[9]: hac villa isti[10] carere non possunt." Incensus Canius cupiditate contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa[11]? impetrat: emit homo[12] cupidus et locuples tanti, quanti Pythius voluit; et emit instructos. Nomina facit[13]; negotium conficit. Invitat Canius postridie familiares suos. Venit ipse mature: scalmum[14] nullum videt: quaerit ex proximo vicino, num feriae quaedam piscatorum essent, quod eos nullos videret. "Nullae, quod

(3) Cf. *ad F.* vi. 18. 5., "In literis *sine ullo interpellatore* versor." (4) Cf. *in Verr.* v. 59. 155., "Is, quem ille *argentariam* Lepti *fecisse* dicit;" plura apud Nizol. (5) I. e. faciebat, ut res narratur: sic etiam infra *qui esset*: v. ad i. 13. 40. spr. (6) Sc. dixit. (7) I. e. illum: cf. *de Or.* i. 7. 27., 56. 239., *pro Sext.* 9. 21. et 22., *de F.* v. 31. 94., *Tusc.* v. 21. 61.: vid. Cort. ad *Sallust. C.* 48. 5., et Wopkens. in *Misc. Obss. Nov.* tom. x. p. 80. (8) I. e. utpote: sic iterum ifr. § 60.: plura collegi ad *Sallust. C.* 31. (9) Sc. piscium. (10) Np. piscatores. (11) Cf. 20. 80. extr. ifr. (12) I. e. *ut* homo cupidus. (13) Np. Pythius: i. e. nomina Canii et sponsorum in tabulas refert: cf. *pro Rosc. Am.* 8. 21., 9. 26. De ellipsi nominativi vid. *Wopkens. L. T.* p. 193. [264. *H.*] (14) I. e. vestigium nullum cymbarum.

sciam," inquit: "sed hic piscari nulli solent: itaque heri mirabar, quid accidisset." 60. Stomachari[15] Canius. Sed quid faceret[16]? nondum enim Aquillius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo[17] malo formulas: in quibus ipsis, quum ex eo quaereretur, quid esset dolus malus; respondebat, quum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculente, ut ab homine perito definiendi. Ergo et Pythius et omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi. Nullum igitur eorum factum potest utile esse, quum sit tot vitiis inquinatum.

XV. Quod si Aquilliana definitio vera est, ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda est. Ita nec, ut emat melius[1], nec, ut vendat, quidquam simulabit aut dissimulabit vir bonus. 61. Atque iste dolus malus et legibus erat vindicatus, ut tutela[2] Duodecim Tabulis, circumscriptio adolescentium lege Plaetoria[3]; et sine lege judiciis, in quibus additur, EX FIDE BONA. Reliquorum autem judiciorum haec verba maxime excellunt; in arbitrio rei uxoriae, MELIVS, AEQVIVS; in fiducia, VT INTER BONOS BENE AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod "melius, aequius," potest ulla pars inesse fraudis? aut, quum dicitur, "inter bonos bene agier," quidquam agi dolose aut malitiose potest[4]? Dolus autem malus in simulatione, ut ait Aquillius, continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. Non illicitatorem[5] venditor, non, qui contra se[6] liceatur, emtor apponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, loquetur[7]. 62. Q. quidem Scaevola, P. F., quum postulasset, ut sibi fundus, cujus emtor erat, semel in-

(15) Vid. *Mueller. de Infin. Histor.* p. 7. (16) I. e. quid poterat facere? cf. *Virg. Georg.* iv. 504. (17) Cf. *de N. D.* iii. 30. 74.

XV. (1) Cf. 12. 51. spr., *optime vendere.* (2) Np. male gesta. (3) Sic e *Tabul. Hercul.* nuperi, pro *Laetoria.* (4) Nota hoc iteratum *potest:* v. ad i. 41. 149. extr. spr. (5) Sic libri pauci illi quidem sed optimi: vulg. *licitatorem.* (6) Nimirum nisi duo minimum licitatores exstitissent, opinor, res non necessario et nolente domino vendebatur. (7) Praetuli hoc: al. *eloquetur.* (8) I. e. ut pretium fundi

dicaretur[8], idque venditor ita[9] fecisset, dixit, se pluris aestimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, negant; ut, si minoris, quam potuisset, vendidisset. Haec igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius: *nequidquam sapere sapientem, qui ipse sibi prodesse non quiret.* Vere id quidem, si, quid esset *prodesse*, mihi cum Ennio conveniret. 63. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panaetii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, *Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus*[10], *sed liberis, propinquis, amicis, maximeque rei publicae: singulorum enim facultates et copiae divitiae sunt civitatis.* Huic Scaevolae factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo potest. Etenim[11] omnino tantum se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda nec gratia est. 64. Sed, sive et simulatio et dissimulatio dolus malus est, perpaucae res sunt, in quibus non dolus iste malus versetur: sive vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, certe istum virum bonum non facile reperiemus. Numquam est igitur utile peccare, quia semper est turpe: et, quia semper est honestum virum bonum esse, semper est utile.

XVI. 65. Ac de jure quidem praediorum sanctum apud nos est jure civili, ut in iis vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam, quum ex Duodecim Tabulis[1] satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae[2] qui infitiatus esset, dupli poenam subiret; a jurisconsultis etiam reticentiae poena est constituta. Quidquid enim esset in praedio vitii,

semel et uno verbo diceretur. (9) Nota *ita* abundans: vid. Madvig. ad *de F.* p. 169. et 754.; adde *pro Rosc. Am.* 9. 26., *in Verr.* ii. 62. 152., *pro Arch.* 5. 11., spr. 12. 53. (10) Nota ad rectam orat. transitionem: v. ad i. 44. 158. spr. (11) Codd. aliquot *Etenim qui . . , huic*—.

XVI. (1) Del. *Tabulis* Heus. cum Nonio. (2) I. e. haec vero qui—.

id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, praestari oportere. 66. Ut, quum in arce augurium augures acturi[3] essent jussissentque T. Claudium Centumalum, qui aedes in Caelio monte habebat, demoliri ea[4], quorum altitudo officeret auspiciis; Claudius proscripsit insulam[5]: vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius quum demolitus esset cognossetque, Claudium aedes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum[6] illum adegit, QVIDQVID SIBI DARE FACERE OPORTERET EX FIDE BONA. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater: ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit: quum in vendendo rem eam scisset et non pronuntiasset, emtori damnum praestari oportere. 67. Ergo ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emtori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte judicavit, non recte frumentarius ille, non recte aedium pestilentium venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiae jure civili omnes comprehendi non possunt: quae autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratae vendiderat aedes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Eae Sergio serviebant[7]: sed hoc in mancipio[8] Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat; quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere praestari: aequitatem Antonius; quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas aedes ven-

(3) Cf. *de D.* i. 17. 32. (4) I. e. eas aedificii partes. (5) Ita dicebatur domus, quae seorsum stetit suaque area undique cingebatur: cf. *pro Cael.* 7. 17. et *Philipp.* x. 4. 8. (6) I. e. ad arbitrum: cf. *pro Rosc. C.* 9. 25. (7) Intellige Sergium antea istas vendentem cavisse, ut ipsi servirent, h. e. proximi domicilii stillicidium reciperent, tigna sustinerent, lumini ne officerent, ceteris utilitatibus inservirent. Nimirum astutiae exemplum ponit Cic. Cf. *de Or.* i. 39. 178. (8) Vid. Matth. ad or. *pro Mur.* 2. 3.

didisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. 68. Quorsus haec? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos.

XVII. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere possunt; philosophi, quatenus ratione et intelligentia. Ratio ergo hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Suntne[1] igitur insidiae tendere plagas, etiam si excitaturus[2] non sis nec agitaturus? Ipsae enim[3] ferae nullo insequente saepe incidunt. Sic tu[4] aedes proscribas? tabulam, tamquam plagam[5], ponas? domum propter vitia vendas? in eam aliquis incurrat imprudens? 69. Hoc quamquam video propter depravationem consuetudinis neque more turpe haberi neque aut lege sanciri aut jure civili; tamen naturae lege sanctum est. Societas est enim (quod, etsi saepe dictum est, dicendum est tamen saepius), latissime quidem quae pateat, hominum inter homines[6]; interior eorum, qui ejusdem gentis sint; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris germanaeque justitiae solidam et expressam effigiem nullam tenemus: umbra et imaginibus utimur. Eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturae et veritatis exemplis. 70. Nam quanti verba illa, VTI NE PROPTER TE FIDEMVE TVAM CAPTVS FRAVDATVSVE SIEM! Quam illa aurea, VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET ET SINE FRAVDATIONE! Sed, qui sint *boni* et quid sit *bene agi*, magna quaestio est. Q. quidem Scae-

XVII. (1) Affirmativa interrogatio: vid. Henrich. ad *de Or.* ii. 15. 62. (2) Sc. feras. (3) I. e. Sunt vero: ipsae enim—. Vid. Wopkens. in *Misc. Obss.* vol. vii. p. 393. (4) Vid. Matth. ad or. *pro Sulla* 15. 44. (5) Nota attractionem numeri: cf. i. 32. 118. spr., *moremque*, et ii. 17. 58. *furoresque;* ifr. 22. 87., *venenis:* adde *de N. D.* iii. 10. 26., *dominis.* Vid. etiam Matth. ad or. *pro Sulla* 9. 26. (6)

vola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur EX FIDE BONA: *fidei*que *bonae* nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitae societas contineretur: in his magni esse judicis, statuere, (praesertim quum in plerisque essent judicia contraria) quid quemque cuique praestare oporteret. 71. Quocirca astutiae tollendae sunt eaque malitia, quae vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum et malorum: malitia, si omnia, quae turpia sunt, mala sunt, mala bonis ponit ante[7]. Nec vero in praediis solum jus civile, ductum a natura, malitiam fraudemque vindicat; sed etiam in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur. Qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis, praestat edicto aedilium. 72. Heredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius praedetur inscitia[8]. Nec ulla pernicies vitae major inveniri potest, quam in[9] malitia simulatio intelligentiae: ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate et ignoratione omnium[10] proposita, abstinere possit injuria?

XVIII. 73. Periclitemur, si placet, et in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putet. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est; qui non verbis sunt et disputatione philosophorum, sed vinculis et carcere fatigandi[1]: sed haec consideremus, quae faciunt ii, qui habentur boni. L.

Cf. *de F.* v. 23. 65. (7) I. e. anteponit: cf. *pro Sulla* 8. 25. (8) Edd. quaedam *inscientia:* v. ad i. 34. 122. spr. (9) I. e. ubi est malitia: cf. 6. 32. spr. (10) Sc. hominum: cf. ii. 13. 45. spr.

XVIII. (1) I. e. cohibendi, comprimendi, ut interpretatur Nonius:

Minucii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Graecia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent[2], scripserunt heredes secum M. Crassum et Q. Hortensium, homines ejusdem aetatis potentissimos: qui quum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpae, alieni facinoris[3] munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' est hoc, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur; quamquam alterum vivum amavi, alterum non odi mortuum. 74. Sed, quum Basilus M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset eumque fecisset heredem, (hunc dico patronum[4] agri Piceni et Sabini; o turpem notam temporum illorum!) num erat aequum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil praeter nomen pervenire? Etenim, si is, qui non defendit injuriam neque propulsat a quovis[5], quum potest, injuste facit, ut in primo libro disserui, qualis habendus is est, qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam[6] verae hereditates non honestae videntur, si sunt malitiosis blanditiis, officiorum[7] non veritate, sed simulatione quaesitae. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. 75. Falso[8]: nam eadem utilitatis, quae honestatis, est regula. Qui hoc non perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans, "Est istuc quidem honestum; verum hoc expedit," res a natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudium, maleficiorum, scelerum omnium.

cf. *de F.* i. 16. 51., "*coërcendi* magis quam dedocendi." (2) Cf. *pro Quint.* 23. 75. extr., "Non ad *obtinendum* mendacium, sed ad verum probandum auctoritas adjuvat;" ifr. 19. 77. (3) I. e. alieno scelere sibi delatum. (4) Cf. *Philipp.* ii. 41. 107. apud C. Heus.., "Non ut te, ut *Basilum*, quos clientes nemo habere velit, non modo illorum cliens esse." (5) Ita scribere malui pro vulg. *a suis*, quam cum Heus. et Orell. hoc delere: cf. i. 7. 23. spr. Tamen suspicor lacunam esse, *neque propulsat* [a quolibet, non modo] *a suis*. (6) Nota particulas *etiam..non*, i. e. *ne..quidem*. (7) Ita distinguit Heus. quidem: al. *m. b. off.*, *non v.* (8) Vid. Cort. ad *Sallust.* p. 923. a.

XIX. Itaque, si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi[1] non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. At dares[2] hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres; in foro, crede mihi, saltaret[3]. Homo autem justus, isque, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quid[4] sit vir bonus, nescire fateatur. 76. At vero, si qui voluerit animi sui complicatam[5] notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit, quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus injuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat, dixerit quis, quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. 77. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pinthiae fuisse, equiti Romano sane honesto, quum is sponsionem fecisset, NI VIR BONVS ESSET: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem numquam judicaturum, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra judicavisset; aut statuisse videretur, virum bonum esse aliquem, quum ea res innumerabilibus officiis et laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere[6], sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat praedicare. Haec, non turpe est, dubitare philosophos, quae ne

XIX. (1) Nota illa *hanc vim*.. *hac vi*. (2) Vid. *Ellendt. de Enunc. Conditional.* p. 39. (3) Np. quasi ebrius prae laetitia: cf. ifr. 24. 93. (4) Heus. *qui*, frustra. (5) I. e. insitam atque innatam: cf. *Tusc.* i. 24. 57. (6) Sc. non audebit: vid. Tursell.: cf. 29. 105. ifr.

rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod jam contritum est vetustate proverbium: quum enim[7] fidem alicujus bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, *quicum in tenebris mices*. Hoc quam habet vim[8], nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? 78. Videsne, hoc proverbio neque Gygi illi posse veniam dari neque huic, quem paulo ante fingebam digitorum percussione hereditates omnium posse converrere[9]? Ut enim, quod turpe est, id, quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest; sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante et repugnante natura.

XX. 79. At enim[1], quum permagna praemia sunt, est causa peccandi. C. Marius quum a spe consulatus longe abesset et jam septimum annum post praeturam jaceret[2] neque petiturus umquam consulatum videretur, Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum[3] et civem, quum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, *bellum illum*[4] *ducere*[5]: *si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Romani redacturum.* Itaque factus est ille quidem consul; sed a fide justitiaque discessit, qui optimum et gravissimum civem, cujus legatus et a quo missus[6] esset, in invidiam falso crimine adduxerit. 80. Ne noster[7] quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, quum praetor esset collegiumque praetorum tribuni plebi[8] adhibuis-

(7) Vid. ad ii. 16. 56. spr. (8) Vide ad 9. 39. spr. (9) Np. quasi verriculo. Al. *convertere*, sc. ad se.

XX. (1) Cf. ifr. 29. 105., *pro L. Manil.* 17. 51., 20. 60., *pro Mur.* 37. 78., *pro Sulla* 20. 56., 22. 62. (2) Cf. *pro Mur.* 8. 17. (3) Lamb. *summum et v. et c.;* cf. i. 22. 76. spr.: at frustra: cf. *pro Arch.* 11. 27., "summus ille vir *et* imperator." (4) Del. cod. meus *illum*, item Bern. 4.: cf. *Sallust. J.* 79., "criminari Carthaginienses, ante tempus domo digressos:" vid. Wopkens. in *Misc. Obss. Nov.* t. x. p. 125. (5) I. e. trahere. Ad rem cf. *Sallust. J.* 64. (6) Non fere intelligo ego, quomodo hoc quidem, quod iterum urget Cic., ad rem augendam faciat: neque enim tunc Marius Metelli negotium gerebat. (7) Cf. 16. 67. spr. (8) Vid. de hoc

sent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur: jactabatur enim temporibus illis nummus sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum poena atque judicio, constitueruntque, ut omnes simul in Rostra post meridiem escenderent. Et ceteri quidem alius alio; Marius a subselliis in Rostra recta[9], idque, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res, si quaeris[10], ei magno honori fuit: omnibus vicis statuae; ad eas tus, cerei[11]. Quid multa? nemo umquam multitudini fuit carior. 81. Haec sunt, quae conturbent in deliberatione nonnumquam, quum id, in quo violatur aequitas, non ita magnum, illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, praeripere collegis et tribunis plebi popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tum proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut, si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare aut hunc? Explica[12] atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quae sit in ea species, forma et[13] notio viri boni. Cadit[14] ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, praeripere, fallere? Nihil profecto minus. 82. Est ergo ulla res tanti aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni et splendorem et nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quae dicitur, possit, quantum auferre[15], si boni viri nomen eripuerit, fidem justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se convertat[16] quis in

genitivo Drakenb. ad *Liv.* ii. 42. 6. (9) Vid. Nizol. (10) Vid. Schwarz. ad *Tursell.* c. 237. (11) I. e. supplicatio diis fiebat. (12) Cf. 19. 76. spr., *complicatam.* (13) Hanc copulam oportet Cl. Madvigio esse suspectam; q. v. ad *de F.* p. 570. sq. Frustra autem Krarup. aut *species* aut *forma* censet ejiciendum, *Obss.* p. 7. (14) Vide ad 3. 14. spr. (15) Sc. potest; i. e. quantum necesse sit eam auferre. (16) Codd.

beluam, an hominis figura[17] immanitatem gerat beluae?

XXI. Quid? qui omnia recta et honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is[1], qui etiam socerum habere voluit eum[2], cujus ipse audacia potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidia[3]. Id quam injustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Graecos versus de[4] Phoenissis habebat, quos dicam ut potero, incondite fortasse, sed tamen, ut res possit intelligi:

Nam, si violandum est jus, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerit, exceperit. 83. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani dominusque omnium gentium esse concupiverit idque perfecerit. Hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est: probat enim legum et libertatis interitum, earumque oppressionem tetram et detestabilem gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quae libera fuit[5] quaeque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc objurgatione aut quo potius convicio a tanto errore coner avellere? Potest enim, dii immortales! cuiquam esse utile foedissimum et teterrimum parricidium[6] patriae, quamvis is, qui se eo obstrinxerit[7], ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, et quidem sic, ut haec duo verbo inter se discrepare, re tamen unum sonare[8] videantur. 84. Non habeo[9],

aliquot *conferat.* ([17]) I. e. quum sit hominis figurâ; quamquam potes etiam jungere *figura gerat.* Al. *in h. f.*, ut spr. 6. 32.

XXI. ([1]) Pompeius. ([2]) Caesarem. ([3]) Passive: vid. Cort. ad *Sallust. C.* 22. ([4]) I. e. ex fabula Euripidea, quae Phoenissae inscribitur. ([5]) Margo Bern. 3. *fuerit.* ([6]) Vid. Cort. ad *Sallust. C.* 31. s. f. ([7]) Cf. *pro Sull.* 2. 7. ([8]) Vid. Madvig. ad *de F.* p. 144. ([9]) Vide

ad vulgi opinionem quae major utilitas, quam regnandi, esse possit: nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, quum ad veritatem coepi revocare[10] rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni et nocturni metus, vita[11] insidiarum periculorumque plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni,

inquit Accius. At cui regno? quod a Tantalo et Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem servire sibi coëgisset? 85. Hunc tu quas conscientiae[12] labes in animo censes habuisse? quae vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, quum ejus vitae ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima et gratia futurus sit et gloria[13]? Quod si haec utilia non sunt, quae maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit.

XXII. 86. Quamquam id quidem quum saepe alias, tum Pyrrhi[1] bello a C. Fabricio, consule iterum, et a senatu nostro judicatum est. Quum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro[2] intulisset, quumque de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente; perfuga ab eo venit[2] in castra Fabricii eique

ad ii. 2. 7. spr. (10) Vide ad *de D.* ii. 31. 66. (11) Cf. de vita misera tyrannorum Nostr. *Philipp.* ii. 45. 116. et *de A.* 15. 52., *Tacit. Ann.* vi. 6., *Senec. Oed.* 6., *Eurip. Ion.* 633. sqq. (12) Cf. *de F.* i. 16. 51., *de Rep.* iii. 16. 26., *de L.* ii. 17. 43., *de Harusp. Resp.* 18. 39.; adde *Juvenal.* xiii. 193., *Lucret.* v. 1156. (13) Cf. 4. 19. spr.

XXII. (1) Cf. *de N. D.* ii. 2. 6., "bello *Latinorum;* et 66. 165., *Pyrrhi:* vid. Arntzen. ad *Aurel. Vict.* p. 210. Ad rem autem cf. i. 13. 40. spr. (2) Ponit ea, quae ad Fabricii rationes pertinebant, Pyrrhum ultro bellum intulisse, de imperio (cf. i. 12. 38. spr.) certamen fuisse, idque cum rege generoso ac potente: itaque exspectes sic perrecturum fuisse, *quum perfuga ab eo venisset.., hunc Fabricium reducendum curavit.* Sed noluit, opinor, particulam *quum* inconcinnius iterare: cf. *pro Clu.* 51. 140., "Qui *quum* L. Plancium defenderet, ac-

est pollicitus, si praemium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum et eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum; idque ejus factum laudatum a senatu est. Atqui, si speciem utilitatis opinionemque quaerimus, magnum illud bellum perfuga unus et gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus et flagitium, quicum laudis[3] certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. 87. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui numquam utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis[4]? Si gloriae causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsae opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum[5] infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. F., sententia[6]: quas civitates L. Sulla pecunia accepta ex senatusconsulto liberavisset, ut[6] eae rursus vectigales essent, neque iis pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio! piratarum enim melior fides, quam senatus[7]. At aucta vectigalia: utile igitur. Quousque[8] audebunt dicere quidquam utile, quod non honestum? 88. Potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse et benevolentia sociorum, utile esse odium[9] et infamia? Ego etiam cum Catone meo saepe dissensi. Nimis mihi praefracte videbatur aerarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis[10] negare, multa sociis; quum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus; eoque magis, quo[11] illa ordinum conjunctio ad salutem rei pub-

cusante M. Bruto, . . *quum* Brutus . . recitanda curasset, . . commotus dicitur." Vid. Wopkens. in *Misc. Obss. Nov.* tom. x. p. 198. (3) Vide ad i. 25. 87. spr. (4) Vide ad 17. 68. spr. (5) I. e. habentes conjunctam infamiam: v. ad i. 13. 40. extr. spr. (6) I. e. qua censebat ut —. (7) Del. Orell. *q. s.*, frustra: cf. 24. 93. ifr. (8) Indignantis particula: vid. Nizol. (9) Vide ad i. 35. 129. spr. (10) Cf. *pro Mur.* 30. 62. (11) Al. *quod*, probante Kritzio ad *Sallust. C.* p. 158. (12) Np. qui,

licae pertinebat. Male etiam Curio, quum causam Transpadanorum[12] aequam esse dicebat; semper autem addebat, "Vincat utilitas[13]." Potius diceret[14], non esse aequam, quia non esset utilis rei publicae, quam, quum utilem esse non[15] diceret, esse aequam fateretur.

XXIII. 89. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quaestionum: *Sitne boni viri in maxima caritate annonae familiam*[1] *non alere?* In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum[2] utilitate, ut putat, officium dirigi[3] magis, quam humanitate. Quaerit, *Si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, an servuli*[4] *vilis.* Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. *Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit?* Negat, quia sit injurium. *Quid? dominus navis, eripietne suum*[5]*? Minime: non plus*[6], *quam si*[7] *navigantem in alto ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eo, quo sumta*[8] *navis est, non domini est navis, sed navigantium.* 90. *Quid? si una tabula sit, duo naufragi eique*[9] *sapientes; sibi neuter*[10] *rapiat, an alter*[11] *cedat alteri? Cedat vero: sed ei*[12],

data Cisalpinis civitate, sibi item dari postulabant. ([13]) Addit Bern. 3. *rei publicae*, interpolatus ille ut saepe, ex or. *in Catil.* iv. 5. 9., opinor, adscitum. ([14]) I. e. debebat dicere: v. ad *N. D.* iii. 31. 76.; adde *de D.* ii. 27. 59.: vid. etiam Madvig. ad *de F.* p. 209. ([15]) Ita partic. *non* transponendam putavi: v. ad i. 13. 39. spr. Recte autem eam huc pertinere jam senserat Beier.

XXIII. ([1]) I. e. servos. ([2]) Sic iterum ifr. § 90., *de F.* i. 8. 26., iii. 6. 20., et apud Cic. passim. ([3]) Refer ad *disputat.* Sic Cod. meus, quum plures libri, partic. *ut* omissa, *putat dirigi* jungant, alii multi *u.*, *ut p.*, *off. dirigit* scribant. Heus. e Gu. 4. *utilitate off. dirigit*, omisso etiam *putat*; frustra. Cf. 21. 83. spr., "Honestate *dirigenda* utilitas est." ([4]) Vide ad ii. 16. 57. spr. ([5]) Nota hic cum J. F. Heus. versum pentametrum fortuito effusum. ([6]) Cf. 33. 118. ifr., *de D.* i. 49. 111., *de S.* 9. 27., *de A.* 13. 48. ([7]) I. e. non plus, quam si . . velit, utique id facere debeat. Sed partic. *si* omittit etiam Cod. meus, quam, solo Goth. praeeunte, delevit Heus. ([8]) I. e. quo ut perveniretur, conducta est. ([9]) Al. *aeque*; quomodo si scripsisset Cic., addendum erat *quoque* infra, *si haec quoque paria.* ([10]) Alii codd. *sibine uter.* ([11]) I. e. alter uter: vid. Wopkens. *L. T.* p. 228. [311. *H.*] ([12]) Parum verba, ut videtur, satisfaciunt rei: nam profecto sic

cujus magis intersit vel sua vel rei publicae causa vivere. Quid? si haec paria in utroque? Nullum erit certamen; sed, quasi sorte aut micando victus, alteri cedet alter. Quid? si pater[13] *fana expilet, cuniculos agat ad aerarium; indicetne id magistratibus filius*[13]*? Nefas id quidem est. Quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria praestat omnibus officiis? Immo vero: sed ipsi patriae conducit, pios habere cives in parentes*[14]*. Quid? si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater; silebitne filius? Immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. Si nihil proficiet, accusabit; minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriae res spectabit, patriae salutem anteponet saluti*[15] *patris.* 91. Quaerit etiam, *si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, quum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis.* Diogenes ait[16]; Antipater negat; cui potius assentior. *Qui vinum fugiens*[17] *vendat sciens, debeatne dicere?* Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. Haec sunt quasi controversa jura Stoicorum. *In mancipio vendendo dicendane vitia, non ea, quae nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili, sed haec, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum.* Alteri dicenda videntur, alteri non videntur[18]. 92. *Si quis aurum vendens orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denariûm*[19]? Perspicuum est jam et quid mihi videatur et quae sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia.

intelligere necesse est: Cedat vero: sed is, cujus minus intersit vivere, ei, cujus magis intersit. (13) Nota gemina correlativa *pater..filius.* (14) Notandus ordo verborum: similia collegit *Wopkens. L. T.* p. 156. [220. *H.*] (15) Nota, id quod exile quiddam atque jejunum habere potest videri, idem nomen per duos casus inculcatum, *salutem.. saluti:* cf. *de F.* iii. 19. 64., "Leges omnium *salutem* singulorum *saluti* anteponunt." (16) I. e. affirmat: v. ad *de Fa.* 16. 37. (17) Cf. *Senec. Epist.* 12. apud Pearc., "Gratissima sunt poma, quum *fugiunt.*" (18) Vide ad i. 16. 50. spr. (19) Vid. Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 2. 6.

XXIV. Pacta et promissa semperne servanda sint, QVAE NEC VI NEC DOLO MALO, ut praetores solent, FACTA SINT? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem[1] pepigeritque, ne illo medicamento umquam postea uteretur; si[2] eo medicamento sanus factus fuerit et annis aliquot post inciderit in eumdem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut iterum eo liceat uti, quid faciendum sit. Quum sit is inhumanus, qui non concedat[3], nec ei quidquam fiat injuriae, vitae et saluti consulendum. 93. Quid? si qui sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, quum ei testamento sestertiûm millies relinquatur, ut ante, quam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet[4], idque se facturum promiserit, quod aliter heredem eum scripturus ille non esset; faciat, quod promiserit, necne? Promisisse nollem; et id arbitror fuisse gravitatis. Quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit, quam si ceperit[5]: nisi forte eam pecuniam in rei publicae magnum aliquod tempus[6] contulerit; ut vel saltare, quum patriae consulturus sit, turpe non sit.

XXV. 94. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quae non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti[1] filio, ut redeamus ad fabulas, facturum se esse dixit, quidquid optasset. Optavit, ut in currum patris tolleretur. Sublatus est; atque is[2] antequam constitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat in hoc[3] promissum patris non esse servatum! Quid? quod Theseus[4] exegit

XXIV. (1) Puta pellendam, discutiendam. (2) Vide ad 6. 30. spr. (3) I. e. quum sit is, qui non *concedit*, inhumanus, np. eo ipso quod non *concedat*: cf. *ad F.* v. 2. 9., 12. 2. extr., vii. 10. 4., 28. 1., 30. 1. (4) Cf. *pro Mur.* 6. 13., "Nemo enim fere *saltat* sobrius, nisi forte insanit." (5) Omittunt haec *quam si ceperit* codd. aliquot; frustra: cf. 22. 87. spr., *quam senatus.* (6) Cf. *de L.* iii. 19. 43., "maximis rei publicae *temporibus* praesto esse."

XXV. (1) Haec in versiculos cogere studet Heus. (2) Codd. aliquot mendose *atque insanus, qua constitit.* (3) Intelligo in hoc *homine*, in re hujus hominis. (4) Cf.

promissum a Neptuno? Cui quum tres optationes Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii, quum is patri suspectus esset de[5] noverca: quo optato[6] impetrato Theseus in maximis fuit luctibus. 95. Quid? Agamemnon quum devovisset Dianae, quod in suo regno pulcherrimum[7] natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat in[8] eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo et promissa non facienda nonnumquam, neque semper deposita reddenda. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens; reddere peccatum sit, officium non reddere. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriae, reddasne depositum? Non credo: facias enim contra rem publicam, quae debet esse carissima. Sic multa, quae honesta natura videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare[9] conventis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quae videntur esse utilitates contra justitiam simulatione prudentiae, satis arbitror dictum. 96. Sed, quoniam a quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, quum docebimus ea, quae videntur esse utilia neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia, itemque de justitia, quae semper est utilis, disputatum est. Reliquae sunt duae partes honestatis, quarum altera

i. 10. 32. spr. (5) I. e. circa, quod ad novercam: cf. *Sallust. J.* 95., "nisi quod *de* uxore potuit honestius consuli." (6) Delent *optato* codd. aliquot: in quo singularem quamdam vim inesse censet Orell., "eo, quod tam stulte ipse optaverat, impetrato." (7) I. e. quum devovisset pulcherrimum, quod natum esset: cf. *de D.* i. 17. 31., "Vovisse dicitur,..uvam se deo daturum, quae *maxima* esset in vinea;" et plura ejusdem trajectionis exempla apud nos ad *N. D.* iii. 34. 83.; adde spr. i. 6. 19., 21. 71., 38. 137. (8) Recepi praep. ex Gu. tribus, Bern. 4., Meo: cf. apud Heus. *ad F.* xv. 16. 3., "In hoc interdicto non solet addi, IN HOC ANNO;" et *de N. D.* ii. 40. 102., "*in* singulis annis." Vid. etiam Kritz. ad *Sallust. J.* 96. (9) Cf. i. 10. 32. *promissis standum*; et *Senec. de Ira* i. 16., "*Stat* semel constitutis."

in animi excellentis magnitudine et praestantia cernitur, altera in conformatione et moderatione continentiae[10] et temperantiae.

XXVI. 97. Utile videbatur[1] Ulyxi, ut quidem poëtae tragici prodiderunt; nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulyxe nulla suspicio est: sed[2] insimulant[3] eum tragoediae simulatione insaniae militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. "At utile," ut aliquis fortasse dixerit, "regnare et Ithacae vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis laboribus et periculis cum hac tranquillitate conferendum putas?" Ego vero istam contemnendam et abjiciendam, quoniam, quae honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. 98. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyxem, si in illa simulatione perseveravisset? qui, quum maximas res gesserit in bello, tamen haec audiat ab Ajace:

Cujus ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis[4], solus neglexit fidem.
Furere[5] assimulavit[6]; ne coiret[7], institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset[8] malitiosam audaciam,
Fide[9] sacratae jus perpetuo falleret[10].

99. Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Graeciam ad bellum bar-

(10) I. e. in ea conformatione vitae atque officiorum, quam efficit continentia et temperantia. Quippe gen. est activus: cf. *N. D.* i. 38. 105., *conformationem animi;* et *pro Arch.* 7. 15., *doctrinae.*

XXVI. (1) Quasi statim huc additurus esset *militiam subterfugere.* (2) Vide ad ii. 21. 73. spr. (3) Jungit *insimulant eum;* deinde pron. *ipsum* ante infinitivum subaudit Wopkens. in *Misc. Obss. Nov.* tom. x. p. 125. Cf. 20. 79. spr. (4) Hoc sic praemissum intellige ad *neglexit* utique pertinere. (5) Sc. *se:* v. ad 2. 6. spr. (6) Bern. 3. *assimulare;* frustra. Intellige potius ὕστερον πρότερον esse et dicendum fuisse: Ne coiret, institit: postremo furere assimulavit. (7) I.e. ne simul iret. Ergo nota antiquum ac simplicem verbi usum. (8) I. e. percepisset: v. ad *N. D.* iii. 27. 68. (9) I. e. fidei. Cf. *Senec. Agam.* 79. apud Heus., "conjugii *sacrata fides.*" (10) De

baris inferendum. Sed omittamus et fabulas et externa: ad rem factam nostramque[11] veniamus. M. Atilius Regulus[12], quum consul iterum in Africa ex insidiis[13] captus esset, duce Xanthippo Lacedaemonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Poenis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is quum Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam, ut res declarat, falsam judicavit: quae erat talis: manere in patria, esse domi suae cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunae bellicae judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis haec neget esse utilia? Quem censes? Magnitudo animi et fortitudo negat.

XXVII. 100. Num locupletiores[1] quaeris auctores? Harum enim est virtutum proprium nihil extimescere, omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit; mandata exposuit; sententiam ne[2] diceret, recusavit; quamdiu jure jurando hostium[3] teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam, (o stultum hominem, dixerit quispiam, et repugnantem utilitati suae!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentes esse et bonos duces; se jam confectum senectute. Cujus quum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt: ipse Carthaginem rediit; neque eum caritas patriaè retinuit nec suorum. Neque vero tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem et ad exquisita[4] supplicia proficisci: sed jus jurandum conservandum putabat. Itaque tum, quum vigilando[5] necabatur, erat in meliore causa[6],

imperfecto post plusquamperf. vid. *Rhode de Anacol.* p. 35. seqq. (11) I. e. rem et factam et nostram. Vix cod. unus et alter *nostraque*. (12) Cf. i. 13. 39. spr., simulque adhibe egregium illud Horatii carmen. (13) I. e. quum hostes ex insidiis eum invasissent: v. ad *Sallust. J.* 113. extr.

XXVII. (1) Cf. *de D.* ii. 58. 119., spr. 2. 10., ifr. 29. 105. (2) Cf. particulae *ne* postpositae exempla *pro Rosc. Am.* 3. 7., 52. 150., *in Catil.* iii. 12. 27., *pro Mur.* 8. 17., *pro Sext.* 15. 33., *de D.* i. 27. 57. (3) I. e. quod hostibus dedisset. (4) Accipe pro superlativo: v. ad *N. D.* i. 21. 58. (5) Np. somno prohibitus: *Gell.* vi. 4. (6) I. e. conditione: vid. Madvig. ad *de F.*

quam si domi senex captivus[7] perjurus consularis remansisset. 101. At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stulte? etiamne, si rei publicae conducebat? Potest autem, quod inutile rei publicae sit, id cuiquam civi utile esse?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quae sunt fundamenta naturae, quum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed, quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa et prima et summa habemus; utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. 102. Quid[1] est igitur, dixerit quis, in jure jurando? num iratum timemus Jovem? At hoc[2] quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui deum nihil habere ipsum negotii dicunt, nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid et moliri volunt, numquam nec irasci deum nec nocere. Quid autem iratus Juppiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quae tantam utilitatem praeverteret[3]. An, ne turpiter faceret? Primum, *minima de malis*. Num igitur tantum mali turpitudo ista habebit[4]; quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium,

——Fregistin' fidem?
Neque dedi neque do infideli cuiquam;

quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen di-

i. 15. 49. p. 98.; adde spr. i. 31. 112. (7) Sustuli punctum; illaque *senex captivus* pro periphrasi pronominis accipio. Nisi malis apposita esse intelligere; quum senex captivus esset: q. d. quum *senex* esset, cujus parum interesset sua ipsius causa, et *captivus*, cujus malae fortunae non deberet respublica amplius se committere.

XXVIII. (1) I. e. quae vis. (2) I. e. haec sententia s. opinio. (3) Al. *perverteret*. (4) I. e. reperietur, dicetur, censebitur habere. Al. *habebat*. (5) Transit ad rectam: cf. i. 44. 158. (6) Delent codd.

citur. 103. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus videri quaedam utilia, quae non sint, sic se dicere, videri quaedam honesta, quae non sint: ut hoc ipsum videtur[5] honestum, conservandi juris jurandi causa ad cruciatum revertisse; sed fit non honestum, quia, quod per vim hostium[6] esset actum, ratum esse non debuit. Addunt[7] etiam, quidquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Haec fere contra Regulum. Sed prima videamus.

XXIX. 104. "Non fuit Juppiter metuendus, ne iratus noceret; qui neque irasci solet nec nocere." Haec quidem ratio non magis contra Regulum[1], quam contra omne jus jurandum valet. Sed in jure jurando, non qui metus, sed quae vis[2] sit, debet intelligi. Est enim jus jurandum affirmatio religiosa[3]. Quod autem affirmate, quasi deo teste, promiseris, id tenendum est: jam enim, non ad iram deorum, quae nulla est, sed ad justitiam et ad fidem pertinet. Nam praeclare Ennius:

O Fides alma, apta pinnis, et jus jurandum Jovis!

Qui jus igitur jurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis[4] Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, majores nostri esse voluerunt. 105. At enim[5] ne iratus quidem Juppiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus." Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo[6] summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quaeso, vituperare. Quem enim locupletiorem quaerimus, quam principem populi Romani, qui retinendi officii causa cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, *minima de malis*, id est, ut turpiter potius, quam calamitose; an est ullum

aliquot, male. (7) Nota hoc iteratum *Addunt etiam*.

XXIX. (1) Al. *Reguli*, frustra: v. ad i. 22. 76. spr. (2) Cf. 9. 39. spr. (3) Vide *Crusii Probab. Crit.* p. 243. (4) Cf. exempla genitivi apud Wopkens. in *Misc. Obss. N.* tom. x. p. 177. sq. (5) Vide ad 20. 79. spr. (6) Adsume *non esse* ex altero membro negationis; cf.

majus malum turpitudine[7]? Quae si in deformitate corporis habet[8] aliquid offensionis, quanta illa depravatio et foeditas turpificati animi debet videri? 106. Itaque, nervosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissius, ii tamen[9] non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem,

Neque dedi neque do[10] infideli cuiquam,

idcirco recte a poëta, quia, quum tractaretur Atreus, personae[11] serviendum fuit. Sed, si hoc sibi sument, nullam esse fidem, quae infideli data sit; videant, ne quaeratur latebra perjurio. 107. Est jus etiam bellicum fidesque juris jurandi saepe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est: quod aliter, id si non fecerit[12], nullum est perjurium. Ut, si praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus[13], sed communis hostis[14] omnium. Cum hoc nec fides debet nec jus jurandum esse commune. 108. Non enim falsum jurare perjurare est; sed, quod EX ANIMI TVI SENTENTIA juraris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere perjurium est. Scite enim Euripides[15]:

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

Regulus vero non debuit condictiones[16] pactionesque bellicas et hostiles[17] perturbare perjurio. Cum justo enim et legitimo hoste res gerebatur; adversus quem[18]

19. 77. spr.: al. *n. m. non.* (7) I. e. turpitudinis malo; v. ad i. 22. 76. spr.: cf. *Tusc.* ii. 13. 30. (8) Vide ad 2. 9. spr. (9) Np. etiam quum remisse dicunt: cf. exempla particulae *de Or.* ii. 48. 198., *Brut.* 61. 220., *pro Rosc. Am.* 3. 8., *in Catil.* iii. 5. 10., ubi vid. Matth., *de F.* v. 23. 67., *de N. D.* i. 36. 101. (10) Sc. fidem. (11) Cf. i. 28. 97. spr. (12) Sc. qui juravit; cf. i. 29. 101. spr.: sic codd. fere; vulg. *feceris.* (13) An *ex..definitis?* (14) Vid. Matth. ad or. *pro L. M.* 14. 42. (15) *Hippol.* 608. (16) Sic Orell. ex tribus, (quibuscum facit etiam meus,) conferens *Topic.* 21. 82.: vulg. *conditiones.* (17) I. e. hostium, cum hostibus factas. (18) Nota relativum indefinitum ex fi-

et totum jus fetiale et multa[19] sunt jura communia. Quod ni ita esset, numquam claros viros senatus vinctos hostibus dedidisset.

XXX. 109. At vero T. Veturius et Sp. Postumius, quum iterum consules essent, quia, quum male[1] pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt iis: injussu enim populi senatusque fecerant. Eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Maelius, qui tum tribuni plebi erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium[2] repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Postumius, qui dedebatur, suasor et auctor fuit. Quod idem[3] multis annis post C. Mancinus; qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam P. Furius, Sex. Atilius ex senatus consulto ferebant: qua accepta est hostibus deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius; quo, quum in eadem causa[4] esset, deprecante accepta lex non est. Hic[5] ea, quae videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est. 110. "At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim." Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. "Cur igitur ad senatum proficiscebatur, quum praesertim de captivis dissuasurus esset?" Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed susce-

nito antecedente. (19) Sc. alia: vid. Madvig. ad *de F.* i. 6. 18. p. 39.; adde *de Or.* i. 48. 210. extr., *ad F.* iv. 6. 2.

XXX. (1) Cf. *de D.* i. 54. 123. (2) Cf. *Justin.* xii. 1., "*Qui Philippi Alexandrique pacem* soli spreverant;" et *Terent. H. T.* v. 2. 45., "*Patris pacem* in leges conficiet suas." Nam paulo aliter *Sallustius J.* 81. extr., "*Bocchi pacem* imminuere." (3) Non dubito equidem, quin plerique legentes haec *Quod idem* pro casu quarto accipiant et verbum *fecit* utique subaudiant. Ego vero primam positionem intelligo et verbum substantivum repeto: *quod idem* (sc. ejus deditionis suasor, qua ipse dedendus erat) *multis annis post C. Mancinus fuit:* quo de neutrorum usu vid. *Wopkens. L. T.* p. 115. [159. *H.*] et Madvig. ad *de F.* p. 588. et 600. (4) Cf. i. 31. 112. spr. (5) I. e. apud hunc. An *Huic?* v. ad *N. D.* i. 28. 79. (6) Puta *aiant.*

pit causam, ut esset judicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Poenis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriae non utile putavit, idcirco sibi honestum et sentire illa et pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum; immo vero[6] esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut praestantius[7].

XXXI. 111. Sed ex tota hac laude Reguli unum illud est admiratione[1] dignum, quod captivos retinendos censuit. Nam, quod rediit, nobis nunc mirabile videtur; illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum[2]. Nullum enim vinculum ad adstringendam fidem jure jurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in XII. Tabulis, indicant sacratae, indicant foedera, quibus etiam cum hoste devincitur fides; indicant notiones[3] animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quam de jure jurando judicabant. 112. L. Manlio, A. F., quum dictator fuisset, M. Pomponius, tribunus plebi, diem[4] dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset et ruri habitare jussisset. Quod[5] quum audivisset adolescens filius negotium exhiberi patri, accurrisse Romam et cum primo luci[6] Pomponii domum venisse dicitur. Cui quum esset nuntiatum; qui[7] illum iratum allatu-

Nisi forte scr. *reor* pro *vero*. (7) Vide ad 4. 19. spr.

XXXI. (1) Vide ad ii. 16. 56. spr. (2) Cf. ii. 22. 76. spr. (3) Edd. quaedam *notationes:* frustra: cf. *de Prov. Cons.* 19. 46., "censorium judicium ac *notionem.*" (4) Cf. *Brut.* 48. 179., *in Caecil.* 20. 67., *pro Domo* 31. 83., *ad Q. Fr.* i. 2. 5. (5) Vide ad ii. 8. 29. spr.: add. Matth. ad or. *pro Sulla* 24. 68. (6) Sic Beier. et Orell. ex conj. Merceri ad *Nonium;* vulg. *cum prima luce:* vid. Schottus ad *Aurel. Vict. de Caes.* 17. 10. (7) I. e. surrexit ut qui arbitraretur.

rum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo remotisque arbitris ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut[8] ingressus est, confestim gladium destrinxit juravitque, se illum statim interfecturum, nisi jus jurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc coactus terrore Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis jus jurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad[9] Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto cognomen invenit[10]: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi et fugati[11]: magnus vir in primis; sed[12], qui perindulgens in patrem, idem acerbe severus in filium.

XXXII. 113. Sed, ut laudandus Regulus in conservando jure jurando, sic decem illi[1], quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Hannibal, se in castra redituros ea, quorum erant potiti Poeni, nisi de redimendis captivis impetravissent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor in primis, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, a senatu re non impetrata; unum ex decem[2], qui paulo post, quam erat egressus e castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romae remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse jure jurando interpretabatur: non recte; fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator[3] et callidus vinctus ad Hannibalem duceretur. 114. Sed illud maximum: octo hominum millia

Al. *quod;* frustra: vid. Madvig. ad *de F.* p. 714. (8) Vide ad 9. 38. spr. (9) Vide ad 11. 49. spr. (10) Cf. *de D.* i. 17. 30., ii. 32. 69. (11) Vide nos ad *Sallust. J.* 79. (12) Scripsi *sed* pro vulg. *et*, quod facile credas ex vetusta scriptura *set* ortum, quum litera initialis esset ab ultima antecedentis vocis absorpta: v. ad 5. 26. spr.

XXXII. (1) Cf. i. 13. 40. spr. (2) Orell.: "Repetitur *ex decem* pro *eorum* non sine vi; quo unus dumtaxat tanto ex numero veterator fuisse significetur." Recte. Cf. *de F.* ii. 7. 20., *ex duabus.* (3) Vide

tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset aut qui periculo mortis defuissent[4], sed qui relicti in castris fuissent a Paullo et a Varrone, consulibus. Eos senatus non[5] censuit redimendos, quum id parva pecunia fieri posset; ut esset insitum militibus nostris aut vincere aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis scribit[6] idem, quod senatus populusque Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis[7] comparatione ea, quae videntur utilia, vincuntur. 115. Acilius autem, qui Graece scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent eadem fraude, ut jure jurando liberarentur; eosque a censoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim ea, quae timido animo, humili, demisso fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod rei publicae, censuisset aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sint flagitiosa, foeda, turpia.

XXXIII. 116. Restat quarta pars, quae decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab[1] Aristippo Cyrenaici atque Annicerei philosophi nominati omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis floret Epi-

ad 13. 57. extr. spr. (4) Ita conjeci; vulg. *diffugissent;* cod. meus *deffugissent:* cf. *Philipp.* ii. 29. 71., "Cui bello quum propter timiditatem tuam, tum propter libidines *defuisti*." Nam quod ex Bern. 3. recepit Orell. *periculum mortis defugissent*, id apertissimum mihi librarii tentamentum est. (5) Vide ad i. 13. 39. (6) Al. *scripsit*, frustra: de praesentis autem usu vide *Goerenz.* ad *Cic. Ac.* ii. 16. p. 97., *Wopkens. L. T.* p. 126. [175. *H.*], *Dietrich. Qu. Gr.* p. 8. (7) I. e. comparatione cum honestate: cf. *Brut.* 47. 173., "Erant ea in Philippo, quae, qui sine *comparatione illorum* spectaret, satis magna diceret:" adde quaedam genitivi exempla apud Madvig. ad *de F.* p. 742.

XXXIII. (1) I. e. Cyrenaici philosophi ab Aristippo profecti: vid. *Sanctii Minerv.* iii. 4. p. 404; adde *de Or.* ii. 38. 160., "Erat enim *ab* isto Aristotele." Nam cave etiam

curus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiae. Cum his viris equisque[2], ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. 117. Nam, si non modo utilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione ejusque constitutionis[3] spe explorata, ut a Metrodoro[4] scriptum est, continetur; certe haec utilitas, et quidem summa, (sic enim censent,) cum honestate pugnabit. Nam, ubi primum prudentiae locus dabitur? an, ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus servientis voluptati! Quod autem munus prudentiae? an legere intelligenter voluptates? Fac[5] nihil isto esse jucundius; quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quae est dolorum laborumque contemtio? Quamvis enim multis locis dicat Epicurus, sicuti[6] dicit, satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere[7], qui bona voluptate terminaverit, mala dolore. Ut, si illum audiam de continentia et temperantia, dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua haeret[8], ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat[9] summum bonum in voluptate? Est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem consectatrices voluptatis. 118. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur[10]. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, quum tradunt, rationem negligendae mortis, perpetiendi doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi[11] quidem, sed tamen quoquo modo possunt:

huc pertrahas participium *nominati*. (²) I. e. omnibus viribus: vid. Faërnus ad *Philipp.* viii. 7. 21. (³) Puta permansurae. (⁴) Cf. *de F.* ii. 28. 92., *Tusc.* ii. 6. 17. (⁵) Vid. Nizol. (⁶) Vid. Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 8. 22. (⁷) Nota toties iteratum *dicendi* verbum: cf. *de Or.* i. 53. 227. et *pro Rosc. Am.* 1. 2.; adde *Sallust. J.* 95. (⁸) I. e. exitum non reperit, parum se expedit. (⁹) Vid. Matth. ad or. *pro Rosc. Am.* 8. 23. (¹⁰) Cf. *Tusc.* iii. 18. 41., "Quid *tergiversamur*, Epicure, nec fatemur—?" (¹¹) Vide ad i. 18. 60. spr. (¹²) Cf. 5. 24. spr.

dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri. Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eae virtutes, quae in communitate cernuntur et in societate generis humani. Neque enim bonitas nec liberalitas nec comitas[12] esse potest, non plus[13] quam amicitia, si haec non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur. 119. Conferamus igitur in pauca: nam, ut utilitatem nullam esse docuimus, quae honestati esset contraria; sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphontem et Dinomachum judico, qui se diremturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulavissent[14]. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit[15]. Nec vero finis bonorum et malorum[16], qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri et temperari potest. 120. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quae videtur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio: nam, ut tribuamus[17] aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

121. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnum: sed perinde erit, ut acceperis:

(13) Cf. 23. 89. spr. (14) Vid. *Ellendt. de Conditional.* p. 63. (15) Nota coacervationem verborum: cf. *pro Clu.* 66. 188., *in Catil.* ii. 1. 1., *pro Sext.* 1. 1. (16) Addidit voces *et malorum* praeter rem ille quidem, sed magnum philosophiae locum oblique respiciens, quem aliis in libris, id quod mox significat, tractavit. Sic *Sallustius C.* 34., "Ea mansuetudine atque misericordia senatum *populumque Romanum* semper fuisse, ut nemo umquam ab *eo* frustra auxilium petiverit," addidit *populumque R.* ex formula, quum esset continuo pronomen ad *senatum* tantummodo relaturus: sic eidem Sallustio *J.* 3. lubuit Platonicam sententiam integram afferre, "Nam vi quidem regere patriam *aut parentes*—;" quum tamen nihil attineret de vi domestica cogitare. Frustra ergo recidendas has duas voces censuit

quamquam hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios tamquam hospites erunt recipiendi. Sed, ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu[18] clara voce patria revocasset[18]), aliquando me quoque audires; sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox est mea, tribues iis temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Quum vero intellexero, te hoc scientiae genere gaudere, tum et praesens tecum propediem, ut spero, et, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique persuade, esse te quidem mihi carissimum, sed multo fore cariorem, si talibus monumentis[19] praeceptisque laetabere[20].

Muretus. (17) Cf. i. 30. 106. spr. (18) Cf. *ad F.* x. 1. 1., "Posteaquam *de medio cursu reipublicae sum voce revocatus.*" (19) Cf. *ad F.* vi. 6. 3., "sapientissimorum virorum *monumentis* atque praeceptis." (20) *Ellendt. de Conditional.* p. 60., "*laetere* exspectes."

EXPLICIUNT.

HENR. ALANUS LEGI, EMENDAVI.

INDEX IN NOTAS,

LATINITATIS ATQUE AUCTORUM.